

Дитинства чарівна мить...

ДИТИНСТВА ЧАРІВНА МИТЬ...

Вінниця
2025

УДК 070.421-94(477.44)

DOI: <https://doi.org/10.31652/978-617-7230-95-2-1-140>

Д 49 Дитинства чарівна мить... Авторський колектив: С. Д. Гальчак (редактор), І. Б. Балюк, А. А. Веремій, І. С. Волошенюк, М. Н. Дорош, М. М. Крижанівський, А. К. Лисий, В. М. Паламарчук, В. П. Рекрут, Ю. С. Степанчук, В. О. Цимбал, В. Л. Яблонський (ініціатор творчого проєкту). – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2025. 140 с., іл. 12 с. *У книзі вміщено авторські спогади про найбільш пам'ятні сторінки їхнього дитинства.*

Для читачів шкільного віку.

Малюнки художниці Марії Іванової.

ISBN 978-617-7230-95-2

© Автори публікацій, 2025

© ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2025

ДО ЧИТАЧІВ

*Хто не закрадався в чужі сади,
той не мав справжнього дитинства...
Василь Паламарчук.*

Як писав відомий французький письменник і журналіст Антуан де Сент-Екзюпері, всі ми родом з дитинства.

А дитинство, без сумніву, – найважливіший період в житті людини. Це – щаслива сторінка нашого життя, коли всі кольори яскраві, коли до казки можна доторкнутися рукою...

Так, дитинство барвисте й багатогранне. За словами давньогрецького філософа Платона, перші дитячі відчуття – це задоволення і страждання, і завдяки їм спершу проявляються в душі доброчесність і порок. На переконання американського актора, продюсера, музиканта Роберта Дауні, дитинство – це коли ти можеш здійснювати непрості помилки і сподіватись, що будеш прощений.

Варті уваги й висловлювання інших відомих особистостей: французької письменниці Симони де Бовуар: «Кожна дитина народжується божеством, а потім опускається до людини»; німецького філософа Артура Шопенгауера: «Кожна дитина в якійсь мірі геній, і кожен геній в якійсь мірі дитина»; франко-швейцарського філософа, письменника і мислителя Жана-Жака Руссо: «Природа хоче, щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Дайте дитинству дозріти в дітях»; французького письменника Віктора Гюго: «Початки, закладені в дитинстві, схожі на вирізані на корі молодого дерева букви, що ростуть разом із ним, і складають невід’ємну частину його»; видатного українського педагога Василя Сухомлинського: «Діти повинні жити у світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості»; англійського письменника Джона Раскіна: «Яким би жадливим

був би світ, якби не народжувалися постійно діти, що несуть з собою невинність і можливість всякої досконалості»; китайського філософа Мен-Цзи: «Велика людина – це той, хто не втратив свого дитячого серця»...

Так, дитинство – це чарівна мить, сповнена любов'ю, добром, вірою в щось прекрасне, чарівне, таємниче. І хоч воно швидко минає, але його сторінки назавжди закарбовуються у нашій пам'яті.

Чимало таких незабутніх сторінок збереглося у пам'яті авторів цієї книги, ставши своєрідним віддзеркаленням суспільно-особистісних подій, продиктованих плином та викликами їхнього часу. Про них оповідачі повідують із почуттям гумору, який завжди додавав сил та енергії, впевненості та оптимізму, а самокритичне осмислення здійснених вчинків, нерідко неочікуваних, ставали повчальними уроками на звивистих стежинах життя, сприяли вибору та реалізації шляхів до омріяної мети.

Віриться, що книга зацікавить Вас, шановні юні читачі.

Тож наснаги і невтомності Вам в усіх добрих справах!

РІКА ДИТИНСТВА

*Там, де Буг облизує каміння
І біжить до моря навпрошки,
По-між валунів моє коріння
Вперто проростало крізь віки.*

*Попри заборони й застороги:
«Втопишся, додому не приходь!»
Ми пірнали під слизькі пороги,
Дерли раків, нас беріг Господь.*

*Нас лякали, що вкраде білуга –
Здоровенна риба на той час,
Всеодно ми бігали до Бугу
І білуги не лякали нас.*

Боциків і ковбликів ловили.
Їх, на жаль, не стало вже давно,
Через Буг убрід гуртом ходили,
Бігали дивитися кіно.*

*- Пацани! Гайда мерщій до Бугу!
Вабить прохолодою ріка.
Мчали по зелених травах лугу
І стрибали з кручі сторчака.*

*А тепер... Між гребель зупинився,
Інколи вже майже не тече,
Куширем заріс, лататтям вкрився,
Пам'ять крізь намул мені пече...*

* Карась

ДВНАДЦЯТИЙ ЛИСИЙ

Ніч була місячна, іскрився сніг, між яблунями шастали зайці... Бачив, як вони спинались на лапки й тяглися до двох яблуньок, посаджених восени. Певне, хотілося молоденької лози, але нічого не виходило, бо ми з бабунею самі закутали яблуньки в рогозяну одіж.

Було шкода зайців: вони, мабуть, дуже зголодніли. Я пішов би навіть до погрібничка, виніс їм капусти, якби не злякались мене та не прокинулась мама. Але я знав, що мама неодмінно прокинується і не пустять надвір. Тому й сидів тихою мишкою біля вікна і намагався не сполохати зайців. Хай собі бродять, як сновиди. Я ж подивлюсь...

Від них падали тіні, в яких були довжелезні, смішні вуха, що стирчали довкола двома ріжками, мов у новенької терновій хустки. Зайці нишпорили садом, але не так сумлінно, як ото собаки чи кури, а весело підстрибуючи й ганяючись один за одним, наче випили звечора і тепер казились, забувши, чого їм треба в нашому садку. Місяць насмішкувато дивився на ці витівки і кутив новорічну люльку, ховаючи руки за спину – довкола його радісного виду клубкував холодний, світлий дим.

...Не зчувся, коли прокинулась мама, забрали мене з підвіконня, віднесли в ліжку, і вранці не міг збагнути, чи справді співали зайці в місячному саду, чи вони мені просто наснилися...

Донині пам'ять тримає ту повоєнну новорічну ніч у мерехтливому серпанку сумніву – була вона чи не була? Знаю, що була, тільки чомусь не розполовинюється на справдешню й уявну.

Уранці я побачив насамперед нашу рябу кицьку, що дерла кігтями мітелку – аж триння сипалось.

- Сказилася, чи що? – замахнулась мама ганчіркою.
- Їй-бо, це на заметіль.

- Авжеж, – обізвалися від печі й бабуня. – Недарма мені з самого ранку мітла в руки вскочила. Сніг до хлівця можна було лопатою прогорнути, а я чогось за мітлу взялась.

Від світлої ночі не лишилося сліду. Небо вимерхло й постаріло, його овид був, як обличчя в баби – сивий, смутний і втомлений. Вітер видмухував з-за рогу шопи рідке біле пір'я, згонив його до середини двору, де воно втрапляло на протяг і починало крутитись, як веретено. А за годину завіяло – наче якась нечиста сила розв'язала повні лантухи й заходилася витрушувати їх на село.

- Засипле по вуха, – сказали бабуня, але не стурбовано, а радо.

- Січень Васильович прийшов, – так само радісно озвалися мама.

- А чого не Іванович?

- Бо першого січня, синку, Василів день.

- А чого не Іванів?

- Так у народі повелося...

По часі двір закидало до колін м'яким і холодним, що не в'язалось у сніжки і не згорталося в баби. А перед обідом вулиця виповнилася малиновим дзвоном – їхали веселі сани, запряжені трьома білими кіньми. Коні – в червоних і блакитних биндах, у гриви заплетено зелені стрічки. Над середнім конем – дуга в мідних дзвіночках, а на санях – Дід Мороз. Борода в нього – довга, біла, плекана, брови – густі й широкі, а обличчя червоне-червоне, наче його натирали снігом. Батечку мій! – такого я ще не бачив.

Двері трохи з петель не злетіли:

- Мамо! Справдешній Дід Мороз!

А він уже й сам входить до хати. І з подивом бачу, що він дуже схожий на дядька Мартина – нашого бригадира. Дід Мороз переступає порога, перекладає костура з руки в руку, запускає правицю в глибоку кишеню кожуха і широким помахом розкидає зерно на долівку, стіни, на нас – холоднувате насіння дзьобає гостро й дошкульно, але дотик його приємний.

*Сію, вію, посіваю,
З Новим роком
поздоровляю.
Посіваю вас житом, щоб
довго вам жити.
Сиплю вам просо, щоб не
вішали носа.
Розсипаю пшеницю яру,
щоб горя не знали.
Сійся, родися, жито-пшениця,
Всяка пашиця.
На щастя, на радість,
На здоров'я, на Новий рік,
Щоб вам краще жилося,
як торік.
Щоб коноплі росли до стелі,
а льон по коліна,
Щоб вас ніколи ніщо
не боліло.*

Мама з бабунею витирають очі ріжками фартухів, дід Ми-
рон, що править кіньми і носить з дядьком Мартином мішка з
гостинцями, виймає звідти щось загорнуте в червону матерію,
дядько Мартин кладе вузол на стіл, розв'язує, а там – білий ка-
лач, печиво, яблука, горіхи, пляшка вина.

- Це вам, Меланко і Марфо, від правління колгоспу за удар-
ну працю! Небагато, але від серця! Хай вам добре ведеться в Но-
вому році! Хай корова доїться сметаною, а цідиться маслом!
Хай жито росте, як очерет, квасоля – як бараболя, а кукурудза –
до чорногуза!

Мама й бабуня знову плачуть, бо їм нечасто говорять такі
добрі слова. Навіть дядько Мартин завжди не має часу, все ку-
дись біжить і лається з молодицями. А сьогодні в нього такі теп-
лі очі, що коло них можна грітись, як біля багаття.

- Мартине! Мироне! – кажуть бабуня. – Спасибі вам на цій мові. Гарне слово ще краще при хлібі й питві. Не цурайтесь, сядьте до столу.

Дядько Мартин вагається:

- Тітко Меланко! Ще пів села об'їхати. Як причасчатимуть у кожній хаті...

Але, либонь, характер у дядька Мартина сьогодні гливкенький, а «форма» Діда Мороза зобов'язує пом'якшити бригадирську душу, і він рішуче махає рукою:

- Сідайте, діду Мироне! Пообідати все одно треба.

Не роздягаючись, вони сідають до столу. І тут помічаю, що борода у Діда Мороза таки не волосяна, а з білих пачісок, брови наклеєні, а щоки підфарбовані. Коноплянка заважає і лізе в миску. Мама кажуть, що треба було б зняти її, бодай, при обіді, але дядькові Мартинові страшно знімати шапку – завклубом і бібліотекарка прив'язали під нею ті шнурки й мотузочки, що тримають весь марафет.

Дід Мороз і Мирон перешили по чарці, другій, а за вікнами тим часом помаленьку втихла заметіль. Рівно й гладенько лежав сніг на землі, вибілів чорну хмизяну порубу над Галалейовим городом, уклався красивими повстяними шалівками на нашому тині.

Дядько Мартин і дід Мирон, згорнувши по цигарці, підсунулися до причілка і задиміли в комин.

- Чуєш? – підморгнули мені шельмуваті очі з-під наклеєних брів. – А домовика ти бачив?

- Бачив. Сьогодні кігтями подер нашу мітелку в цундря.

- Кха-кха-кха, – похлинувся димим дядько Мартин. – Ні, голубе, ти його ще не бачив. Знаєш, домовик тільки народжується в січні. Почнеться рік з хорошої роботи, то й домовик хороший, а почнеться з поганого діла, то й він буде, як чорт хвостатий та ще й із свинячим рилом і ратицями.

- А на всьому бригаду домовик є?

- Є, – засміявся дід Мирон. – Мартином звати.

- Ках-ках-ках, – знову ковтнув диму дядько Мартин. – Щоб тобі добро було – як насмішив. Нема такого домовика, але якщо січень із снігом, то літо із хлібом. Це вже точно. Я знаю.

- А якщо з морозом?

- А якщо з морозом? – прискалив дядько Мартин веселе око. – Тоді згадай дванадцять лисих, яких знаєш у своєму селі, і мороз перепадеться.

- Серйозно?

- Слово бригадира... Ну, господині, спасибі за хліб, що був солодкий, за сіль – що солоня, за чарку – що легко пішла. З Новим роком, з новим здоров'ям!..

Дядько Мартин говорив і далі щось приємне та гарне, але я не чув, бо вже гарячково лічив усіх лисих нашого села. Мама й бабуня йшли за дядьками, дякували їм, я теж ішов, але... Лисих назбирувалося тільки одинадцять – хоч ти вбийся.

- Ну, орле, давай руку, – дядько Мартин хотів, либонь, повернутись, але валянки його биті, негнучкі, посковзнулись на слизькому суглобі стежки і він гепнувся в сніг.

- Ой, боже, – співчутливо сплеснули руками мама й бабуня, а я аж присів на разі, але не з переляку, а зо сміху – дядькова шапка звалилась і тільки тепер я згадав, що наш бригадир лисий, як бубон. Той дванадцятий лисий, якого мені не вистачало.

А сніг уже робився синім. На верхвці ясена за причілком хати сиділи серйозні, надуті ворони, горобці мовчки заривалися в солом'яну стріху. Це були вірні ознаки того, що мороз ниньки припиче, як скажений, по-січневому.

КОТИЛОСЯ ЛІТО

І вибрав же я момент: тільки всівся на пагорбі під лісом, як викотився на околицю срібний обруч, заблищав-засяяв усіма барвами, розгойдався – їй богу, лусне зараз навколишній простір або щось з ним зробиться – має ж бути у краси пік, найвищий градус, шпиль, zenіт...

Але після вищого мусив теж статись обвал, і обвалом виявилась... тиша. Огrom її був нестримно великим; літо падало з одного грандіозного виміру в інший – з неймовір'я солов'їної пісні в неймовір'я цілковитої тиші.

Наразі схотілось побачити й самого солов'я, який так геніально котив срібного обруча звуків. Ні, цього разу не може він бути традиційно-сірим і маленьким. Цей якийсь не такий!

Я наблизився до куща, звідкіль щойно лилося божественне медове питво і побачив крихітну пташину, яка дивилась на мене провинними очима безмежної скромності і, здається, навіть кліпала.

- Це ти, соловейку?

Він злякався людського голосу, припав до гілки, напружився, шурхнув до іншого куща і знову заходився виколихувати пісню на тому самому регістрі. Це, мабуть, у нього був день натхнення, можливо, останній або передостанній у нинішньому році. Солов'їха вже, либонь, сиділа на яйцях, вже ось-ось чекала діток. Так хотілось сфотографувати пташку, а ще більше – записати її на магнітофон. Але це яких лінз треба, щоб вийшла фотографія з такого маленького об'єкта?! А магнітофона при мені, на жаль, не було.

Тим часом, навколишні кольори, якщо подумати, теж були піснею – тільки витоки їхніх мелодій знаходяться в землі. Внучка моя, Настуся, виконувала роль «композитора», збираючи польове різнотрав'я в букети.

- Дідусю! Це зветься ікебана?

Господи! Дитині всього п'ять років, а воно уже навчене рідного букета називати чужинським словом. Я почав шукати у барвистих килимках незабудки, медуниці, сокирки, першоцвіти, чебреці, горішину, кульбабу, деревій, голосно вигукувати їхні імена і закликаючи дитину повторювати їх услід за мною, аби відчула «смак» красивого слова. Згадував – зозулині черевички, нічну фіалку, ведмеже вушко, Петрового батога, курячу сліпоту, козацького кореня, пастушу сумку, вороняче око, мати-й-мачуху... Ого-го! Яке багатство природи і мови водночас! Стелилося хвилями, гойдалось від краю до краю, з кінця в кінець, скільки оку видно, скільки зором обіймеш.

- Дідусю! А як це воно все разом зветься?

- Рідна земля. Україна!

Василь ПАЛАМАРЧУК

БУНДА

Над вухом війнув лагідненький вітерець. То мати шепоче: «Вставай, Васильку, вставай, дитино...» Чую голос, але тепла купіль сну не відпускає зі своїх обіймів. Ще б хвилиночку... І знову провалююся в солодку безвість.

Важко розплющую очі, і не вірю собі – мати тримає в руках нову сорочку. Нічого не розумію, невже сьогодні свято?

– Вбирайся, а то весь обірвався.

Сорочка пошита з тонкого мішка (мати чомусь його називають одеським). Пошита так хитро, що в ній можна ходити без штанів. Хлопці одразу на вулиці охрестять і сорочку, і мене одним словом – Бунда. А мені вона дуже підходить – вбираюсь і скидаю швидко, по калюжах бігаю, заляпати не боюся. Одну вже таку сходив.

Я радий, і мати радіє, пораючись біля горшків, сковорідок. Піч усміхається їй, веселить усю хату, кидає відблиски на материні обличчя, вихоплює з темряви стіни, квітки на рушниках.

Надворі вже півні встигли розкльовати ранок, а в хаті ще ніч ховається по закутках. Тепло і спокійно. Мати витягає сковорідку з пухнастими, засмаглими пампушками. Либонь, знов борошна в колгоспі виписали. Що за день такий щасливий! Раз пампушки є, то й хліб пектимуть. Недарма піч усміхається на всю хату, аж червоне піднебіння видно.

Поснідав, ще кілька пампушок у торбину – і гайда, жени корову пасти, бо ж пора.

Манька, перевалюючись, поважно йде дорогою, пильнуючи, де б скубнути свіжу траву, а бичок її забігає то з одного, то з другого боку і штовхається у вим'я. Манька сердито відганяє його, бо ж у бичка на морді прив'язана шкіра з їжака.

Босі ноги відчують ще нічну прохолоду дороги. Але це ненадовго. Он як трудиться сонце – наче велетенський пастух, виганяє з вибалок, яруг отари туману, жене їх до горизонту, де починає витанцьовувати теплий дух землі, підіймає сонце увись жайворонків і тримає їх там цілий день; коли ж сонцю стає спрагло, воно жадібно п'є густу синю росу; тоді в садках холодна м'ята, канупер, любисток, чебрець, а по ровах полин і лобода перестають запаморочливо пахнути аж до вечірньої роси.

Який великий у дитинстві день! Яке високе в дитинстві життя! Які великі хати, яке безмежне село!

Дорогою між сизими житами, яка веде до берега понад річкою Сниводою, доходжу до підбитого німецького танка. Крізь його гусениці проріс молочай, пирій. Корова тут завжди вичісує свої боки, а я заглядаю в башту. Усередині танка нічого цікавого – все, що знімається, познімали. Недовго і танкові тут стояти – незабаром заберуть на брукхт. Але до того ми позрізаємо з котків товсту гуму – прикрутиш її до кийка – добра нагайка виходить.

Дорога стає теплішою, небо глибшим, жайворонки, часто тріпочучи крильцями, здіймаються вище, наче на ниточці виснуть над своїми гніздечками.

За ячменем шорстким килимом стелиться посіяна трава – тимофіївка. Тонкі, але міцні, наче дріт, її стебла, закінчуються сірими султанчиками. Незабаром над ними замахують дерев'яними крильми жниварки.

Біля берега дорога пірнає під густий спориш. Манька починає швидко перевалюватися з боку на бік. Ось ми й на місці. Корова намагається чим побільше захопити трави м'якими губами. Бичок, задерши хвоста, з вибриком мчить берегом, потім раптово зупиняється, витріщивши на світ свої телячі довірливі очі. Нехай гуляє, від корови далеко не забіжить.

Берег Сниводи навпроти нашого села зветься Дубиною. Розповідають, що давним-давно тут шуміли діброви і в них водилась дичина. Тепер тут і далеко навкруги нічого подібного нема. Та оцей безлісий берег під час війни та й у післявоєнні роки обігрівав усе село торфом. Копанки, що залишилися після видобутого палива, були справжнім раєм для дівчати. Розливаючись, навесні Снивода ділилася із озерцями своєю рибою. Ніхто її не годував, ніхто не стеріг – лови хто може і має чим.

Ось і сьогодні Ванька Джміль обіцяв прийти до Сниводи з саком. Коли б пошвидше. Ванькові добре, у нього корови нема. Та й батька у нього нема – з фронту не повернувся, і матері нема – померла від тифу. Живе Джміль у баби. А в бабиного діда Михтода якраз є сак, чи не один на все село. Сам дід до Сниводи ходити не може – старенький. Коли ж дядькам чи хлопцям позичав сака, то обов'язково, щоб ті ділилися з ним рибою. Розподіляв дід улов хитро:

– Це – тобі, це – мені, а це – Христі на юшку.

Христя – то дідова дружина. І завжди виходило, що в Михтода залишалося вдвічі більше риби, ніж у тих, хто її ловив. Та діватися нікуди – сак – не вудочка, його потрібно вміти сплести. Та й ниток у ту пору не було.

Мій товариш володів неабияким скарбом. Щоправда, він добре засвоїв дідову науку і розподіляв рибу так:

– Це – тобі, це – мені, це – на сак, це – на бовт, а це – Христі на юшку...

Доводилося миритися і з такими кабальними умовами.

Замість Джмеля приплентався Володька Цап. Критично оглянувши мою сорочку і кинув: «Здоров, Бундо». Та це мене анітрохи не образило. І ми почали грати у фітікачки. Домовилися: виграю, то Володька віддає свого батога, якщо він – то я віддаю свого складного ножика. Гра у фітікачки дуже проста – розкриваєш складний ножик, ставиш кінчиком леза, скажімо, на лікоть, береш пальцями за колодочку і різким рухом кидаєш на землю. Головне, щоб він перевернувся, і застряг кінчиком у землю. Тоді маєш право кидати з другого ліктя, з пальців рук, колін, носа, лоба, зубів, підборіддя, а то й пальців ніг – це вже гравці вищого класу.

Ми вимірялися на пужалні, хто починатиме. Пощастило Цапові. Володька хвацько зробив передирку, задирку, вітрогін, а я ловив мить, коли ніж вдариться колодочкою об землю. Володька дійшов до пальців ніг, і я почав потроху тремтіти. Мій ножик у Цапових руках літав, як заворожений. Проклинав себе за легковажність, за те, що згодився грати. У душі прощався з блискучим дивом. А що я без ножика? Кожен хлопець повинен мати ніж, батіг або ж гарапник, інакше поважати перестануть і гратися ніхто не захоче.

Та покровитель дитячих ігор ще не зовсім відвернувся од мене. На пальцях правої ноги Володька таки спіткнувся. Страх мій вивітрився, а його місце зайняла надія. Ніколи в житті я так старанно не грав. І жодного разу не помилився.

Що за день такий щасливий! Батіг був мій і ножик – мій. Цап, звичайно, з цим не міг змиритися і поліз битися. Та я встиг заволодіти батогом і зайняв на горбку зручну оборону. Не використавши своєї забіяцької енергії, Володька відчепився, але твердо пообіцяв найближчим часом натовкти мені піку.

Коли ж сонце, оглянувши свої володіння, почало хилитися до горизонту, нарешті з'явився Джміль із саком. Він виправдовувався, що йому якусь роботу придумали. Маньку з бичком ми загнали вузькою стежиною за ополонку, де трава більша, і звідки до тимофіївки далі. І почалася риболовля – свято дитячої

душі. Кепкуючи з нашого головного сільського рибалки дядька Марка, Джміль ставив вершу і кричав:

– Васька, ляпай шнуром!

А це означало – давай, гати бовтом з усієї сили по воді, щоб риба харапудилася і лізла у поставлену пастку.

Обійшли ми дві-три ополонки, і мені стало гаряче. Швидко скинув свою бунду – все ж легше, і болотом не заляпаю.

– Ляпай шнуром, – несамовито кричав Джміль.

Карасикам, іншій дрібноті, що попадалися, ми були раді. Але, як рибалки усіх часів, чекали дива, своєї цар-риби.

Захекавшись, сіли перепочити, оглянути своє багатство. По черзі виважували руками торбу, сперечалися, скільки потягне. Потім вибрали зарослі рогозою, татарським зіллям, кропівкою два старих кар'єри. Вузьку протоку, яка їх з'єднувала. Джміль перекрив саком. А з новими силами почав бовтати і каламути-ти воду.

Не встиг наблизитися до сака, як Ванька з усієї сили рвонув його угору. Там пружинисто билася щука. Джміль, балансуючи між кар'єрами, побіг з саком подальше від води і кинув шуку в осоку. Риба, спираючись на хвіст, затанцювала, забилася у траві. Як учили нас старші хлопці, вдарив її бовтом по голові, і вона втихомирилася. Але брати в руки ми її боялися. Зате могли добре роздивитися. Призахідне сонце грало на мокрій, перламутровій лусці усіма своїми барвами. На чорній голові сиділи два непорушні кружальця – очі хижака. Від голови тягнулися сіро-зелені краплини, які біля хвоста переходили у жовто-зелені. Живіт був білуватий з жовтим вилиском, нижні плавники – оранжеві. Чим тобі не риб'яча королева!

З великою обережністю ми вкинули нашу полонянку в торбу, і та відразу поважчала. Щоб не сполохати своєї удачі, вирішили скупатися і йти додому. Знайшли чисті ополонки і, переповнені радістю, намагалися зіштовхнути один одного у воду. Збадьорені купанням, пригладжуючи вигорілі на сонці чубчики, прямували до корови, яка вже лежала і жувала жуйку.

Джміль почав виминати свої заляпані штани, а я пішов шукати сорочку. На кущі верболозу, де поклав, її не було. Не знайшов і під кущем, і біля нього. Невже хтось пожартував? Але нікого й близько не було. З розпачем подивився на Джмеля. Упавши на спину, він дригав ногами і несамовито реготав. Глянувши на корову, все зрозумів – Манька спокійно дожовувала мою сорочку, лише зеленаві клаптики звисали з її ненажерливої пащеки.

Хотів ударити корову, а замість того плакав – єдина одежа була, і ту з'їла, гадина. Бий – не бий, плач – не плач, а сорочки не вернеш. Джміль, насміявшись з моєї біди, запропонував свою одежину, бо ж голим у село не з'явишся.

Пленталися додому примовклі. Так добре пройшов день і так погано закінчився. Свердлила думка: «Що мати скажуть?».

Поки дісталися села, був пізній вечір. Схвильована мати вийшла назустріч: душа моя стрепенулася, як лист осокора на вітрі.

– Мамо, не бийте мене, я вже відро сліз виплакав, – мимрив схлипуючи. – Манька сорочку з'їла.

– Горе ти моє, – тільки й промовила мати. – Ніяк на тебе сорочок не настарчиш.

Ну що ж, здається, пронесло. Подоївши корову, мати розлила по глечиках молоко, мовчки дала вечеряти. В її очах була і заклопотаність, і втома.

Попоравши в хаті, мати взяла гасову лампу і пішла в комірчину. Там з єдиного мішка вона висипала в миску зерно, витріпала його надворі і почала шити нову сорочку.

То були тяжкі повоєнні, такі далекі, такі милі нині дитячі роки.

Іграшок своїх ми теж не мали. І про це інша історія.

ЙШЛА КОЛОНА ГОРОДОМ

Пилюка вусібіч. Голими, потрісканими від роси і сонця, поколеними жнивною стернею ногами ми крокуємо. Розчервонілі, захоплені спільним ритмом, вигукуємо:

*Йшла колона городом,
Вулиці вгиналися,
Розлітались горобці,
Кури розбігалися...*

– Раз-два, раз-два, – підхоплює учитель, – кури розбігалися.

Мимо ялин, мимо школи, вниз – до ставка, біля млина, вгору до саду – крокуємо. Особливо дружно вигукуємо: «Раз-два, раз-два, кури розбігалися». Дивляться на нас дядьки, що тільки з фронту повернулися, про себе всміхаються. А ми ні на кого не дивимося, чи вдаємо, що не дивимося – вище голову, вище босі ноги, сильніше помах руками, пісня наша стройова – голосніш.

І хоч ми босі, та це не біда – звичні. Перед школою ноги так добре вимили рогозою, відшкрябали цеглою. Якесь там взуття буде, коли морози настануть, а тепер і так зручно.

Ми стараємося, та учитель нас не хвалить за стройову. Але бачимо – він і так задоволений. Після крокування, після такої пісні і в школу заходити не хочеться.

Класів у нашій школі, а це була колишня панська кухня, всього два, вірніше класів чотири, а кімнат дві, тобто по два класи сидять разом тільки в різних рядах. Вчитель один. Але він встигає і пояснити нам, і запитати. Та й нас не так багато.

Не підходив Арсентій Миколайович під наші звичні мірки. Жив сам у тій же колишній панській кухні. Мало з ким, окрім дітей, товаришував. Завжди поголений, напрасований. А скільки світу здичавілим за війну дітям відкрив.

Біля школи навесні ми почали розбивати клумбу. Для нас здавалося недосяжним, як швидко з допомогою простої мотузки

і кількох кілочків він розбив на клумбі зірку. Кожен з п'яти трикутників і середину ми засіяли різними квіточками, насіння яких учитель зберіг ще з довоєнної пори. Ціле літо ця квіткова зірка приваблювала людей.

Одного разу Арсентій повіз нас у Липкані – це такий ліс. І там ми вибрали тополі.

– Оце, діти, посадите, – сказав він. – І кожен доглядатиме своє дерево.

Він перший показав нам як правильно викопати ямку, якого перегною взяти, щоб підсипати, як розправити коріння.

Ми не ставили табличок, але знали, де наші дерева. І тепер при під'їзді до села їх видно здалеку.

Найцікавіше починалося влітку. Арсентій Миколайович після занять нікуди не їздив. Може, не хотів нас кидати, а можливо, в нього не було такої потреби. Ми пасли корів, доглядали городи, бігали в жнива на тік віяли там зерно, засипали його в мішки. І скрізь нас бачив учитель. Ми вже звикли, що він візьметься за ручку віялки саме в ту хвилину, коли ти вибився з сил, допоможе важкий мішок підняти і зав'язати, палець розбитий перев'яже.

Восени з полотняними, пофарбованими бузиною сумками ми знову спішили до школи. І знову на уроках фізкультури ми крокували під немудру, але ритмічну пісню, голосно викрикуючи: «Раз-два, раз-два, кури розбігалися».

Кінчалася осінь, а взимку босий не покрокуєш. Не один з нас сидів на печі, чекаючи, поки батьки справляють таке-сяке взуття. Арсентій Миколайович кожного відвідає. І в нього негусто водилося, але кожний раз щось принесе – сухарика, цукерку, або ж грудочку цукру.

Якраз перед Новим роком мати вділила нам з братом по скибці хліба, змащеній олією, поставила варену картоплю, а сама пішла до сусідів. Швидко ми вм'яли хліб і картоплю, лише лушпиння залишилося. А їсти хочеться. Нишпорили по миснику, за коштом, знайшли сухарик, розбили молотком і теж хутко з'їли. Після цього апетит ще більше розгорівся. І тут мені сьй-

нула думка – давай обману молодшого. Запропонував йому таке змагання – хто з нас двох більше лушпиння з’їсть. Посолили його, а воно все одно гірке – душа не хоче приймати. Але змагання є змагання – подужали і лушпиння. І таки трохи вгамували голод.

Уже сутеніло, коли хтось майнув мимо замерзлих вікон. Невдовзі й стукіт у двері почули. І в хату разом з морозною курявою, в опушеній інеем шинелі зайшов Арсентій Миколайович.

– Чого, орлята, в темноті блимаєте, де мати?

І відразу нам стало тепло й затишно. Він запалив нашу газову лампу, оглянув оселю і вийняв з кишені по пакуночку. Найкращий маг нині так не здивував би, як тоді Арсентій Миколайович. Ми не могли здогадатися, що ж у тих мальованих паперових торбинках. Він привітав нас з Новим роком і заспішив. А ми, як загіпнотизовані, наблизилися до столу. В пакетиках були цукерки, пряники: зайчики, лисички, снігуроньки. Вони наповнили хату запахом кооперації. Не чіпали так рідко бачених розкошів, поки мати не прийшла.

– Ото чоловік – цілий рік економить, щоб усім учням подарунки зробити. Де ж тепер школі грошей взяти, – сказала вона.

І жаль у тих словах бринів, що сама не може зробити таких подарунків, і відчувалася в них материнська вдячність людині, яка подарувала їй дітям щасливі хвилини.

СОЛОДКИЙ СМАК ЧУЖИХ САДІВ

Пасти корову, коли за Сниводою в скаржинецькому монастирі гріються на сонці кавуни, неймовірно важко, просто неможливо. Яка там Манька, коли уява малює розрізані рябі дива, що палахкотять солодким жаром, обіцяючи нечувану насолоду. Страх бути спійманим, отримати від сторожа гарапником, потрапити під батьковий пасок – все те ніщо перед нестримним ба-

жанням непомітно закрастися на баштан, вхопити найбільшого кавуна і втекти від сторожа.

Щоправда, від монастиря залишилося лише урочище з од-
нойменною назвою, його закрили ще до війни, монахи порозбі-
галися по світу, але розкішний садок з небаченими у нашому се-
лі яблунями, грушами, сливами, навіть абрикосами, залишився.
А що вже говорити про кущі агрусу, смородини, порічок, ма-
лини? Та головне для нас зараз – баштан. Де брали монахи те
насіння, а потім у них селяни, бозна, але смугасті дива наби-
ралися такої смакоти і ваги, що нам – післявоєнним хирлякам і
два кавуни донести було несила.

Той сад разом з огрудком був влаштований на осонні і добі-
гав до берега, оточений живоплотом з осокорів, диких черешень,
кленів, ясенів, берестів. І все це було підшите глodom, тереном,
нагідками, повієм та так щільно, що курка не пролізе. Тільки не
ми.

Вже вимірялися на пужалні, хто залишається пасти корів, а
хто піде за кавунами, коли з села приплентався Іван Голубчук з
мішком під пахвою, приземкуватий парубок на прізвисько
«Шиньчик», дуже спритний, заповзятливий, з дому без мішка і
мотузка він не виходив. А треба сказати, що ніхто в нашому селі
без прізвиська не обходився. Мали ми своїх чапасвих, блюхерів,
кутузових, хайок, розкаряк, кіз, штундів. Їздовий Іван своє отри-
мав від того, що напідпитку хвацько нахльостував коней і на
всю вулицю горлапанив: «Въйо, одна шина дерев'яна, а друга –
железна». То була звістка сусідам та родичам, що Іван комусь
уже встиг завезти глину, солому, або ж торф і заслужив свій за-
конний стакан.

Солідно потиснувши кожному пастушкові руку, що ті аж
присідали, а декому жартома вліпивши шкарубкою долонею по-
тиличник, Іван значуще кивнув у бік садка за Сниводою. Всі то-
го й чекали. Поскидавши штани, подолали водний рубіж, нав-
хильці продерлися крізь живопліт і завмерли. В саду таємничо
тихо, від райських запахів паморочиться в голові. Добре розди-
вилися і поповзли вужами на узвишшя до баштана. За останніми

яблунями причаїлися, обстрілюючи поглядами курінь, накритий сніпками. Дзвеніло у вухах, серце опускалося в п'яти, розпирало груди. Здається, нікого.

Першим виліз на відкрите місце Іван і спритно накидав повний мішок. Ми й собі вибрали кавуни і поповзли під захист дерев. Аж тут, де не візьмись, із-за куреня вискочив сторож на коні з гарапником. Ми чкурнули щодуху поміж дерев. Що-що, а бігати, особливо тікати, вміли. Не відчували хльостких ударів гілля, дряпання тернових колючок, купин під ногами, лише вітер у вухах. Нам головне було вискочити за посадку, а там – Снивода, конем так зопалу не перестрибнеш. Ото й не зогледілися, як опинилися на своєму березі. І тоді, захекані, оглянулися. Іван нагинці, не кидаючи мішка, який лушпачив його по хребту, теж біг щосили до річки. Але перестрибнути її з мішком він не встиг. За кілька метрів до води таки вперіщив його своїм гарапником сторож. Іван від болю впустив свою ношу, спробував було знову її підняти, але вершник влучив його грапником по руці. Не випробовуючи надалі долю, парубок, рятуючись від ударів, побіг до річки і пірнув у воду. Сторож підняв мішка, помахав нам гарапником, але на те ми показали йому дулі, бо ж були на своєму березі, куди могла підоспіти підмога із села. Це сторож добре розумів.

Хто сильніший і спритніший – доніс два кавуни, хто ж – одного. Іван – мокрий, побитий залишився без жодного, та ще й мішка втратив, який на ту пору був чималим скарбом, бо ж куди в селі без мішка. При великій скруті з нього можна викроїти сорочку. І я не одну таку мав, – дерку, як наждачний папір.

Про сільський народний телефон говорити нічого – то таїна із тайн, але невдовзі наші друзяки знали про пригоду. На кавуновий банкет зібралося чимале товариство. Прибіг і мій менший брат Вітька – перший «Мічурін» на селі.

Так його прозвали недарма. Якось до Митинець приїхали люди з іншого села, щоб нарізати черешків для щеплення з кращих плодових дерев. Коли вони спитали нашого сусіда Володимира, хто може їм допомогти в такій делікатній справі, той відразу порадив: «Знайдіть Вітьку Миколи Паламарчука і більше

вам нікого не треба, бо ніхто краще за нього не знає, де найсмачніші яблука та грушки».

Вітька був спражнім шанувальником дарів природи. Хто б і як їх не пантрував, все було марним, він знаходив спосіб як їх скуштувати.

– Оце привіз Генька кіно, а грошей нема, – вів розповідь «Мічурін», – а в Синюхи перша на селі яблуня доспіла і такий аромат пішов, що втриматися несила. Вирішив пильнувати в кущах, чекати поки засне, бо ж їй рано корів доїти. Наблизився до яблуні і вкляк – під нею на ліжку лежить з дрючком стара Синюха. Тихенько позадкував, в Марка «позичив» віжки, почекав поки захропе, обв'язав її разом з ліжком віжками та так акуратно, що бабця навіть не перестали хропти. А тепер яблуня була вся моя.

– Вітька, а це правда, що ти Верку осліпив? – захіхикав Володька Цап.

А треба завважити, що на Гулушіївці росла груша, можна сказати царівна серед груш – висока з розлогим шатром гілля і щороку родила великі «дулі». Її господарка Верка обмотала стовбур колючим дротом, повбивала в кору скло, але то була не перешкода для «Мічуріна».

Тільки він видряпався, тільки попробував чужий плід, як під деревом виникла розлючена Верка з вилами

– Злазь, гад, зараз наколю тебе, як жабу! Через вас, сволочі, своєї грушки не з'їси.

– Верка, пусти, більше не буду.

– Погавкай мені, щеня.

Як Вітька не божився, що закрадається востаннє, не подіяло. Тоді швидко визрів геніальний спосіб вирватися з полону. Вдаючи, що збирається здаватися хазяйці, зліз нижче, при цьому непомітно розстібнув шеріньку і направив свій струмок в очі ошелешеної Верки. Та від несподіванки кинула вила, закривши обличчя руками, а бешкетникові тільки цього було й треба, стрибнувши білкою з дерева, помчав городами, аж бараболиння позаду летіло.

Звичайно, такі вчинки йому рідко сходили з рук, батько завжди був напоготові із своїм паском для виховного процесу. Але біль минала та забувалася, а слава відчайдуха міцно пристала до майбутнього полковника міліції.

Пригадали за кавунами, як цього літа закрадалися в огірки вже на нашому огрудку. Що й казати, домашні не мали того смаку, як зірвані на колгоспному городі...

Наш огрудок (так в селі називали поле, де вирощували овочі) знаходився за старим панським ставком. Ми точно знали – перші огірки-пуп'янки вже з'явилися. Залишивши на собі тільки майки, попливли за удачею. З другого берега поповзли до плантації. Здавалося, навкруги – нікого. І тільки почали піднімати вудиння, як почувся грізний оклик: «Руки вгору»! Нас оточили сторожі та працівники городньої бригади. Від такої несподіванки розгубилися, тільки не Вітька. В'юнкий, як ласиця, він шмигнув між ногами у високого сторожа і помчав до води, шубовснув з розгону в жабурина, але, побачивши, що нас взяли в полон, гукнув, піднявши вгору маленький кулачок:

– Васька, нехай поpróbують зачеплять.

Жовторотий пуцвіріньок, із жабурина на голові, так розсмішив наших суворих сторожів, що вони, досхочу насміявшись і настрахавши нас, дозволили акуратно нарвати огірків та відпустили.

Мені досі здається: хто не закрадався в чужі сади, той не мав справжнього дитинства.

МОЛОДЕ ВІНО КУПАЛЬСЬКОЇ НОЧІ

Доспіли вишні. Ще вчора однобоко червоніли, а вночі налилися соком вщерть. Здавалося, пригріє липнєве сонце сильніше і ягоди не втримають своєї щедрості – на землю бризне вишневий дощ. Довго сидимо в кущах, гедзі дошкуляють, але терпимо. А щоб час минав швидше, Іван Янківський почав розповідати про свою бабцю, яка вірить, що в ніч на Івана Купайла квітне папороть. Сама вона приїхала в наше степове село з Полісся. А ми тієї папороті й не бачили. Отож старенька розповідала, що папороть цвіте одну мить і квітку зірвати важко, бо ж оберігається вона нечистою силою. Та вже, хто її зірвав, той стає всемогутнім, все знає, все бачить, навіть, де скарб закопаний.

Щоб впіймати той цвіт, потрібно увечері перед Іваном Купайлом піти в ліс до куща папороті, постелити біля нього скатерку, на якій святили паски на Великдень, перехитрити чорта, окропивши кущ свяченою водою, помолитися. Обов'язково ж окреслити свяченим ножем коло, і в тому колі можна безпечно сидіти, бо його нізащо не переступить чорт. Папороть розквітає опівночі і сама падає на скатертину.

– Чого тільки не видумують, – обізвався начитаний Борис Шемета. – І в Гоголя про це є. Не пам'ятаю назви оповідання, але там розквітлу папороть охороняє чорт Басаврюк.

– Хватить про чортів, – перебиває Іван Філь, – дивіться – он з рова молоді відьмочки повилазили.

– Дочекалися, – підхопив Боря Шемета.

Нам добре видно, як з рова у вишняк баби Хими випурхнули, наче грайливі кізки, дівчата, а попереду всіх – Валя Зеленько.

– Хотіли тихенько, щоб ніхто не бачив, як зітнуть гільце, – це вже Іван Янківський. – Та не на тих натрапили.

А дівчатам нетерпиться – швиденько вхопили розкішне гільце, на якому гойдалися пурпурові намистини, попірскуючи в долоні, ховаючи свою молоду бентегу, притьмом побігли до хати.

– Нічого не скажеш – конспіратори, – кинув їм навздогін Янківський. – А як дівочаться, хоч до справжніх дівок їм, як звідси до Уланова. Так собі – дівчуки. Хотіли обдурити – і кого? Тепер знаємо, де вони зберуться. Підішлю до них Костю – нехай вивідає.

Костя – молодший брат Галі Бойко, вагався, бо ж йому може влетіти від дівчат, надто вже вони бережуть свої таємниці. Для певності вділили кашкет вишень, але розвідник не повертався.

– А ми що, самі не знаємо, де живе баба Хима? – підбадьорив Борис Шемета. – Правда, там є ще й тітка Текля, яка не дасть сильно розгулятися.

Із Гулушіївки – затишного куточка села, ми, ще не парубки, а так – парубійки, в найкращому що є вбранні, з гармошкою, четвертушкою самогонки і піснею «Циганочка, гай...» вперше в своєму житті ідемо до дівчат на Івана Купайла. Свій Іван витинає на гармошці такі колінця, що, здається, все навколо затанцює.

Біля клубу на нас із зверхністю, подивом, змішаним із презирством, дивляться парубки. Авторитет в сільських амурних справах з розкішним каштановим чубом Володька Марков цвиркнув слиною крізь зуби, показавши при цьому блискучу фіксу і в'їдливо кинув:

– Куди, шмаркачі? Ти диви, вже й собі парубочаться...

Його довготелесий дружок Альоша, на прізвисько Чапаєв, догідливо захіхікав: – «Смена їдьот».

Відійшли на безпечну відстань від підпилих забіяк. Янківський хвацько вдарив по гудзиках гармошки. І пішло – «реченька, реченька, зелений спориш, ти мене не любиш, нехай ти згориш». А ми навприсядки – землі під собою не чуємо. Молоде купальське вино вдарило в голову – ти все можеш, ти всіх любиш, ти готовий прихилити небо разом із зірками. Серце заходилося від чогось щемного та ще незвіданого.

Ми свідомо кидалися йому назустріч, а підсвідомо – побоювалися. Як-не-як, вперше ідемо до дівчат. Бачу й найсміливіший з нас – Боря Шемета – теж, хоч й хорохориться, але потерпає від

непевності. Інакше не питав би мене, як підійти до дівчат, що сказати та як, аби не взяли на глум. Ніби я побував в таких бувальцях. Мені теж хочеться до щему, щоб Валя глянула на мене, щоб її очі засяяли від захоплення: гарний, дотепний, сильний, тобто, справжній парубок.

І тут мої, високого злету, думки падають на землю. На підході до Химиної хати, наче з нетрів, як би сказали бабуня, вигулькнув мій вреднючий молодший брат Вітька – «улюбленець» хазяїв, які мали найкращі садки.

– Ти що, й собі до парубків? Приліз, як сльота. Давно тобі батько ребра не рахував?

Заніс було руку, щоб вліпити потиличника, але спритний Вітька відскочив. А потім, з апломбом заявив:

– Хлопці, ша... Все знаю. Костя передав, що дівчата з гільцем зачинилися в хаті, хочуть добряче поводити вас за носа...

Ну як тепер витуриш його додому? Така шкурка, що набереться стусанів, а вже не відійде.

До Химиної хати підійшли тихенько – спориш гасив кроки. Прилипли до маленьких шибок.

– Гля, гля, Васька, – Борис Шемета штовхає мене під бік і показує на гільце. – Диви як прибрали – качанів з ягід наплели, почепили стрічки, цукерки. А ти знаєш, ті цукерки з картоплі та буряків, лиш обгорнуті блискучим папером.

– Ох, і видумахи, не вгаває Боря. – Що втнули, гля, між отими качанами – будяки. Не дуже хапнеш.

Дівчата довершують красу Купайла. Це вже не ті кізки, яких ми бачили вдень. Купальська ніч надала їхнім обличчям таємничості, загадковості.

– Та годі розглядати, пора їх ошелешити, – Боря взявся за клямку і двері, навіть не рипнувши, плавно пішли в сіни. Ми кинулися за Борисом, але ж і відразу позадкували – з сіней нас витіснила тітка Текля. На її обличчі не було таємничості, навпаки – все ясно. До того ж вона прихопила із собою коромисло. Відповівши стримано на наш «добровечір», тітка зачинила за со-

бою двері, а позаду неї хтось із дівчат клацнув засувом. Ми зна-
ли тітчин рішучий характер, а тому поводитися чемно...

При першій же нагоді ми заглядали у вікна і кулаками на-
тякали Кості, щоб відчиняв двері. Але він ховався за гільце. Дів-
чата раз-по-раз пускали бісики у вікно, вдаючи, що нас не ба-
чать. І де вони такі курси проходять? На які тільки хитрощі ми
не йшли, але нас до хати не пустили.

– Давайте відірвемо сніпок і заліземо через горище, – запро-
понував Вітька.

Тямущий хлопчина, але він забув про недремність тітки
Теклі.

Впоравшись з Купайлом, дівчата з викликом почали ставити
на чисту скатертину колотуху, киселицю, драглі, пиріжки, мов-
ляв, ми вже й господині. Показали їм через вікно четвертушку,
але й це не допомогло.

Тим часом, дівчата повсідалися навколо святкового столу і
заспівали. Обличчя осяяні якимось внутрішнім світлом – пірну-
ли у слова та мелодію:

*Ой, по полю, по полю
Вибирала пшениченьку з куколю.
Іван їхав дорогою – шапку зняв:
Боже тобі, Марусенько, помагай,
Боже тобі, Марусенько помагай,
Буде з цієї пшениченьки коровай.
Буде з цієї пшениченьки насіння.
Коли в тебе, Марусенько, весілля?*

*Ой, в неділю, Іванку, в неділю,
Бо ж маю на тебе надію.*

Вітька не дарма десь бігав – дістав універсальний сільський
ключ – загнутий дріт. Сподівалися, що дівчата, захоплені піс-
нею, не почують, як ми відчиняємо двері. І таки зайшли в сіни.
Не встигли зорієнтуватися в темноті, як хтось охолодив нас від-

ром води. І знову опинилися на споришевому подвір'ї. А дівчата з вереском повстрибували до хати, сходу завели:

*Ой, наше Купайло з верби, з верби,
А ти, Іванку, прийди, прийди.
Ой наше Купайло – гіллячками,
Щоб тебе обклало болячками.*

– Хіба ж це не відьми, – буркнув Борис. – Вже й вогонь треба розкладати, а вони комизяться. А тут ще й з вікна долинуло глузливе від Гані – онуки Химиної:

*Купала Івана,
Сучка в борщ попала,
Хлопці витягали,
Зуби поламали.*

– А щоб це вам таке втнути? – на мить задумався Янківський.

Нечистий не дрімав, бо ж звідки інакше візьметься таке сороміцьке:

*Ой, на городі лопух, лопух,
Чогось в нашої Ганнусі живіт спух.
Нехай пухне, нехай знає,
Нехай Іванка не кохає.*

Ми з подивом і острахом глянули на Івана. Після такого куплету на подвір'ї залишатися було небезпечно. А тому чкурнули до ставка – розкладати багаття. Якщо ми не змогли виманити їх з хати, нехай магічний купальський вогонь звабить. Проти такого жодна дівчина не встоїть.

Видно, в першу чергу, Текля не оцінила нашої «творчості», бо скільки не чекали, ніхто не йшов.

Залишили багаття на малого і попленталися до Химиної хати. Глипнули у вікна – веселяться, кружляють навколо Купайла, «Подольночку» виводять. На нас – нуль уваги.

– Чим ще їм насолити?

Аж тут під швидку руку потрапив Віктор, який вже тим провинився, що самовільно покинув багаття. Хіба можна навіть подумати про таке звичайної ночі? Не встиг Вітька отямитися, як йому швидко опустили штани нижче колін, вхопили за руки та ноги і приставили сідницею до шибки. Галя Бойко, окрім природньої цікавості, мала ще й близькозорість. Але цікавість була її натхненням. Так кортіло взнати, хто ж оце притулився до скла і корчить чортячу пику. Приклавши долоню дашком до чола, вона пильно приглядалася, а потім:

– Дівчата, вмерти можна, якесь довгоносе дражниться. Ох і мордяку має – гидко навіть плюнути.

Із-за причілка, напоготові тримаючи коромисло, вибігла Текля. З переляку хлопці ще дужче натиснули Вітьковою сідницею на шибку і та ... тенькнула. Вітька закричав на все село, а ми – ноги на плечі.

Малий, ледь отямившись, схопився за штани, але було пізно. Він жаб'ячими стрибками – на руках і, спутаними штанами ногах, встиг тільки дістатися до картоплі. Тут його і застала кара за всіх шибеників – Текля пройшлася коромислом по худій спині.

Ось і не вір, що в купальську ніч якийсь Басаврюк не накапостить. Йшли до дівчат, щоб помиритися, до вогнища запросити, а що вийшло?

До багаття приплентався Вітька, схлипував і тримався за порізану сідницю.

– Получив? То не водися з парубками, – повчально і з достоїнством підсумував пригоду Борис.

Невдовзі ми зустрілися з дівчатами. Спочатку вони на нас сердилися, а потім все стало на свої місця, бо ж над нами посміхалися місяцеві достиглі вишні, а в душі грало молоде вино купальської ночі.

СНИВОДА – РІЧКА НАСНАГИ, ЛЮБОВІ Й КРАСИ

Приємно читати світлі спомини земляка й гарного журналіста Василя Паламарчука про своє босоноге дитинство на берегах тихоплинної Сниводи. Він перший оспівав цю чудову річечку, показав її незрівнянну красу, велич і незабутні враження.

Хочеться згадати також нашого неперевершеного оспівувача природи, чудового письменника Івана Волошенюка. Він, узнавши про мої напрацювання з теми Синьоводської битви 1362 року, із теплотою про річечку зронив такі рядки:

«Мені особисто дуже подобається назва річки Сниводи. На цій манюній річці з красивою назвою, як з'ясувалося останніми роками, відколи Україна має свою біографію, не редаговану Росією, відбулася перша переможна битва з татаро-монгольським нашествям...»

Лишень кучеряві верби над водою досі вишуговують ганьбу з історії, що так довго не повідала правду про героїзм наших пращурів у битві над Сниводою».

Отож для мене це річка дитинства й тепла, юності і старості, прадідівської гордості й історичної несправедливості, річка загадковості, радості і... смутку.

Тут – переповідки із життя й долі власниці маєтку Кароліни Вітгеништейн і її поважного, всесвітньо відомого гостя, музиканта Ференца Ліста, тут оповіді про безстрашного повстанця Устима Кармалюка і його таємничі схови на тепер уже Кармалюковій горі та ще і ще десятки, а може й сотні цікавих перлин із далекого життя-буття населення на берегах мальовничої річки. Скільки уже сказано, а скільки ще буде досліджено й описано наступними поколіннями про чарівну красуню нашого Поділля – блакитньооку Сниводу.

Роблю спробу подати й деякі свої життєві оповідки, сповнені особистих вражень і хвилюючих несподіванок.

ХРЕСТИНИ

17 грудня 1950 року – мої народини. Це була п'ятниця, День Святої Варвари. Ціню свого Ангела-Хранителя. А після Варвари йдуть Сави, затим Миколи. Тож батьки й нарекли Миколою. Народився за якийсь тиждень до Різдва Христового, як завжди казала моя бабця Наталка, а вона 1899 року. Старі люди ще добре пам'ятали реальне Різдво, а не притлумлене Сталіном у 1942 році, який своїм «томосом» відновив діяльність церкви в Союзі. Звісно, в ті часи всі церковні ієрархи були вже непохитними співробітниками відповідних служб КДБ.

У Чернятинській сільській Раді після Нового року у свідоцтві записали: народився 1 січня 1951 року. Як казав батько, негоже було приписувати рік, адже й на службу в армію забрали б на рік раніше. І це було важливим аргументом.

Стали в сім'ї думати-гадати, коли провести обряд хрещення. Домовилися з місцевим попом і той запропонував – на другий день Водосвяття, тобто Водохреща. Обрали 12 пар кумів, як тоді й було за традицією. Але головними, звісно, були тато й мама хресні, які при надзвичайних обставин змогли б замінити мені батьків.

Хрестини вибрали у непривітний за погодою день. Хоча й була плюсова температура, але холодний вітер був надто пронизливим. Зібралися оті куми – чоловіки, жінки в хатині, тісно-та непомірна, але священник почав службу, позапалювали усі свічки.

Лунали церковні молитви та проводилися інші діїства. Замотували мене в якусь тканину – крижмо... Уже й батьки всього не пам'ятали. Наприкінці – облили водичкою над дерев'яними неньками (ночвами), прочитали молитву й віддали хрещеній матері.

Серед отих дванадцяти пар був й сусід Степан Іванчук (Хомняк – по сільському). Він завжди себе протиставляв іншим, повчав як треба щось робити, але сам ніде не прикладав свого

плеча. Завжди дома лежав на тапчані, нічого не робив і проказував: «За мене Бог зробить». А хазяювала в його сім'ї – дружина, Настя. Вона родом з Жигалівки, але дуже працююча, як бджілка. І попадають же таким!

Ось і на таїнстві мого хрещення, Степан Артемович тримав кадило і намагався повчати. Це через кілька випадків розізлило чоловіків і ті вирішили, при нагоді, покепкувати над чоловіком.

Після таїнства в хаті, всі чоловіки й жінки пішли до Снивида, набрали свяченої водички з Вишневої Криниці, навхрест вилили її три рази на воду в річці, аби викупати батька.

Тато знав про це, тому не дуже одягався, процедура не звична, але стала традиційною. Тож був лише в сорочці, а піджака зняв, аби потім ним прикритись.

Під мелодії пісень та молитов, під імпровізовану нашвидкоруч музику, піп, махаючи кадилом, вчинив й тут дійство освячення місця. Затим гурт чоловіків, батькових братів і друзів, разом із жінками, взявши батька за руки і ноги, розгойдали і кинули в річку. Біля берега було не глибоко, по шию, тож потрібно було три рази пірнути з головою, щоби все тіло освятилося. Свята водиця не зашкодить, проговорював священик.

І вже у той час, як татові подали руку, аби допомогти вибратись із річки, непомітно для усіх, батько хрещений моєї старшої сестри Гані, дядько Ярема легенько штовхнув нагиняного над водою Степана Хомняка. Той зразу ж бовтнув мірчака з головою у холодну воду. Але впав одягнений у довге пальто з пишним коміром, в шапці, у валянках з грошами... Тож ледве ворушився у воді.

Всі чоловіки й жінки враз зареготали, а батько, не гаючись, знову стрибнув у холодну купіль й витягнув переляканого сусіда. Дядько Ярема накрит Степана своїм кожухом і баба Настя повела його на переодягання. А вся доросла процесія ринула до хати. Треба накрити столи, наставити наїдків, як не як – христини. Перед цим куплено в Салисі дві пів окові пляшки доброї горілки. Батько там копав під газ траншеї, тож чоловіки розказали, де добра горілка.

Заки все зробили, то й Степан Артемович з дружиною якраз поспіли. Скажу більше, вони не сердилися, адже водохрещенська вода помічна і цілюща – ні батько, ні Степан не захворіли, і навіть не кашляли. Всі дружно чаркувалися, розповідали цікаві бувальщини й оповідки.

Але тут трапилася й цікава придибенція. Степан Артемович довго думав чи розповідати її чи ні. Але спиртне розв'язує язик, тож чоловік, налив повну чарку горілки, запитав дозволу в священика (сільське прізвисько – Коровчик) і, перехрестившись до покутних образів, випив її та витягнув з кишені невеличкого окупця, мовив, що під час купелю до нього в штани через розстібану ширінку вскочив отой окунець.

Реготу була повна хата, аж животи боліли. Поклавши отого окупця на тарілку з-під холодцю, всі побачили, що він ще живий, тріпається. Сіма прикликав kota й віддав йому рибку.

Під кінець, жінки почали просити в Степана меду. Той щось думав спочатку, а потім почимчикував додому й приніс баночку густого-прегустого медку. Ох і дякували йому всі за солодке частування.

На другий день все село, напевне, знало як Степан Хомняк штанами ловив у річці на Ковбані окупців.

ЧЕРЕПАХИ

Річка завжди манила в теплу пору року своєю водичкою. Уже в першому-другому класі я цілими годинами лазив по ній, обмацуючи дно ногами, вишукуючи черепахи. Так ми називали двостулкові молюски. Віднайнеш, візьмеш між пальці на нозі і піднімаєш в торбу. Так робилося, щоб не мокнути у прохолодній воді. Особливо весною і восени.

Тато не раз розповідав, що під час Голодомору оті черепахи його врятували од смерті. Та не лише його, а й чимало селян. Снивода рятувала людей чим могла.

Оті молюски – черепахи ножем перерізали навпіл і виколуплювали м'ясо у відро для качок. Від того росли останні, як на дріжджах. А самі стулки підсушувалися на сонці і здавалися заготовачам на певні підприємства. З них виготовляли гудзики до білизни.

Тож, маючи кілька відер отого «добра», можна було виміняти щось корисне для господарства, наприклад: пачечку соди, перцю, рибальські гачки, жилку, пляшку ситра чи навіть свищика-півника. Заготовачем у Воронівцях працював моєї мами хрещеної чоловік – дядько Степан. Він був добрий і душевний чоловік. Старався своєму похреснику навіть за меншу кількість отих черепах дати казенного гачка чи півника. А такі гачки – рибацька висота. Хоча добре пам'ятаю, що поки я збоку купаюся з хлопцями, навчаюсь плавати, то старші хлопці відкусять гачка з моєї вудочки, закинуть її в кропивку та й переконують і кепкують, що то окунь відкусив.

Кілька разів такого відкушення призвів до того, що тато чіпляли мені свій гачок, змайстрований зі звичайного цвяха.

Все було добре, риба ловилася, але у переважній більшості відчіплювалася з гачка, не було зазубня, який утримував здобич. Батько заголошував, що в кузні немає такого тонкого зубильця, яким можна викувати отой зазубень. А тому такі гачки були не надійними.

Скажу й те, що в селі ніхто не ловив риби на черв'яків. Усі старалися накопати в болотистих заростях татарського зілля – аїру водяників. Це такі довгі чотиригранні черевики, інколи довжина їх сягала 25 і навіть 30 сантиметрів. На них добре ловилася вся риба, а надто полюбляли линки. Однак чіпляли не цілого водяника, а шматочок, сантиметр – два, і риба зразу ж клювала. Тоді їй було дуже багато.

РИБАЛКА

Одного разу рибалив на Сниводі біля Вишневої криниці (так називалася джерельна криниця, зруб якої з глибини віків був змайстрований з вишні). Воду тут завжди освячували, адже саме вишня була священним прадеревом. Саме тут на коліні річки в кропивці завжди збиралася найрізноманітніша риба. Вона інколи аж вирувала, вистрибували, вказуючи на свою чисельність.

Моя бабуся Наталка піджарили мені на сковороді жменьку конопляного сім'я, перемішали з вареною бараболькою і вийшла дуже пахнюча приманка, яка принадить рибу з інших місць. Справді, запахи оті ні з чим не порівняєш. Так робили старші, досвідчені рибалки.

І ось почався справжній рибний бунт. Вона, не обдумуючи, накинулася на мої снасті. Із двох вудочок – ловив лише однією. Найкраще клювали жовті японські карасики. Вони хапали водянників на ходу: ще не встигне поплавок стати у вертикальне положення, як вже треба підсікати. За хвилин п'ятнадцять – двадцять упіймав до десятка жовтих рибин. Вони були величиною, як дитяча долоня, а ще ж були плітки і лящі.

Вудилище було невеликим, а тому далеко закинути для більшої здобичі не вдавалося. А біля берега, звісно, невелика риба.

А тут враз Ганя (старша сестра) з юрбою дівчат прийшли до річки, цікавляться моїм результатом. Забачивши гарний улов, схопила другу вудочку, причепила водянника, поплювала, як годиться, і забрела кілька кроків у воду та й закинула на... кропивку. Витягла, поглянула назад, сказала дівчатам відійти та й знову з силою махнула вудлицем.

І... О, Боже! Зробивши чималий пірует в повітрі, волосінь із поплавком, грузилом і гачком майнула над головою і зачепила гачком за ліве вухо Гальку Хомнячку. Та в мить заверещала, як недорізана курка, і своїм криком всіх ошелешила. Ганя також дуже злякалася. Що з Галькою робити? Витягти гачка не вдава-

лось, він із зазубнем, повністю вухо не проколов, а міцно застряг у мочці. Лише довгий водяник вовтузився по вусі.

Тепер Галька уже не кричала, а прямо ревла. Навіть корови, що паслись недалечко, звернули увагу на несамовиті звуки. На ці крики прибігла тітка Одарка, а потім й баба Настя з Онисею – Гальчиною матір'ю. Остання почала сваритись на Ганю, що вона навмисне впіймала доньку на гачок.

Пробували зняти гачок та не вдавалось, навіть вухо кровити почало. Взявши Гальку за одну руку, а в другу схопивши вудку, баба Настя пішла до Семена Проторея. А позаду за ними почвалав і я. Треба ж забрати вудку із справжнім гачком.

В амбулаторії бабуса Єлизавета чимось промила вухо, відрізала ножицями з волосіні гачка й привела постраждалу до свого чоловіка. Семен Данилович без всяких там наркозів, бо тоді такого в селах не було, надрізав мочку вуха, витягнув гачка і йодом добре обробив вухо.

Затим забинтував рану разом з головою. Сказав через тиждень прийти на перев'язку. Отож Галька цілий тиждень ходила з забинтованою головою, ніби з фронту вернулася. Надалі близько до рибаків не підходила, боялася, аби знову не підчепили.

Семен Данилович покликав мене у кімнату й віддав цінного гачка, сказавши:

- На, Колю, будь обережним! Дівчат на гачок не лови!
- Та то дідусю, Ганя впіймала, а не я, – відповів йому.
- І сказавши, до побачення, зачинив за собою двері.

ПОЛОТНО

Бабця Наталя прокинулася задовго до перших криків півня і також взялася за прядіння. Їхня прядка була механічною, крутиш ногою дерев'яне коліща, а воно через мотузаний привід скручує пучечки конопляного прядива – клоччя у нитку.

Важливо лише рівномірно розподіляти пальцями потік волоконця. В залежності яку тканину потрібно виготовити для господаря, таку й товщину нитки й сукали, тобто скручували. Тоненькі, йшли на жіночі і дівчачі сорочки й рушники, а грубі – на чоловічі штани, а ще товстіші – на рядна чи мішки.

Ледь чути як шурхоє, крутячись змащене дьогтем, коліща прядки. На кужель бабця насмакали нову конопляну мичку (клоччя). Саме з нього й витягувалася нитка.

Ех! Коноплі були незамінними для сільської людини. Щовесни кожна сім'я їх сіяла на власних городах. Із них насіння – сім'я вичавлювала на смачнучу олію, макуху. А саме стебло завжди виривали з коренем, зв'язували у снопики, добре просушували на сонечку та й несли до річки на вимочування. Тиждень-другий мокли коноплі у воді, прикладені камінням чи земляним дерном. Затим витягувалися, промивалися і тут же сушилися на береговій оболоні. Від такої операції відстає волокнистий луб у рослин, тобто у конопляного стебла.

Затим переносять (перевозять) коноплі додому і тіпають спочатку на бетельні, а потім терниці. Конопляні снопики при цьому перебиваються і вилітає костриця. По закінченню цієї роботи, волокно б'ють об дергальну щітку.

Її виготовляли із спеціальними гостряками-цвяхами, аби розбити волокно на тонші смужечки. Забирали залишки костриці чесальними щітками, виготовленими зі свинячої жорсткої щетини.

Готове клоччя, прядиво довгими зимовими вечорами і ранками жінки пряли і виготовляли на ткацьких верстатах сіре по-

лотно. Із нього, з глибини століть і навіть тисячоліть, виготовляли (шили) традиційний одяг українців.

Спостерігаю, час від часу наші прядильниці – мама і бабця Наталя припльовують пальці, змочуючи їх слиною, аби вдалося витягнути довгу і рівну нитку, яку намотують на цівку прядки, або ж на веретено.

В глибокій задумі оцінюю, прикидаю, скільки ж часу потрібно було мамі і бабці працювати, недосипати ночей, аби виготовити на усю сім'ю нашу білизну, постіль, одяг, а ще й рушники, рядна, мішки...

Це ж кожна ниточка пройшла через їх натружені мозолясто-огрубілі пальці. Бо ж, потрібно знати, що із виготовлених уже ниток, потрібно ще виткати полотно, а потім довго і старанно його на сонечку вибілювати, поливати водичкою, щоби не було сірим. А при цьому особливо пильнувати, аби прокляті гуси не зайшли на полотно.

Тож я часто згадую свій життєвий епізод. Пам'ятаю оті прикросці.

Весняна вода ще не зійшла із Займіська. Займісько – це великий річковий видолинок на лівому березі річки Сниводи. Тут люди здавна випасали худобу, кіз, гусей, займали навпроти своїх городів ділянки й косили лугові трави на сіно. Тут був брід через річку, місце жваве і облюбоване дітьми. Води було по коліна. Вона швидко прогрівалася лагідним сонечком.

Велика кількість риби впливала на підігріті заводи. Тут й нерестилася, вигулювалась. Жовтий латач з-під води стрімко висував свої голівки-гличики, розцвітаючи. З кожним днем ставало тепліше й тепліше. Ми, дітлахи, бігали по воді, оббризкуючи одне одного. Навкіл сміх, веселощі, галас...

У такі сонячні, гожі дні жінки й стелили свої полотна, щоби вибілити на сонці. Краса – неймовірна. Довгі смуги стеляться рядами. Дорослі, статні молодиці, підібгавши за пояс спідниці, порядкують біля своїх порівняно довгих сувоїв.

Вони ніби хизуються, показуючи свої полотняні витвори: тонше, біліше, рівніше. А ми бігаємо коло них, ловимо у воді

жабенят-пуголовків, сміємося, радіємо. А жінки-матері ще молоді, дужі, красиві і найрідніші...

Ми вже й купалися, пробували ляпатися, вода була досить приємною і по літньому теплою.

Мама періодично згортала полотно у рулони-сувої, змочували чистенькою водичкою і знову розстеляли на сонячній оболоні. Мені ж, велено пильно глядіти, аби гуси не заходили на нього.

Виводки гусенят на Займіську, а їх було біля десятка, за літо повністю зростали. Їх ненажерливі шлунки за день поїдали таку кількість трави, що, напевне й для кози чи корови вистачило б.

У той пам'ятний день три довгих стрічки полотна, по метрів 8 – 10, було розстелено навпроти так званої Гожової Ями. Літня спека була прямо нестерпною. Коли хлопці купалися, вирішив й собі на хвилику освіжитися та й далі сидіти біля полотна, грати з хлопцями «у ніжик», відганяючи тих пакосних гусей.

Мабуть і гусям уже не терпілося без води, вони всіляко намагалися пробратися до рятівної вологи, пробували це зробити обхідними шляхами, але там також інші хлопці чи дівчата були на чатах.

А сусід, Петро Володьків, навіть взяв довгого батькового батога і цьвогаючи ним, легко відганяв непроханих шарамижників. Щоби батіг «стріляв», до його кінчика прив'язували трішки рибацької жилки. І тоді гуси дуже боялися отих пострілів, гелгочучи, утікали.

І коли я тільки заліз із хлопцями у воду, кілька разів пірнув із головою, клятві гуси побачили, що перешкоди для них немає, сміливо пішли до річки, кличучи за собою й інші виводки. Гусак попереду, а гуска з вервечкою дитинчат через якусь хвилину вже були на всіх трьох полотнах. За ними почимчикували й інші виводки.

Дійшовши до води, гуси зупинилися, гелгочучи, далі не йшли, ходили туди-сюди по полотні. У воді ми купалися і це їх відлякувало, не наважувались спуститись в річку.

Забачивши неспроханих гостей, ми з несподіваними криками швидко вибігли, що було сили мчали до полотна. Відігнавши неслухняних нахаб, зразу ж побачив їх шкідливі зелені сліди. Випорожнившись на полотняних стрічках, гуси зіпсували дорогу тканину, такою непомірною працею виготовлену. Розпачу не було меж.

Старші дівчата кинулися допомагати мені. Ольга Івана Соловйового і ще хтось почали скачувати полотно і нести до річки, щоби хоч трішки змити плями. Я плакав і допомагав їм, проклинав шкідливих гусей. Як же я перед мамою і бабцею буду виправдовуватись?

Прийшла з того берега ще Маруся Каганючка і вони окремо заправили всі три шматки. Однак, скільки їх не відбілювали, а плями все ж залишилися.

Сварилися дома, що не догледів, а в кінцевому рахунку із обрізків із плямами Ганка Бойчиха пошила мені штани, перед цим, пофарбувавши тканину бузиною у темно фіолетовий колір. Ось така пам'ятлива придибенція трапилась зі мною.

ДВІ ПРОТИЛЕЖНОСТІ

Мені ледве виповнилося один рік, як нашу корову-годувальницю вкрали злодії. А без молока дітям було дуже сутужно. Літом ще так-сяк, можна якось пережити, а восени, взимку – не передати отих злиднів. Та попри все я ріс, грався і чим міг допомагав батькам. Всі мої ігри й розваги, вся буденність проходила на березі Сливового.

Навчаючись у шостому чи сьомому класі, нам завдано було описати природу, на зразок із твору І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря». Там автор описує річку Роставицю. Прийшовши на берег до Вишневої Крилиці, мої друзі Толя Параніч, Борис Труш і я стали перед величезною красою матінки-природи... Що його робити? Як виконати завдання? Півтора години ми

формували свої скупі на метафори речення у відповідні логічні вирази. І врешті-решт склали отой опис. Зачитали в школі, отримали по п'ятірці. А краса тут справді неперевершена.

Я зрісся з нею, як гриб-трутовик із вербою, чи правий беріг річки із лівим. Навіть не уявляв себе в іншому місці. Тут зі мною трапилося стільки неординарних пригод та десятки неймовірних випадків, що нині й неможливо згадати. Оті дитячі роки й нині стоять перед очима і нуртують у пам'яті.

Наприклад, ось їде поважно в сідлі на коні здоровий, кремезний чоловік. Він поспішає на обід. Вже об'їхав певні поля, обдивився чи не завдано школи посівам, чи не викосив хтось на сіно клапчик берега на колгоспному видолинку...

Проїжджаючи біля нашого дитячого гурту, зупиняє коня, щось видивляється... Хтось із хлопчаків крикнув йому:

- Дядьку, провезіте!

Він почув прохання, вийняв ноги зі стремен, зліз із коня, підійшов до хвоста, підняв його і єхидно мовив:

- Сідай в кабінку!

Ми похнюплено схиляли голови од тої відповіді, а він враз скочив на жирного огиря, пришпорив його і той раптово рванув та в галопі швидко сховався за вербами колишнього містка. Лише стукіт кованих копит ще чувся деякий час в обідньому затишку Мар'янівки...

І другий випадок. Туди ж на Мар'янівку їде на гусеничному тракторі-бульдозері мій дядько Віктор Степанюк. Проїхати на такому гучному транспорті кожен мріяв.

Почувши оту диркотню трактора, ми як один одбігли від річки і стали вздовж краю дороги. Чоловік самовільно зупинив техніку, посадив п'ять дітлахів у кабінку і поїхав на обід. Дома випустив нас й сказав, що завтра провезе інших п'ятьох. Слова – дотримав. Чотири чи п'ять днів возив дітлашню. Він працював на бульдозері на колгоспному ставку. А від його хати, за яких 500 – 600 метрів, ми, дякуючи трактористу, знову радо бігли до річки.

Дві людини, два випадки, дві долі, дві протилежності...

СОРОЧКА

Трішки пізніше, коли ми знову з телички виростили корову, пасти її мені не дозволяли. У п'ять-шість років який з мене пастух? Тож її впинали на прив'язі на березі річки. Так робило чимало сусідів.

Того разу навпроти нашого обійстя була корова сусіда Степана Хомняка. Рижа, без одного рогу, вона страшила нас і була якась непривітна, часто ставала в бойову позу і басувала, погрожувала вдарити.

Як завжди, дітлашня зранку уже на звичному місці біля Сниводи. Після невдалої ловлі риби, вирішили випробувати новий метод рибалки. Я з дому приніс довгу мотузку. На кінець причепили залізяку і, розмахнувши, її кидали в кропивку. Затим швидко тягли.

Вириваючи зарості кропивки, витягали на берег й дрібну рибку, яка заплутавшись, не мала змоги вибратись. У такий спосіб ми наловили чимало – пів бітончика: пліточки, карасики, коблики, верховодки, краснопірки і калинівки.

Таким способом досить розчистили галяву біля Вишневої Кринички. А відтак, там можна було впевненіше закидати вудочки.

Сонце вже достатньо піднялося й жарило, тож гукнув бабці, що буду купатися, та й ускочив, роздягнувшись, у воду. Бабця заклопотані своїми справами, вони мочили коноплі,кладаючи снопики вздовж і впоперек. Затим прикладали «грузом» – камінням та дерном. Потрібно, щоби все було залито водою.

Ми, достатньо наляпалися у воді, аж посиніли од неї, починали виходити на берег до одягу. Як враз Толік Сімів кричить:

- Коля, дивись, Хомнякова корова твою сорочку їсть!

За якусь мить вискочили й побачили, – лише один рукав, ще телімпаячись, звисав з довгої мордяки, а все інше уже безслідно потонуло в головешці.

Бабця також щось крикнули та й вилізли з води, схопили отой рукав і давай висмикувати вже наполовину зжованого...

Плакав довго. Мав одну справжню сорочку й ту підла скотиняка зжерла. Що ж мама скажуть? Хлопці біля мене стоять, співчують, щось мовлять...

Бабця також заспокоювали, говорили, щоби дивився куди кидав. Але що вже поробиш? Чим зарадиш? Нічим! Не повернеш сорочки.

Спочатку трохи ходив у бунді з полотняної торбини, а пізніше Ганка Бойчиха пошила сорочину з маминої старої спідниці. А через рік, коли нашу корову пас дядько Льонька Степанюк, я забачив на ньому червону сорочку. І так закортіло собі таку мати, що я старався, все допомагав, аби мати якусь копійку на таку гарну сорочку.

Щонайперше, наривав до відерця черешень і бабця несли в Уланів на базар євреям, щоби вторгувати гроші. І ось за дві неділі бабця вторгували якраз на крам, тож, не гаючись, купили таку ж червону тканину. Занесли її до Льонькової матері, баби Домки, і та пошила сорочку. Правда, завелику, на виріст. Я був од неї на сьомому небі!

КЛАДКА

Розповім про халепу, що сталася зі мною у першому класі. Такий неординарний випадок урізався у мою пам'ять на все життя. Це вже була весна, березень 1959 року. Мої товариші-однокурсники Петро Яремів і Сянько Савіцький разом із Толіком Сімовим зайшли за мною і ми почимчикували до школи. Болото було таке непролазне, що пройти дорогою неможливо. Порвані за зиму чоботята були татом латані-перелатані. Та й пропускали воду, калапуцю на онучі, холод зразу доходив до ніг. Весь час ота болотяна рідина чавкала і чвакала в чобітках.

Щоби зранку не намочити ніг, люди з Мар'янівки прямували на роботу береговою, по-під Сниводу, стежкою. Вона бігла уздовж людських городів із лівого боку річки. Зачиналася од обійстя баби Федори (матері Івана Соловйового) і закінчувалася аж після городу баби Ковалихи, що колись мешкала біля кладки.

Ми, поспішаючи, прямо навипередки бігли, щоби не запізнитися на перший урок. За плечима у мене був якийсь трішки жовтуватий портфелік, замість полотняної торбини, яку носив до Різдва. Цей атрибут був для мене знаковим і дорогим. Хто його татові подарував – не знаю. Він вже давно утратив товарний вигляд, був без металевих кутничків по боках, не було ручки для носіння. Але для тата ліквідувати оті недоліки – просте діло. За вечір приклепали нові кутнички, прилаштували саморобну ручку і я тішився і хизувався обновкою.

Мама зі старої полотняної сорочки вирізали вузьеньку смужечку і протягли її по-під ручку. Тож портфелік став сумкою. Все ж руки не будуть мерзнути, як взимку. Тепер їх можна гріти у кишенях. Рукавичок у мене взагалі не було.

Ось із такою «сумкою» повною книжок і зшитків (нині зошитів) я поспішав на уроки. Бурхливі весняні води уже досить розхитали вузьку кладку.

Що таке – кладка? Це довгий, через усю річку Сниводу, дерев'яний настил (із дощок сороковок), що був прилаштований на дерев'яних кілках, забитих молотом у дно. Головну течію річки перетинала Велика кладка, а після, через рукав Сниводи – Мала кладочка.

Криги, що утворювалися на Широкій Ямі, неподалік опусту греблі, при стрімких весняних водах, легко руйнували все на своєму шляху. Їх сила, тиск ставали такими могутніми, що ніякі кілки чи дерев'яні палі не в спроможі витримати, все ламалося, тріщало й за течією відносилося у бік Чернятинець, Хуторів...

Тоді, прибігши до кладки, ми, справді, досить налякалися. Боялися навіть ступити на дошку. Вона хиталася і тремтіла, здавалося от-от відірветься.

Шумлива, швидка течія несла кригу за кригою. Їх розвертало, ставило поперек кілків у воді і від тиску води вся кладка ще більше двигтіла, здригалася і тріпотіла.

Ширина дощок біля 30 – 35 сантиметрів. Лець загавишся і можна легко опинитися у водяному вирі. Чи й виберешся з нього?

Вода все прибувала й прибувала. Невдовзі й кладку може перелляти. А як же перебратися? Батьки завжди наказували: при переході не дивитися на рухливу воду, може голова закрутитися, запаморочитися, а лише погляд спрямувати на кладку й повільно рухатись. Цього дотримувалися всі школярі, як хлопці, так і дівчеська.

Ще затрималися якусь хвилю-дві та й рішили не йти повільно через кладку, а бігти. Враз Сянько Савіцький зірвався і побіг. Ми дивилися вслід на його вихиляси, але хлопець за якусь хвилину був на протилежному березі Великої кладки. Маленьку кладку долати легко.

Наступна черга бігти була моя. Розбігся і, зробивши кроків десять-п'ятнадцять, відчув, що полотняний порозок, який тримав на плечку сумку лопнув і вона шубовсьнула у воду. А в ній усе: підручники, зошити, ручка, чорнильниця, рахівниця з квасолін і окраєць хліба.

Зупинився у відчаї. Що робити? Перелякався, плачу. Хлопці здійняли крик. Прибіг назад на берег...

А сумка швидко пливе стрімкою водою. На крик зреагував й негайно прибіг Іван Козятин, мій дядько. Він проживав у колишньому обійсті баби Ковалихи, за яких сто метрів од кладки.

Побачивши халепу, змитикував що робити і через якусь хвилину вибіг із довгою тичкою до річки. Вода занесла сумку вже за метрів п'ятдесят, а може й більше. Не гаючись, чоловік забрів по пояс у холодну воду і ледве спрямував моє причандалля ближче до берега. Більше того, сумка ледь виглядала на поверхні бурхливої води. Ще якась хвилю-дві і могла потонути.

Вибрався на берег, вилляв з неї воду і дав мені, переляканому і заплаканому. Сам, мокрий майже по груди, побіг переодягатись.

Нас через хитку кладку перевели якісь люди. Вони ж, перенесли й важку сумку, що добряче намокла. Затим вернулись і перевели дівчат – Таню і Галю Козятин, що також поспішали в школу.

Зі своєю незвичною ношею зайшов у клас. Перший урок вже закінчувався. Сянько Савіцький повідомив учительці Харитині Антонівні про мою придибенцію.

Шкільна технічка, баба Ганка (Сиздичка), добре напалила в грубці. Останні дві тримісні парти присунули до груби і розклали біля тепла книжки та зошити...

Так сушили їх до кінця уроків. Зрозуміло, потрібно було перекидати по листочку-два, аби не злипалися. Все ж, зауважу, «Читанка» просохла добре, а «Арифметика» і «Українська мова» прийшли майже в негодність.

Проблема була в тому, що ці, куплені мамою в Пикові на ярмарку підручники, були такі списані і обмазюкані чорнилом, що розібрати щось було не просто. Адже ми, виконуючи письмові завдання, своє перо випробовували на пройдених сторінках підручників. Паперу, чорновиків як таких, взагалі не було. Та ще й нерідко чорнильниця в сумці перекидалася і робила свою справу. І вчителька дозволяла робити помітки ручкою в підручниках, але на вивчених раніше сторінках.

Після річкового купання, незважаючи на попередню просушку, сторінки позлипалися і змінили свій вигляд до невпізнанності.

А ще втратою було те, що в отій веремії, коли дядько Іван виливав воду з портфеля, вислизнули і бовтнули у воду чорнильниця й ручка. Хоча останню можна було спіймати, вона була дерев'яною, та у тій круговерті було не до неї.

Батька про мою пригоду повідомили зразу ж. Йдучи з кузні на обід, він забрав мене і мар'янівських хлопців та перевів через кладку. А її вода ще більше розхитала.

Наступного дня, прийшовши до кладки, побачили – кладки нема. Її кригою зірвало вночі й понесло далеко в Кривошії. Вода суттєво піднялася і з піною та шумом стрімко неслася вперед за течією. Біля берега стирчали з води три пригнутих до води кілки, що встояли від безжальних і жорстоких криг.

Подумалось, тому-то й Сянько Савіцький не прийшов, адже велика вода зайняла також Мар'янівський місток і пройти було неможливо.

На роботу до ферми люди йшли через греблю, яка також двигтіла і ледве стримувала тиск весняної води. Тож і ми, вслід за ними, йшли-поспішали до школи. По низенькій, болотяній, розгрузлій од танення снігу дамбі, пройти було також складно. Біля Жовтого Виру, розбурхана вода пробувала своїми прямими хвилями з Уланова бити об земляні укріплення, переливатися через грузьку дорогу. Та все ж їй, на цей раз, не вдалося зробити прорив-пролом у дамбі. Нас, школярів, люди попередили обійти небезпечну баюру з лівого боку, що ми й зробили.

Однокласник, Толік Параніч, повідомив, що вчора його дід Матвій волами у цім проклятім місці ледве виборсався. Більше двох годин мучився. Довелося навіть мурого вола випрягати з ярма. Він по роги заліз у болотяне місиво і міг навіть утопитися. Назбиралось півтора десятка чоловіків і гуртом якось витягли гарбу.

Та про зіпсовані підручники повідомлю, що довелося навчатися по них до кінця навчального року і досить успішно. Про що похвалила вчителька Харитина Антонівна.

НАЙПЕРША ПАСІКА

Займатися бджільництвом справді надто корисно і дуже почесно. Більше десятка мешканців села дякують мені, за те, що привив любов до цієї працелюбної комахки. А дехто з моїх «учнів» уже давно пересягнув мій рубіж і займається бджільництвом, так би мовити, на правах бізнесу. А відтак, має сякий-такий дохід. Часто він менший як затрати, але цілющий продукт є в наявності.

Чому ця божя комаха мене так зацікавила? Та тому, що мамин батько, мій дідусь, Яків Платонович, був знатним у Воронівцях пасічником. І при посівах медоносів, наприклад, гречки, міг волами за дві-три ночі вивезти за яких двадцять кілометрів зо два десятки вуликів. А коли дві чи три таких хурманки, то й вулики товаришів вивозилися.

Так от, це було літо 1959 року. Нам дідусь подарував три вулики з бджілками. Якось тато прийшов з роботи (а він працював молотобійцем у кузні), почав оглядати сім'ї.

Я перейшов у другий клас і старався все допомагати, тож стояв неподалік, за кущиком жасмину та очей не зводив од батьківських рухів. Його трохи жалили комахи, але не звертав на них уваги, обтерся та й далі щось видивлявся. Бликнувши на мене, стамескою зрізав і дав мені лизнути зі свого пальця малесенький забрусик свіженького, ще теплого медку із старого стільника. Такої смакоти я раніше ніколи не бачив і не куштував...

Затим передивився нашвидкуруч й решту бджолиних хатинок та й наказав мені щодня, до обіду, пильнувати на пасіці, а раптом рій вилетить! А сам прямо бігцем майнув берегами Сниводи знову на роботу.

Я постійно стеріг оті вулики, навіть скупатися не наважувався, хоча річка і Ковбаня, де всі купилися, була за яких двадцять – тридцять метрів од хати.

Скажу чесно, не вгледів я за який тиждень-другий отого роя ні з першого, ні з другого вулика. А вихід з третього заставив з усієї сили бігти за два кілометри до кузні і тато, покинувши роботу, разом зі мною прямо неслись берегами додому. Але дарма – рій десь зарання віднайшов собі надійний прихисток, злетів за хвилин десять до нашого прибуття.

Меду тоді не качали, його не було. Але за літо вони щось все ж принесли для себе, щоби зимувати. Восени тато з мамою прикрили льотки і занесли бджілок в комору. Нам, дітлахам, наказано не грюкати дверима, аби зайве не тривожити комах. Та все ж бджілки в лютому та на початку березня затихли взагалі. Їм не вистачило кормів.

Я дуже переживав, адже годинами влітку спостерігав за ними, сидів біля льотків і прямо смакував їх злагодженою роботою, як невтомно вони працювали, носили пилок, охороняли гніздечко, виносили сміття і трупики мертвих родичів...

Уже тоді в мене з'явилося якесь якобінство, хотілося щось придумати нове, передове, або сказати вірніше – таке втнути, щоби якимось чином відновити втрачені бджолині сім'ї. А як отой задум втілити в життя – не знав. Та й тато комусь віддали чи продали оті пусті вулики...

Кілька днів обдумував свої плани та наміри, а потім, де тільки міг, зібрав невеличкі обрізки дощечок, узяв пилку, гвіздки та молотка та й заходився збивати свого вулика. Моє дітище було невеличким, сантиметрів 25 – 30 у довжину, ширину і висоту. Проста коробка. Шилом проколов невеличкий отвір, затим буравчиком висвердлив гарний льоток. На другий день змайстрував ще один вулик. Надіявся, що бджілки прилетять у ці затишні для них хатинки. Кілька днів чекав-вичікував, нічого. Тоді вирішив діяти самотужки, без знань, досвіду.

Ще минулого року бачив у тата рамки, на яких сиділи бджілки, вони були з малесенькими отворами-чарунками. Де їх узяти? Думав-думав та й знайшов вихід. На городі біля межі росли одиноко великі соняшники. Їх пишні кашкети можна буде використати для щільників.

А соняшники й справді були поважними, своїми величавими голівками щоранку вклонялися божому сонечку і завжди повертали голівки за своїм небесним батечком, були невіддільно в полі зору.

От я й надумав з отих соняшників кашкети порізати, витеребити насіння, а чарунки, ніби соти, приладнати у вулики.

Вже тоді уявляв, як мене, маленького пасічника, повного любові до природи, до працьовитих бджілок, батьки похвалять, поглядять по голівці, скажуть приємне: «Молодець!»

А як вставити оті «рамки» у «вулики»? Потрібно було розбирати коробки-будиночки. Озброївшись обценьками, почав витягувати гвіздки. Але робота все ж ладилася. За яких три-чотири години мої «вулики» з соняшниковими «рамками» з чарунками стояли на пасіці, замість татових вуликів.

А під межею довго стирчали лише бадилля із великим лапатим листям. Правда, бабця оте листя обірвали корові. Трішки погудили мене, але за хвилин десять я забувся про те.

Головне заняття – спостерігати чи не летить рій. За кілька днів жодна бджілка не зацікавилася моїми хатинками. Правда кілька разів залітали на розвідку мухи.

Через три дні мій терпець увірвався і я, схопивши пачку від сірників у кубашці печі, бігцем майнув на Займісько. Це досить великий за розмірами прибережний видолинок, де влітку паслася худоба, вибілювалося полотно, а весною річка заливала місцину водою і величезні щуки та окуні вже на початку березня після скресання криги тут робили справжні весільні перегони. А трішки пізніше, на вдосталь прогріте сонечком мілководдя затягувало сотні і тисячі карасів, пліток, лящів та іншої ще дрібнішої риби.

Тут оця водна живність, спільно з жабами вигрівалася і нерестилася. А чималі острівки жовтих-прежовтих берегових квітів (по-сільському – латачу) ворушилися од наполегливих відвідувачів рибного царства.

Тоді ми рибу могли спіймати навіть без будь-якої оснастки, просто голими руками. А візьмеш рогелю чи сака, то здобичі не

дотягнеш додому. Така сила-силенна була риби. Її вистачало всім.

Так от, я прибіг сюди не дарма. Тут на біло-рожевих галявах горішини і дикої конюшини – рай для бджіл. Їх тут тьма, видно-не видно. Тож накривав картузиком, обережно виймав і старався запахнути в сірникову пачку. Така робота не дуже вдавалася. Бджілки сердилися і завжди норovali вжалити, або ж утекти.

Бо й накриєш її, а взяти і помістити не завжди вдавалось. Більше години займався цією роботою. Коліна моїх штанців, зшитих із старої маминої сорочки, були зеленими од незчислених присідань на траву.

Та все ж, якийсь десяток бджілок вполював. Але прикро, що був кілька разів ужалений у великий і вказівний пальці. Вони страшенно боліли, та я терпів і своєї затиї не лишав. Було досадно й те, що бджоли любу шпаринку знаходили і прагнули втекти, злетіти з пачки. Ось привідкриєш трішки аби засунути бджілку, а звідти уже вилазить попередня. Та попри все, вдалося з отим десятком для одного «вулика» прямувати додому.

І хоча пальці досить опухли, боліли, все ж «поселив» їх у «хатку». Льотка закрит ватою зі старої куфайки.

Пальці нили і щеміли так, що ловити і «заселяти» новий «вулик» вирішив наступного дня. Для цього навіть в тата випросив ще одну пачку від сірників. Як зараз, на ній бачу зображення портрета Юліуса Фучика, чеського письменника, замученого в німецькому концтаборі, з написом, напевне його твору «Земля горить».

Три ужалення пальців на одній руці привели до того, що рука так збільшилася, що вже й не влазила навіть у кишеню. Тож бабця прикладали все холодне до неї, але біль довго не стихав. Тому наступного дня не ловив бджілок, а ще через день вдалося спіймати їх з півтори десятка і спровадити у «вулик». Отвір також запахнув ваткою. Нехай мої трудівниці привикають до нового місця.

- Буду щодня приносити бджілок, поповнювати вулики. А вони нехай обдивляться все, ознайомляться з новою хатинкою та й будуть жити, – думав-гадав я.

Через пару днів, обережно підійшов до «вуликів», відкрив льотки, зачекав, але жодна трудівниця звідти не вилетіла. Тоді я знову розібрав хатинки з одного боку і віднайшов у першому кілька мертвих бджілок, а у другому – жодної. Уважно розглядев, й замітив – вони щілинками повилазили з моєї «в'язниці».

В розпачі повідав татові про свою мрію і результати. А вони, вислухавши, вирішили мені придбати книжку про бджільництво. Й справді, купили чи за виготовлену сапку, клямку чи щось інше отримали, але додому принесли товсту, на 575 сторінок книжку І. І. Корабльова «Пчеловодство», 1957 року. Вона й нині є у мене. Оця книга дала мені поштовх до справжніх знань із бджільництва. Пізніше тато принесли ще одну – про пасіку, автора Гусельникова, але попередня була більш практичніша і відповідала на всі питання, пов'язані з бджолами

У дитячому віці вирішив опанувати бджільництвом, непростим заняттям, але досить цікавим, і волею долі у 2026 році, надіюся, Господь наміряє 50 років моєму пасічникуванню. Дай, Боже, дожити!

- А де ж ділися мої «вулики? – запитає читач.

А вони надто пригодилися моїй бабусі Наталці у курнику. Вона витягла звідти соняшникові «рамки», а натомість дно застелила соломкою. Вийшли відмінні сідала для курей. Уже на другий день, послала мене перед вечором позбирати яйця і похвалила перед батьками за гарні сідала. Тато з мамою посміхнулися і погладили мене по голівці.

Так! Бджола корисна не лише медом чи прополісом, воском. Працюючи директором у Кустовецькій середній школі, доводилось бджілок навіть з дупла жменями діставати, коли рій залетів у старий явір, люди бачили й дивувалися моїм вмінням ладити з ними.

Але пам'ятаю й інше. Як районні бюрократи не раз за незібрані в колгоспі буряки, викликали пізно вечором в Хмільник

у райком партії, де чихвостили, проробляли вздовж і поперек. Бачите, саме ти винен, що вчителі не читають лекцій, не впроваджують політику партії серед населення і тому ще не викопані в колгоспі буряки. А цукор – це міць держави!..

Доберешся додому серед ночі за яких сорок кілометрів од Хмільника і тобі вже ніщо не мило, нічого не хочеться... Упадеш в ліжко та й в думках лежиш до ранку, бо й сну нема.

А раненько заглянеш до бджілок, і вони приємно лазять по твоїх руках, лоскочуть їх, спокоять душу й серденько, гудуть і кружляють в невпинних танцях, роблять найскладніші віражі та піруети навкіл тебе, і хочеться жити, радіти сонцю, дітям, красі природи і невтомній маленькій трудівниці – святій Божій комахці – бджілці.

ЛИНКА

Спека. Курява. Жнива. Вже не рахує років зозуля, кажуть старі люди, що вдавилася ячменем, не висне над ланами жайвір, затихли перепілки... І тільки в надвечір'я, коли суєта вляжеться і засяє в усій красі Чумацький Шлях, від річки, ставків, лугових джерел доноситься прохолода, а з полів – ледь вловимий запах скошеного жнива.

Село, наче розбуджений вулик. У кожного на думці – а який цьогоріч буде врожай? І не менш важливе – скільки дадуть хліба на трудовень? Я цим не переймаюсь, але на кожному кроці чую такі судження від дорослих.

І коли наш пророк Тарас Шевченко у тринадцять років пас ягнята за селом, ми, сільські дітлахи в його віці, допомагали дорослим жнивувати. Спочатку мені доручили просту роботу на зерновому току – насипати привезене від комбайнів збіжжя на конвейєрну стрічку.

Мої старання були гідно оцінені – знайомі дядьки забрали на «підвищення» – долучили до скиртування соломи. Це була значно важча робота від попередньої, але й вона оцінювалася більшою кількістю трудовнів. Така була оплата в тодішньому колгоспі. На трудовень, залежно від урожаю і постанови правління колгоспу, нараховувалася певна кількість зерна.

На обмолоченому полі тодішні комбайни залишали купи соломи. Місцеві умільці виготовляли спеціальну сітку, яку в селі називали гамаком. Чіпляли його до трактора і так доставляли волоком до того місця, де досвідчені дядьки-скиртоправи формували ожеред, тобто велетенську піраміду соломи, яка у зимовий період, коли не буде випасу, піде на корм колгоспній худобі. Солому ту подрібнювали, запарювали для пом'якшення, здобрювали мелясою, жомом або висівками.

Щоб гамак із соломою виягнути на ожеред, до нього кріпилася довга металева, так звана, лінка. На ожереді скиртоправи розв'язували гамак і його потрібно було відтягнути на попереднє місце. Таке відповідальне завдання урочисто доручили мені. У помічники виділили стареньку напівсліпу клячу, яку я старанно випасав, підгодовував, щоб не впала з копит.

Гав ловити не було коли – ти в безперервному русі. Не зважав на пилюку, духоту, на остюки, які тисячами голок впиваються у твоє спітніле тіло. Удар на ожереді об лінку – то сигнал, що пора відтягувати гамак.

І лише в обідню пору можна було перевести дух. Мій ровесник Коля підвозив до ожереда джерельну воду. Тоді спускалися з ожереда із бронзовими обличчями дядьки. Першими повільно пили воду. Потім пропонували мені зі словами: «Хто, чий ти?.. А, знаєш, молодець!» Після таких слів не так кололи остюки, мучила спрага, а виростали крила. Ти потрібен! І в цьому ожереді, схожому на корабель, є частка твоєї праці...

Пройшли роки – і немалі. Сьогоднішня сільська дівтора не відає, що таке лінка, бо вже сучасні комбайни розсіюють подрібнену соломку по полю, її потім приорюють, вона перегниває і поліпшує родючість полів. Не височать на полях ожереди.

І нарахували мені за той труд трудодні. А потім в колгоспній коморі видали за ті трудодні 4 кілограми зерна. Я гордий ніс свій перший заробіток додому і думав, що на мене дивиться схвально все село.

БАБУСИНІ ПИРІЖКИ

Зимове надвечір'я суботнього дня. Піч усміхається на всю хату своїм червоним піднебінням – палахкотять сухі дрова. Бабуся Тодоска порається на кухні – чаклує над тістом.

Дідусь Петро в кожусі з віником під пахвою, полотняним рушником у кишені, милом, замотаним у газету, зібрався в баню при цукровому заводі.

Дітвора крутиться біля печі в очікуванні свята. Перед своїм ритуальним походом в баню, дідусь у великій макітрі розтер, намочений з учорашнього вечора, горох. І ми в передчутті смакоти – пиріжків з горохом

Дрова в печі потріскують, бабуся завченими рухами розкладає тісто у ребристі форми і залишає до тих пір, поки тісто не підійде. Потім чаклує над пиріжками. Вони виходять великі і красиві.

Без таймера бабуся точно визначає – пора. Коцюбою подрібнює вугляки, відгортаючи їх під стінки печі. На розпечену черинь спочатку рогачами ставить форми, а потім на деці – пиріжки. Біля цього багатства прилаштовує горнятко, у якому мають мліти опеньки... І закриває піч затулою.

Тим часом бабуся Тодоска тре у макітрі часник, здобрюючи його крижопільською пахучою олією. І знову спрацьовує вчасно внутрішній бабусин таймер – вона відставляє затулу і виймає хліб, пироги, які в печі зверху порепалися, аж горох видно...

І саме в цю урочисту хвилину відкриваються двері і заходить дідусь. Віник під пахвою, рушник виглядає з кишені, обличчя розчервоніле...

Незабутнє: макітра з часником на столі, тут же очікувані пироги і грибна юшка у дерев'яній мисці. Урочисту суботню вечерю розпочинає дідусь – ламає пиріг і мачає свій кусок у розтертий часник, приправлений пахучою крижопільською олією. Ми повторюємо за ним. Смакота...

За своє життя побував у різних столицях, шикарних ресторанах, смакував вишукані страви знаменитих кухарів, але ніщо не зрівняється з пиріжками бабусі Тодоски.

ПОЇЗД НА ГАДЕС...

Підлітком почув незрозуміле слово «Гадес». Аж потім второпав, що наші дідусі й бабусі на свій манер так називали Одесу.

Із Вапнярки через наш Крижопіль курсував дизель-поїзд прямо в «перлину у моря», як співалося в пісні Утьосова. Вагони його були вщерть заповнені людьми, які везли у велике місто сало, м'ясо, ковбаси, овочі та фрукти. За цим потягом тягнувся шлейф таких запахів, що голодний чоловік, понюхавши їх, міг зомліти.

У моїй пам'яті ніколи не зітреться картина: між чемоданами, мішками, плетеними корзинами, ящиками сиділи люди, які тут снідали й обідали, ділилися новинами. В компанії завжди знаходився гуморист, який усіх веселив одеськими анекдотами:

- Соломоне, скільки буде сім'ю вісім?

- А ми продаємо чи купуємо?

* * *

Вчителька:

— Цілю Ізраїлівно, Сьому треба мити. Від Сьоми погано пахне!

Мати:

— Мар'я Микитівна, Сьому треба не нюхати. Сьому треба вчити!

* * *

«Шановні мешканці! Майте совість, викидайте сміття у сусіднє подвір'я!»

* * *

Я Вас поважаю, хоч уже забув, за що!

* * *

Не хочу Вас засмучувати, але в мене все гаразд...

Так швидше минали вісім годин подорожі. На незручності ніхто не нарікав. Особливо веселилися діти, в чеканні зустрічі з великим дивом – таємничим морем. Ми – степовики, бачили тільки моря пшениць, безкраї плантації цукрових буряків, сині моря волошок. А то був загадковий світ водної стихії...

Згодом, вже дорослим, неодноразово бував на одеському «Привозі» з його колоритом, у знаменитому оперному театрі, на Дерибасівській та Рішельєвській, і всюди чув знайомий з дитинства одесько-єврейський гумор. Ним були наскрізь пронизані твори Ільфа й Петрова, Бабеля, гуморески у виконанні геніального Жванецького... І мені знайомі витоки отого бурлескного гумору з дитинства. Запах моря, тюльки, бичків, солоні, як морська вода, анекдоти – все із дитячого дизель-поїзда.

Назавжди той гумор зі мною. Настільними книгами стали «Одеські оповідання» Ісаака Бабеля, «Таки – да», «Щоб ви так жили» Валерія Смирнова» з автографами відомих одеських гумористів Олега Філімонова і Яна Левінзона.

Згадуючи прожиті роки, я переконався, що афоризми й анекдоти допомагають вийти із будь-якої скрутної ситуації, підняти настрій.

БАБУСИН ХЛІБ

*Я не забуду, аж допоки буду жити,
Який смачний бабусин хліб з печі!
За ним ще довго буду я тужити,
Це ж вам не магазинні калачі!*

*Той неповторний смак, щоб оцінити,
Докласти варто максимум зусиль,
Потрібно звечора ще тісто розчинити,
Не шкодувати ні здоров'я, ані сил.*

*А потім цілу ніч в теплі тримати,
Любити, розмовляти з хлібом тим,
Як тільки зійде сонце – готувати.
Є це завдання зовсім непростим.*

*Піч розпалити, формочки дістати,
Ще треба час, щоб тісто підійшло.
І розмовляти з хлібом, розмовляти,
Вкладати в нього душу і тепло!*

*Ну, а коли вже хліб у піч рушає,
То тут терпінню вже приходить край,
Такий довкола аромат гуляє!
Сиди, чекай і слинку лиш ковтай...*

*І в той момент, коли з печі бабуся
Дістане хліб і покладе на стіл,
Тихенько й непомітно прокрадуся
Вкушу хоч раз, вгамую я свій пил.*

*Той смак ні з яким хлібом не зрівняти,
Заміни не знайду йому повік.
Про це онукам зможу розказати.
Шкода, нема того, хто б цей хліб спік...*

ЯК Я НЕ СТАВ МОРЯКОМ

У нас в сім'ї завжди була присутня морська тематика, оточував морський антураж. Батько у свій час відслужив у Військово-морському флоті, був старшиною 2-ї статті Чорноморського флоту. У великій кімнаті, батьківській, висіла катрина Маковського «Діти, що біжать від грози». У нашій же, де ми з братом кожен день просинались, – витвір Айвазовського «Дев'ятий вал» і невеликий портрет батька у морській формі. Його намалював художник автопарку, де працював батько, захопившись його образом. Він, зі слів батька, на дерев'яній рамці розвернув обивку сидіння автобуса і відтворив в кольорі чорно-біле фото бравого моряка в безкозирці з флотського альбома. Ще була безкозирка з білим парадним чохлам, що лежала в шухляді шафи й інколи діставалась під час приходу гостей. Її приміряли, заставляли батька по-морському надягнути, приміряли також на мене. Так вона згодом десь з гостями і «пішла», не повернувшись.

А головним атрибутом морської тематики була товстелезна, тисячосторінкова книга А. Новикова-Прибоя «Цусима», оздоблена масою картинок і фотоілюстрацій, яку я, нічого не розуміючи, годинами мрійливо гортав. Згодом, прочитавши деякі назви суден, однокласникам розповідав, що мій батько служив на крейсері «Варяг», який затонув. Звичайно, це була «дитяча» помилка. Батько служив у 1954-58 роках на невеликому крейсері, в званні, що у сухопутній армії відповідало молодшому сержанту, артилерійським дальномірником, закінчивши одну із севастопольських «учебок», як тоді говорили. А славнозвісний «Варяг», як відомо, був затоплений в Жовтому морі у січні 1904 року. Але це все було не важливо, головне, що я був сином моряка і мав піти служити на флот!

Теплого квітневого дня, у 1972 році, я з однокласником Вітькою Петруком, повертався зі школи. Йти недалеко і тому

ми, щоб продовжити спілкування, пішли довшою дорогою, яка проходила поряд з Полком. Для когось полк – це військове з'єднання, а для нас, хлопчаків з Корчовки, невеликої окраїни міста Жмеринки, це – територія нашого позашкільного виховання. Там свого часу базувалась орденоносна, кадрова танкова дивізія, яка однієї вересневої ночі 1968 року була піднята по тривозі і з гуркотом на все місто «пішла» в похід на «захист народів Чехословаччини від капіталістів». В пам'ять про неї, біля плацу, залишилась стела з бойовим шляхом дивізії і трьома орденами, серед яких був дуже гарний орден Суворова.

Територія частини була майже вільною. Її охороняли вільнонаймані вартові. Військовими використовувались лише деякі будівлі. Футбольний стадіон, тренувальні смуги перешкод, пусті танкові бокси і речові склади – все було наше, доступне довгі роки, аж поки у 1975 році туди не була передислокована школа військових кухарів.

А головним здобутком був стрілецький тир. Він був вириятий військовими поза межами муру, що оточував Полк і межував із городами місцевого населення. Північна його сторона – це природний пагорб, східна і південна – насипні вали шестиметрової висоти. З заходу ця котловина замикалась фундаментом навчальної будівлі стрільців. Щоб котловина не затоплювалась дощовими чи талими водами, у південному валу був неширокий розрив для її стоку. Над південним валом, де розміщувались мішені, височів навіс із дерева, обшитого металом, у вигляді напівкупола – для захисту вулиць міста від куль, що «йшли в молоко».

Влітку ми рились під ним, змагаючись хто більше знайде понівеченого смертоносного свинцю. Таким чином це був для нас своєрідний стадіон, а іноді Колізей. Винахідливі місцеві хлопчакі восени загороджували розрив в валу, до початку зими там накопичувалася вода і все навколишнє підліткове населення отримувало взимку безкоштовний льодовий стадіон, розміром приблизно 150 на 30 метрів. Вистачало місця на гірки з виїздом на льодову трасу та хокейний і ковзанярський майданчики.

Весною льодовий палац перетворювався на штучне море з найбільшою глибиною до півтора метра. Саме туди запускались саморобні плоти. Старші хлопчакі перепливали його по довгій стороні, молодшим дозволялось по короткій – з мілиною до 50 см. Часто дві команди, по два – три учасники, влаштовували гладіаторський двобій на плотах – хто кого скине в воду. Було «весело» всім – і глядачам, і тим, хто опинявся у воді.

Отож, ми вийшли на пагорб, і не повірили своїм очам. Нікого не було на березу полкового моря, а біля причалу (фундаменту) одиноко стояв пліт, збитий з дверей, і палицями для відштовхування. Не зговорюючись, скинувши портфелі і пальто, ми рвонули до плоту. Ніхто нам не міг завадити як дорослим пройти по довгій стороні «нашого моря».

Море в той день було дуже гарне. Сонце відблискувало в кожній хвильці, нерозсталі метрові крижини білили, вкриті пожухлим снігом. Легкий вітерець і переспів пташок супроводжували наш вихід у плавання.

Відчаливши, ми не знали, що здолаємо лише близько тридцяти метрів, бо, минаючи чергову крижину, раптом втратили рівновагу на хиткому плоту. Він вислизнув з-під нас і ми в мить по пояс опинились у крижаній воді. Добре, що це не сталося біля східного берега, де нам було б глибини з головою.

Але ми, звичайно, цього не розуміли, нам хотілось пригод і моря. Моря насправді не було, а пригоду отримали.

Ми негайно вибрались на горб, де лежали наші портфелі, і вирішили сушитись – як ми могли мокрі заявитись додому. У нас в той час не вистачило фантазії щось напести домашнім, повернувшись мокрими. Роздягнувшись до трусів, викрутили одяг і, розстеливши його на сонці, стали чекати висихання.

Не пам'ятаю скільки пройшло часу, година чи більше, але (о горе!) я побачив свого дідуся, який мчав перевулком, що вів до Полку, у наш бік. Йому залишалося пробігти до нас пару хвилин, тому ретируватись нам, голим, з мокрим одягом, уже було пізно. В руках у дідуся була свіжовиламана, весняна, вербова прутина. Підбігши, він запитав у Вітьки:

- Як тебе звати, яке прізвище?
- Петрук.
- Я знаю де ти живеш. Одягайтесь обоє мерщій.

І для пришвидшення одягання він переодично використовував почергово прутика для нас обох. Одяглись ми швидко і далі нас, як шкідливих гусачків, він погнав додому.

Бігли швидко, мабуть, щоб розігріло нас. Мене першого передали в руки дбайливій бабусі. Вітьку погнали далі, він жив через дві вулиці, як раз по дорозі до маслозаводу, де працював дідусь.

Виявилось, що дядько Петро, на прізвисько по своїй професії – «Паліхмахер», що жив напроти пагорба, впізнав мене. Перейшов до нас додому і повідомив мого дідуся Станіслава Степановича про «моряків-пляжників». Дідусь, 58-річний передпенсіонер, якраз прийшов додому з роботи на обід. А далі відбувся наш справжній порятунок.

Нині, вже маючи трохи більше років за плечима, чим тоді було у мого дідуся, все розумію. Дідусь Станіслав, бігши до нас, не думав про наші уроки, про наше море і таке інше. Він був батьком семи дітей, двоє з яких померли в роки війни. З бабусею вони разом пройшли Голодомори і війну, виростили і виховали п'ятеро дітей. Бігши до нас, він не знав що трапилось, чому ми голі сидимо на горбі. Він біг рятувати. Він просто не міг дозволити собі щоб старший з його десяти внуків підчепив на квітневому вітерці легеневу хворобу, яка невідомо чим могла закінчитись. Він щиро робив свою людяну справу.

Я не став моряком, хоч і міг мабуть ним стати. Я став будівельником. Я здоровий і щасливий. Та й маю уже сім онуків...

ВЕЛИКА ШКОЛА

Чому Велика школа? Тому, що була і Мала школа. Так ми називали два різних корпуси нашої Жмеринської середньої школи № 1 імені І. Я. Франка, відкритої 1 листопада 1909 року, що знаходиться у місті Жмеринка по вулиці Михайла Коцюбинського.

Так звана Мала школа – це приміщення, збудоване як гуртожиток для одиноких і безквартирних учителів, які викладали в школі. Як на мене, дуже було правильне і раціональне рішення тодішньої освітньої влади – місце проживання і робота разом та збереження скромного освітянського бюджету учителя. В кінці 40-років минулого століття, у зв'язку зі збільшенням кількості учнів, приміщення було переобладнане під навчальний корпус. В ньому навчались учні 1 – 3 класів. Шість кімнат, доволі невеликих, було віддано учням під класи, а одна з окремим входом – під медпункт. Там у всіх майбутніх випускників СШ № 1 проходили перші три роки навчання. І, звичайно, усі першачки хотіли поскоріше перейти в Велику школу. В Малій були тільки класи, а у Великій школі розміщались актова зала з телевізором, спортзал, бібліотека, буфет, столова для груп продовженого дня, широчезні коридори, викладені плиткою (для ковзання на перервах) і внутрішні парадні сходи з витими перилами (для швидкісного спускання). Справжній палац шкільних знань.

Корпус Великої школи і справді збудований у стилі палацної архітектури. Це я усвідомив з роками, побувавши на екскурсіях у багатьох країнах. Архітектор під забудівлю отримав крутий схил пагорба, з орієнтацією на південь і помітним нахилом. Він «зрізав пагорб» і «втопив» фундамент та перший поверх будівлі в землю. З парадного боку, з вулиці Коцюбинського, школа виглядає двоповерховою, а з шкільного двору відкриваються усі три величні поверхи. Будівля має три входи, один з яких завжди був зачинений, мабуть і досьогодні. На першому поверсі

розміщались – спортзал, зброярня, котельня, майстерні і класи трудового навчання. Верхні два були віддані під інші, «більш високі», шкільні науки.

Між другим і третім поверхами розміщено парадні сходи. Широchezні, з масивними перильними балясинами, на проміжній площадці величезне погруддя засновника Радянського Союзу між двома гігантськими фікусами. Після площадки сходи розходяться на два марші і виходять до актової зали, яка за часів гімназії була бальною залою. Біля сходів завжди знаходилась чергова, яка слідувала за порядком на перервах, включала дзвінок, відкривала гардероб і перекривала вхід тим, хто намагався раніше покинути уроки.

А усі учні Малої школи, не розуміючи в ті роки переваг безтурботності, хотіли пошвидше потрапити у Велику школу. По Зигмунду Фрейду – хотіли подорослішати раніше чим потрібно.

Приблизно в роки мого другого класу була така забава у учнів Малої школи. Залізти через вікно поряд з входом з двору, який знаходився під парадними сходами і був завжди закритий, погуляти коридорами Великої школи і вийти через парадні двері. Все по Фрейду.

Нижня шибка того вікна завжди була вибита і закривалась фанерою. Видно так старшокласники «достроково» і непримітно покидали уроки. З одним із однокласників ми вирішили після уроків повертатись додому через Велику школу. Так ми й говорили: «Ідемо додому через Велику школу».

Першим через вікно проліз я, перед цим вкинувши всередину портфель-ранець. Потім почав просуватись мій однокласник. Але все пішло не по-плану. В цей момент чергова вирішила спуститись вниз до того входу. Там технічні працівники зберігали свій прибиральницький реманент. Поки мій товариш звільняв вікно, я був прихоплений твердою жіночою рукою. А далі було сказано:

- Йдемо до директора.

Моя мольба, яка продовжувалась рівно один поверх, не допомогла. За хвилину я опинився в святині під назвою Кабінет Нестора Семеновича.

Жук Нестор Семенович працював директором школи з 1947 по 1972 рік. Я пам'ятаю усіх директорів школи за свій час навчання. А його образ серед них – найвеличніший. Сивочолий, зачесане назад волосся, завжди у вишиванці під темним піджаком. Він такий на всіх випускних віньєтках і на стенді, присвяченому очільникам школи. Нестор Семенович жив напроти школи і заходив в неї разом з нами, учнями. Далі ми його не бачили – він йшов працювати, а ми – учитись. На жаль, він у мене нічого не викладав, це був його останній рік роботи в освіті.

Вислухана чергова була відразу відпущена, мабуть директору все стало зрозуміло. Та й напевно я був не перший у цій ролі.

Нестор Семенович запитав:

- Що ти зробив?

Я чесно розказав, що навчаючись у Малій школі, захотів пройти через Велику школу, а потім йти додому. І що більше так робити не буду. Він мене посадив за стіл, дав чорнильну ручку та аркуш паперу і сказав:

- Напиши пояснення.

Нестор Семенович мабуть був задоволений, перечитавши моє письмо, поклав його в якусь папку і сказав:

- Все, іди додому.

Ось і вся педагогіка в трьох фразах. Ніяких організаційних наслідків не було, все залишилось між нами. Я прекрасно закінчив школу, був старостою класу, прапороносцем школи і активним учнем. До сьогодні вважаю, що за двадцять п'ять років свого директорства Нестор Семенович таким чином виховав не тільки тисячі гарних учнів, але й сотні педагогів, які кожен день доносили до нас прості істини та знання.

ПРИГОДИ НЕПОСИДЮЧИХ ПОДРУЖОК

Це було так давно, коли ще жив цар Горох, а в річках риби було стільки, що ловили її в очереті руками, у лісах звір усякий водився – кусючий, великий, дикий... Дерева тоді здавались велетнями, а дні були довгими-предовгими.

Тоді я була дитиною – худющою, як казковий чахлик, неспокійною й занадто справедливою. Книги любила. Читала їх вранці, увесь день, залізши на старезну сливу (щоб ніхто не турбував); читала ввечері і вночі, щоправда не завжди щастило.

– Усе, час спати, – нагадувала втомлена мама, – завтра дочитаєш.

– Мам, ще трішки, – прошу неньку.

І це «трішки» тривало доти, поки мама не вимикала світло. Але нічого страшного: у мене був черговий ліхтарик. Тож, сховавшись під ковдру, я тихесенько поринала у світ пригод. Аж якось мама здогадалась про мої хитрощі. Миттю з мене злетіла ковдра, і юна леді (це я) набралася щедрих вухачів, залишившись без ліхтарика і книги.

А ранок був сонячним. З великими планами на весь день. До мене приходила моя подруга – тричі чахлик, – бо була такою худющою, що на обличчі й тілі просвічувалися крізь тонесеньку шкіру зеленаві судини.

– Ходімо, справи є, – хитрувато-загадково примружувала сірі оченята дівчинка, – уяви, хлопці без нас футбол грають.

– Неподобство! Ми ж домовлялися разом гуляти, – обурилась я, беручи в руки про всяк випадок довгу палицю й направляючись до Оксанки. – Вперед!

За мить дівчатка, прибравшись в індіанців племені «Апачі», прямували у вир подій. Хлопчаки – саме в розпалі гри, нічого не передчуваючи, безтурботно грали улюблену гру.

– Ну, привіт! – стали посеред футбольного поля дівчатка, поставивши руки в боки. – Що, без нас вирішили грати? Ми ж домовились однією командою бути.

– Ідіть звідси! Не заважайте.

– Це хто заважає? Ми? – прищурилась войовничо.

– Ага-а-а, – протягнула Оксанка. – То ми вже вам заважаємо? Що ж, тоді і ви не гратимете.

– Та йдіть звідси, – легенько штовхнув дівчинку Юрко. – Ляльками грайтесь.

– То ти ще пробуєш штовхатись? – обурилась я.

– Давно не плакав? – вхопила хлопчика за вуха рудокоса Оксанка.

Дівчатка, ніби за змовою, накинулись на Юрка:

– Ось тобі за ляльки, – царапала за пухнасті щоки хлопчика.

– А це за футбол без нас, – вкусила Юрчика Оксана, – і загугикала, як індіанці з фільму про червоношкірих.

У битву приєдналися всі. Не переміг ніхто. Але футболу без подружок не було. Хлопчаче товариство перейшло на інший бік вулиці грати війнушки. І ми – за ними.

– Граймо разом! – запропонувала товаришам.

– У нас пістолети є, – щиро сказала Оксанка.

– Та йдіть звідси! – задріботів несміливо Олег. – Знов Юрчику перепало. Ляльками грайтесь.

– Що? Сам грайся, зайча беззубе! А ми хочемо війнушку і з вами.

– Ідіть звідси!

– Так? Добре, – протягла. – Тоді і ви не гратимете.

Хлопці плюнули смачно і пішли гратись. Ми ж будували свої плани: за пів години, крадучись, знешкодили їхню рацію з ниток і сірникових коробок. Тоді інше плем'я пішло в наступ. Але ми добре бігали. За мить були біля будки Барсика, якого наші хлопці смертельно боялися. Пес наш – німецька вівчарка – як гладіатор, вийшов перед ворогом і серйозно заричав. Перемогли дівчатка з «Апачі».

Наступного дня ми гралися гуртом у хованки, і всім було весело.

А за день до нас прибилася собака – чорнюща, як жук. Вона була голодною і всіх боялася. Ми розуміли, що песик потребує нашої допомоги. Тож дитячою громадою вирішили турбуватися про тваринку. Оскільки ніхто з батьків не погодився взяти собаку додому, ми всі її годували, переховуючи від дорослих.

Жучка (так ми назвали нашу собачку) була веселою, товариською і кмітливою. Вона любила гратися з м'ячем, бігати за нами, охороняти збудовані з гілля військові кордони. Більше собачка здружила нас, і ми швидко звикли до неї. Збудували їй будку, утеплили різним ганчір'ям, гуртом приносили їжу. Нам було добре з нею, доки старий сусіда її застрелив (він не любив тварин, бив їх, часто труїв котів).

Сліз було – цілі ріки. Але що вдієш: треба готувати Жучку до поховання. За народною традицією, покійника треба помити, що ми і зробили; а ще перебинтували рани, уквітчали тіло собачки запашним зіллям, підготували домовину з носилок і понесли в скелеп – підвал новобудови п'ятиповерхівки. Заздалегідь домовилися плакати, як годиться на похоронах. Хто не плаче – начувайся, бо нещиро любив Жучку. Плакали всі. Могилку заложили квітами, які принесли хлопці, попрацювавши у квітниках на довколишніх дворах. Зробили хреста з сухих гілочок – і прощай, Жучко.

Життя продовжувалося, тож наступний крок – помста вбивці. Як саме? Рішення прийшло несподівано. А було це так.

У духмяний літній вечір, наповнений пахощами квітів і трав, освітлений ясними зорями, раптом повіяло чимось непахучим. То Барсик переїв – от і сховався від душі в туалет.

– Ти те ж саме подумала, що і я? – спитала Оксанка.

Дівчатка засміялися.

– Еге ж.

– Тоді шукаймо великий лопух.

Це була справа п'яти хвилин. І ось на великому соковитому лопусі з'явилися щедрі фекалії нашого Барсика.

– Ходімо?

– Еге ж! – обізвалась, готова до таємної операції.

Вечір був претеплий і тихий. Вікна в будинках люди відчиняли, щоб пахощі літа наповнювали оселі.

Ми вибрали слухну мить, щоб перевернути лопуха вниз із гостинцем-помстою – і притисли дарунок для вбивці до підвіконня.

– Оце тобі за Жучку!

Ранок видався передбачувано неспокійним. Прибіг презлющий сусіда і кричав на всю вулицю:

– Я вам покажу! У міліцію їх! Не дівчата, а гірше штрафроти! Це ж ви, ви це зробили!

– Що зробили, дядьку? – питали.

– А то ви не знаєте! Ніхто так не зробить, крім вас, – і підступав до нас. Батьки наші, на щастя, в цей час спокійно працювали на роботах, тож надійним і мовчазним нашим захисником був Барсик.

Ми спокійно підійшли до собачої будки. Сусіда спробував нас дістати, але назустріч йому вийшов сердитий пес і заричав: «Рррррр...»

– От дівчиська! На одних збитках!

– А ви доведіть, що це ми, – виступила вперед.

– Я зараз доведу, – зашипів чоловік, – зубів не зберете.

Сусіда знову зробив крок до нас, але його зупинив вірний пес.

– Я повідриваю вам вуха, виродки! Ще зустріну вас, – кричав несамовито, повертаючись додому.

– Угу, зустрінете, – казали вслід подружки.

Потім дякували песику ковбаскою і бігли до хлопчиків, щоб розповісти про свої пригоди. А ще розповідали їм, як дізналися, що в рову край вулиці живе баба Рева.

– Ми її бачили, – запевняли товаришів, – відьма людей їсть. Ми ледь утекли від неї. Вона страшна така...

А хлопці слухали, затамувавши подих (боялися баби Реви). Це надихало нас, і ми вигадували різні страшилки про стару, від яких і самим ставало лячно.

Відтоді хлопці минали всі рови на світі, бо Рева могла з'явитись звідусіль. А ми стиха сміялися: «Такі ці чоловіки наївні, ну такі довірливі!»

А сонце дитяче знову ховалося за гіркою, обіцяючи новий день, інші пригоди, ігри, зігріті любов'ю і теплом дитинства без війни, що шаленіло в соковитих травах, у таємничому світі казки й веселих пригод.

ДОРОГА ДОДОМУ

*Там, де Буг несе невпинні води
По слизьких порогах поміж скель
В тій землі коріння мого роду,
В тій землі, що краща всіх земель.*

*В тім селі, де родичи й родина,
Де я пас корів і в цурки грав,
Там моя зарита пуповина,
Щоб до неї завжди повертав.*

*Найкоротша в світі та дорога,
Що веде до рідного села,
До святого Бугу, як до Бога
Знову мене стежка привела.*

*Зупинюсь під вербами старими,
Що полощуть коси у воді.
Тут колись ми гралися малими,
Тут колись ми були молоді...*

08.10.2000 р.

ПОКЛИК

*Де б я не був, чи близько, чи далеко,
Скрізь чую поклик отчої землі.
Ніде не дихається вільно так і легко
Як понад Бугом, в рідному селі.*

*Тут після праці не долає втома,
Тут видається легшою хода.
Є свій куток, та тільки тут я вдома
І найсолодша з джерела вода.*

*Я за життя здолав доріг чимало,
Шляхи мої сплітались у роки.
Чумацьким шляхом небо осявало
Дитинства синьоокого стежки.*

*Не спить ся так ніде, як тут, на сіні.
Тут місяць ближче й більше в небі зір.
Вони горять, як роси в павутинні
І падають негаснучи у двір.*

*Вертаюся в дитинство, як у казку,
Й переживаю заново життя.
І п'ю, немов нектар, тепло і ласку,
І проситься душа до каяття.*

*Попереду нові шляхи-тривоги,
Та скільки б стежка хмелем не вилась
Я дуже хочу, щоб моя дорога
Там закінчилась, де і почалась...*

06.07.2000 р.

СПАЛАХИ ПАМ'ЯТІ

Наш мозок влаштований так, що він має дивовижну здатність пам'ятати або забувати, щоб не перевантажувати ті заковулки сірої речовини, яка відповідає за пам'ять.

Трапляється, що ми не спроможні згадати щось, що сталося напередодні, а то, раптом, виникнуть чіткі і детальні спогади про те, що трапилось у нашому житті давно в минулому.

Це було навесні 1953 року, коли мені було трохи більше двох років.

Батько сидів за столом, писав плани майбутнього навчального дня (він викладав іноземну (німецьку) мову в нашій школі) при тьмяному світлі гасової лампи *семерика* (сила світла дорівнювала силі світла сімох стеаринових або воскових свічок, а поруч сиділа мама і пришивала на рукав батькового пальта стрічку темно-сірої полотнини, поверх якої потім нашивала чорну блискучу стрічку з бархату. По щоках у неї стікали сльози.

Я не розумів причини її сліз. Мені було її шкода і я гладив руки матері, намагаючись якось розрадити. Але більше мене приваблювала чорна блакитна стрічка на рукаві батькового пальто, до якої дуже хотілось торкнутись своїми пальцями.

Був вечір, мене одягли і відправили на вулицю, щоб не плутався під ногами. А на вулиці, тобто на пляцку, як називали в нас трикутник на роздоріжжі, ходили сусіди-односельці, хто невеликими групами – по 3 – 4 особи, хто наодинці з самокрутою. Жінки пошепки спілкувались, вигортаючи через нижню губу лушпиння сонячникового або гарбузового насіння, щось говорили, періодично втираючи сльози. Зітхали, хрестились, казали «Слава Богу!», а за що йому слава – не знаю до цих пір.

Отаким я запам'ятав день смерті Сталіна. Але що то був саме Сталін, дізнався пізніше...

ПО ДРІЖДЖІ

Цей спалах пам'яті нагадав мені, паціну десь 3 – 4-х років, коли моя мати послала мене по дріжджі до бабусі, яка жила біля колгоспного гаража, а ми жили на «Горі», тобто над гранітним кар'єром, що вже був у межах села на лівому березі Південного Бугу. Відстань була між нашими хатами десь близько двох кілометрів.

Отож вирушив я по дріжджі десь під вечір. А в той час гори від вулиці відмежовувалися земляним валом – вздовж обійстя копали рівчак, а землю викидали на вал, на якому пишно розростались батоги лашійону, або, як казали в нас, – повію.

Повій окрім функції огорожі ще був джерелом корму для гусей і качок, а восени, коли листя на тонких гнучких пагонах вже не було, на густі кущі з розгону падали, як горобці, зграйки пацанів і гойдались, як в гамаках. Але я про дріжджі, до яких так і не дійшов, бо, йдучи вздовж рівчака, побачив як на земляному валу в зарослях повію заплуталось сонце, що вже скотилось до заходу.

Що міг зробити в даній ситуації свідомий громадянин 3 – 4-х років? Звісно – рятувати сонце з полону!

Я видряпався на вал, а тим часом сонце пересунулось десь аж за сусідський паркан по інший бік вулиці. Розчарований я зліз на дорогу, оглянувся, а сонце знову було на валу в зарослях повію.

Операція порятунку заблукалого сонця повторювалась з відчайдушними зусиллями, доки останнє не сховалось за вербами протилежного берега Бугу.

Мама, не діждавшись дріжджів, пішла вже шукати мене. Добре, що їй не довелось далеко йти, бо я вперто драпунився на вал в намаганні впіймати таке підступне, невловиме сонце...

ЖУЧКА

Так ми кликали сучку-приблуду, яка жила в нас на обійсті, шкоди не робила, курчат не ловила, тож її тільки зрідка прив'язували.

Вона була світло-рудого кольору, але ми чомусь називали її Жучкою. Жучка не ображалась на невідповідну кличку і коли її так називали, чимдуж бігла на клич, мотляючи рудим хвостом і намагаючись підняти свої клаповухі вуха.

Скрізь – на піщині (мілководдя Бугу), на пляцку, де ми грали в цурки (в нас казали – кльопу), Жучка неодмінно була з нами.

Якогось разу, а було це пізньої осені, я прийшов зі школи, хоча за віком мені було ще зарано, але старший брат Петя (старший на чотири роки) вже був школярем, а мені було скучно вдома самому, тож я ходив до школи разом із ним.

Вчителі поблажливо ставились до моїх відвідин, бо я уроків не зривав (ще був не свідомим), ходив собі класом, малював щось крейдою на дошці (скільки міг дістати), а коли набридало, то я, не очікуючи на дзвінок, йшов собі додому. Може вчителька мене не зачіпала, бо батько теж був вчителем.

Так от, одного разу я прийшов зі школи раніше за брата – бо він мав відсидіти всі уроки, а я був вільним слухачем, без зобов'язань та обов'язків. Погода була їдуча і холодна, мої пальчики на відкритому повітрі швидко дубіли і відмовлялись слухатись.

Я вкотре намагався відімкнути колодку, до якої ледь дотягувався, але ключ вперто не влазив у шпарину колодки, не говорячи вже про те, що повернути той холодний ключ у закоцубленому замку (чи колодці) було мені не під силу.

Зневірившись у своїх марних намаганнях у боротьбі з холодним залізом, я сів на порозі хати і заплакав від холоду і безсилля. В той момент я був найнесчаснішим в усьому світі, забутим і покинутим.

Жучука звідкись прибігла, покрутила хвостом, полащилась до мене, а потім заскімала і почала злизувати з моїх щік сльози.

Я обняв її кудлату голову задубілими пальцями, а потім засунув свої крижані руки їй під пахви лап...

Там було тепло, як біля плити чи під кожухом. Так ми сиділи певний час, притулившись одне до одного головами і взаємно зігріваючись. Хоча зігрівався лише я, їй в рудому хутрі було не холодно.

Я відімкнув колодку і зайшов до хати...

ЯСЛА

Мамі не давали декретної відпустки до досягнення дитини трирічного віку, тож мене намагались віддати в ясла (це початковий етап адаптації до колективного життя в дитячому садочку). Спроби виявились невдалими (їх було дві) тому, що я, будучи під пильним наглядом няньок, першу половину дня, під час денного сну старанно імітував сплячу дитину, а коли няня переконувалась, що всі сплять і йшла пити чай чи компот разом з іншими працівницями, я вислизав з ліжечка і благополучно втікав додому.

Перший раз виховательки і няні, не знайшовши мене в містечку, зчинили переполох і побігли в сільпо до матері, де вона працювала продавчиною.

- Вера! Вітя пропав!..

А Вітя, тим часом, вже був на «горі» (горищі) вдома, висмоктав пару яєць (парних, ще теплих) з курячого гнізда, потім сидів на порозі і гілочкою повільно керував «москалками-сандаликами» (такими помаранчево-червоними кузочками).

Коли перелякана мати прибігла на подвір'я, то я її вичитав:

- Де це ви ходете? Я вже давно вдома, а ви десь ходите. Я їсти хочу!..

Тоді, навчені гірким досвідом, батьки вирішили застеретися від подальших стресів, спричинених пошуками втікача і перемотали мою ліву ступню ганчірками. Нога не була пошкодженою, просто по цьому сліду мене легше було відстежувати на піщаних дорогах села. Хоча маршрут мій був один – додому.

Дорогою зі мною трапилась неприємна, а на той час *страшна* пригода: на мене напали гуси. Правда, не всі, а лише один здоровенний гусак, який був вищим за мене, страшно розчепірював крила, витягував довжелезну шию, шипів, як Змій-Горинич. Боляче щипнув мене за ногу, а потім за руку.

Напад стався на вузькій ділянці вулиці, де з обох боків були штахети і тікати було нікуди. Я прийняв бій з галасливою зграєю та її ватажком – хапав жменями пісок та жбурляв його межі очі нападникам. Ошелешені таким нахабством, гуси зупинились, а я героїчно втік.

Наступного дня, коли знову під час денного сну дременув з ясел, то мене не шукали, а просто по сліду перев'язаної ноги прийшли додому, де я, навіть не встигнувши відвідати курятник, мирно сидів на порозі хати і муштрував «москаликів» галузкою повію.

Так мої ясла закінчились, ледь розпочавшись, і мене залишили під домашнім арештом тітки Катерини, маминої молодшої сестри, яка мешкала разом з бабусею. Тітка Катерина, яка свого часу заробила туберкульоз на колгоспних буряках, в зв'язку з хворобою на роботу не ходила. Тож її дали громадське сільське навантаження – пильнувати мене. А так як непосидючого племінника було не втримати хворій жінці, то вона інколи мене прив'язувала мотузкою до кленика. А я, щоб звільнитись, придумав спосіб:

- Агов! Хочу пісі, хочу каки!

Мене відв'язували, щоб не напаскудив посеред подвір'я. Я ж негайно мчав тоді, куди дорога вела. Додому повертався вже під вечір.

ПІЩИНА

Від нашої хати до Бугу вела крута дорога, яка потім, на долині, була пологою, вкритою дрібненьким білим, нанесеним повітрям, піском, який аж обпікав босі ноги, нагрітий літнім сонцем.

На піщину ми бігали купатись, ловити ковбликів (чи пічкурів), гуртом ходили з пацанами вброд на Берізянський бік (правий берег Бугу). Там я навчився плавати (самотужки!). Спочатку я плавав (НУРЦЯ), або (НУРА), тобто плив по-жаблячи, з обличчям, зануреним у воду, періодично роблячи вдих і видих. Потім, разом зі старшими пацанами, ми переходили Буг і я, чи не найменшенький, навшпиньки і задерши голову, намагався якомога далі пройти по дну, аби потім вплав здолати глибину під Берізянськими кручами. Ця відстань була невеликою, якихось 7 – 10 метрів, але страшила невідома глибина, де могли бути соми і міфічні білуги.

Надерши, пірнаючи, раків, треба було повертатись додому, а це з трофеями було важче.

Запхавши пійманих раків у майку та надівши бретелі на руку, ми з розгону стрибали в річку, намагаючись якомога далі відпливсти від крутого берега і глибокого місця.

Відчайдушно гребли руками і ногами, а майка з раками гальмувала наш рух і намагалась затягнути нас на дно. А де воно?!

Невідомо, тому, що страшно було стати вертикально, в огорожі, що дна ти не дістанеш, і ми пливли, поки вистачало сил.

І геть знесилені, з шаленим стукотом у скронях та грудях, ствали сторч, і виявлялось, що води нам було по пупинець!

Ми її здолали, річку глибинну: найбільшу перемогу ми отримали над власними страхами!

ЕФЕКТ «ТОТУСУ» Й КРИЖАНА КУПІЛЬ ЧЛЕНІВ ДВОРОВОЇ КОМАНДИ БУДИНКУ № 17

Так склалося, що моєму батькові, який довгий час служив у пожежних військах на Кавказі та в Азербайджані, з великими зусиллями вдалося отримати переведення на нове місце служби: на рідну йому Гайсинщину. Звісно, разом з ним перебралися в 1957 р. в Гайсин дружина і нас, 4 дітей. Тут ми поселилися в пристосованій під житло будівлі, яку довгі роки (до 1956 р.) використовувала зловісна структура під аббревіатурою ЧК-ДПУ-НКВС-МДБ. Цей будинок знаходився на вулиці, що була названа на честь *«залізного Фелікса»*, тобто Ф. Дзержинського (нині: вул. М. Леонтовича). Саме на цій вулиці в колишніх просторах адміністративно-господарських будівлях гуральні братів Скупників в 1920 р. звили собі затишне *«сідало»* декілька поколінь сумнозвісної спецслужби так званих *«чекістів, депеушників, енкеведистів та емгебістів»*, які, за завданням партійно-советської номенклатури, ретельно виконували масові репресивні акції. Після хрущовського погрому сталінізму в 1956 р. цю зловісну *«контору»* розформували, а залишених декілька службовців нового органу під назвою КДБ переселили в інше приміщення. Звільнені будівлі передали в міський житловий фонд для забезпечення квартирами колишніх службовців установ правопорядку та працівників інших державних організацій.

На вулиці, яка, впритул прилягала до центру міста, майже в кожному будинку здавна мешкали єврейські родини. Лише в декількох багатоквартирних будівлях проживали громадяни походженням не роду Авраама, здебільшого колишні працівники згаданих вище установ. Не викликає сумніву, що переселення когорта гонорових чекістів з очей мешканців вулиці, стало для них неабияким святом, адже *«особісти»* не раз *«заливали сала за*

шкуру» багатьом із тамтешніх мешканців. Однак для пішоходів-євреїв рух вулицею Держинського мав певні особливості, пов'язані з розміщенням двох будинків, що викликали у них панічний страх і підсвідомо змушували прискорити ходу. Зокрема, якщо хтось рухався зверху від Жовтневої вниз до Плеханова (нині: вул. Заводська), він обов'язково мав з лівого боку пройти попід вікна квартири начальника міліції тов. Г. Шеліхова, а трішки нижче, праворуч, його шлях пролягав вздовж особняка колишнього начальника НКВС-МДБ полковника Г. Осипова. Тому торгова еліта з місцевого єврейства, пам'ятаючи про *«ефект всевидячого ока»*, рухалась зверху донизу та заздалегідь переходила на протилежний бік при наближенні до кожної вищевказаної будівлі, петляючи, наче переляканий заєць.

Загалом, нам, дітворі двору буд. № 17 із названої вище вулиці, довелося проводити дитячі забави в компанії єврейських *«інгелів і мейделів»* (хлопчиків і дівчаток). До речі, жили мирно й без будь-яких проявів з обох сторін зневаги та образ. Інколи ми трішки заздрили їм – *«момили бубале»* (маминих синочків) за те, що вони завжди мали дрібні гроші, могли купувати морозиво й цукерки та навіть були спроможні придбати квитки на дитячі кіносеанси в міському театрі. Ми таких можливостей не мали, але цим не дуже переймались, адже в нас було значно більше свободи й за нами не бігали *«момили»*, щоб заставити випити ложку риб'ячого жиру та серед білого дня лягти спати на 2 години.

Разом з тим, наша дворова слов'янська ватага дуже змістовно проводила усі канікули, особливо літні, коли можна було більшу частину дня провести на леваді біля річки Соб, купатися стільки часу, що, за визначенням справжніх знавців, в одному місці могла *«верба вирости»*.

Утім, протягом літніх вакацій найбільш улюбленою справою дворової *«пацанви»* були доволі ризиковані спроби лазити по садках і зривати там ще не зовсім стиглі черешні, вишні, абрикоси, яблука та грушки. Нерідко декого з нас вражав ефект *«тотусу»*. За визначенням місцевого картяря Вовби, такого типу фінал відбувався коли хтось, об'ївшись натще *«зеленухою»*,

не встигав добігти до найближчих кушів і все, що з'їв, дрисньою розтікалося з-під коротеньких штанців по замурзаних ногах. В такому випадку виручали теплі води мутного Собу, до якого манівцями можна було дістатися за декілька хвилин.

З цією водною артерією пов'язані й інші канікули, які ми, школярі початкових класів, проводили взимку. Колись, років із 65 – 70 тому, зими на Поділлі були справжні. На Новий рік і Різдво снігу було аж під вікна й морози тріщали до мінус 30 – 35 градусів. Тоді й новорічні вакації могли бути аж до Хрещення, бо при температурі нижче мінус 25 нам до школи ходити було заборонено. Але це не означало, що ми повинні були сидіти біля теплої грубки по хатах і не висовувати носа на вулицю. А, дзюськи, навпаки, саме в цей час відбувалося будівництво фортифікаційних снігових споруд і трамплінів, сніжкові баталії стінка на стінку й, звісно, ковзання на санчатах та саморобних лижах (справжні лижі і ковзани в провінційному місті придбати було неможливо й дуже дорого).

Одного року під час зимових канікул, коли на вулиці було десь під 30 нижче нуля, ми, декілька хлопчаків із нашої дворової команди, вирішили покататися на крижині, яку можна було вирубати на річці біля працюючого спиртового заводу. Виробництво цього продукту потребувало дуже багато води й тому досить високо підігріту відпрацьовану воду скидали назад в річку. Тепла вода утворювала чисту пройму по течії річки й, на нашу думку, вирубавши крижину, можна було на ній подрейфувати. Задумано – зроблено. Взяли декілька сокир і прибули на місце дійства.

На перший погляд, нам ще й пощастило, бо потрібно було рубати тільки два боки, тобто частину крижини, а інші були вже промиті теплою водою. Так і зробили. Проте сміливцями вийти на крижині в дрейф стали лише я та ще один відчайдух за прізвиськом Джага.

Стали на крижину, відштовхнулися палицями, що заздалегідь вирубали з по-над річкових верб, і відплили з метр від берега. Тут сталося несподіване: при нашій спробі перейти на ін-

ший бік крижини вона розкололася навпіл і ми обоє опинилися у воді. Виявилося, що якраз у тій частині вирубаній нами крижини тепла вода значно більше промила лід і під нашою вагою він луснув на дві половини. Як кажуть, є Бог на світі, бо у тому місці, де ми потрапили у воду, глибина річки була близько одного метра. Тому нам без особливих проблем вдалося вибратися із водяного полону.

Утім навкруги тріщав мороз і нам ще раз в житті пощастило, що до нашого будинку потрібно було бігти метрів 500. Тому в квартиру я увійшов, а зняти окрижанілий одяг самостійно вже не зміг. Добре, що вдома був батько й зумів мене швидко звільнити від льодового полону, здираючи й розрізаючи мою зашкарбублу одежину.

Його життєвий досвід врятував мене від серйозних проблем із здоров'ям. Поклавши мене голого на лежанку, він швидко натер все тіло спиртом-сирцем (не очищеного від сивухи), що в підсумку не викликало ніяких ускладнень у моєму фізичному стані. Виявилося, що ота смердюча сивуха відіграла вирішальну роль у відновленні температури тіла й на другий день у мене навіть із носа не капало.

Гірше сталося з іншим горе-мандрівником. Поки батько опікувався моїм тілом, з ним ніхто не займався. Його батьки поїли біднягу гарячим чаєм та застосовували теплі процедури. Все ж таки мій батько провів з ним ту ж саму процедуру, але, як виявилось, вже було трішки запізно. Колега Джага захворів запаленням легень й у підсумку його канікули затягнулися ще на місяць: протягом 2-х тижнів перебування у лікарні, а згодом – під домашнім «арештом».

Мені невідомо, які повчання надавали Джазі його батьки, а мені на все життя запам'яталися слова мого мудрого наставника: **«...будь завжди розважливим; якщо задумав щось зробити, мусиш передбачити наслідки; завжди прислухайся до порад мудрих, адже недарма має сенс примовка: «Не знаєш броду, не лізь у воду».**

Загалом, ось такі фрагменти нашого дитинства іноді впливають у пам'яті й залишають незгладимий слід у серці та кличуть повернутися туди, де босими ногами стоптав не одну стежину на довгій ниві власного життя.

«БАТАРЕЇ, ЛОТЕРЕЇ НА ПАЙ» (Про веселих людей Гайсина)

Дитячі роки в кінці 50-х ХХ ст. в провінційному місті Гайсині означилися декількома епізодами, які чомусь закарбувалися в пам'яті й іноді відтворюються та змушують повертатися у тодішню атмосферу буденного життя. Звісно, для хлопчика, який цікавився всім неординарним й ніколи не сидів вдома, прогулянки вулицями міста ставали невід'ємною частиною щоденного розпорядку дня й, як правило, наповнювалися новими враженнями й різного ґатунку цікавим досвідом. У мандрі містом частенько доводилося відправлятися за завданням матері, щоб щось придбати, та з особистою метою вирішити власні проблеми, які виникали майже щодня. Наразі важко перерахувати всі епізоди гумористичного змісту, що траплялися майже щодня, але одна історія добре осіла в пам'яті й завжди викликала посмішки та веселі згадки.

Отже, в історії кожного міста є громадяни, які своєю неординарною поведінкою або фізичними вадами створювали оригінальний колорит, і, в певній мірі, ставали своєрідною візитівкою та навіть улюбленцями місцевих мешканців. На таку *«оригінальність»* протягом 50 – 60-х років ХХ ст. претендувала родина Юрія Мойсейовича Ладиженського, в складі якої крім нього була сестра Люба і донька Жанна. Всі вони мали фізичні вади: за зростом були заввишки в межах 70 – 80 см (*«маленькі люди»* або *«люди маленького зросту»*) і серед простих людей називалися *«карликами»*. Не вдаючись до причин цієї хвороби, зазначимо, що вони були сповна розуму, отримали відповідну освіту і зго-

дом займалися продуктивною працею. Зокрема, Юрій Мойсейович працював в торгівлі звичайним продавцем ларька, який користувався шаленою популярністю серед мешканців міста і селян. Тому його величали «Юткою» й поважали за веселу вдачу.

Цікаво, що його ларьок, досить холодну й незручну металеву споруду, на прохання продавця періодично перевозили з місця на місце, туди, де найбільше скупчувалося мешканців міста і селян, які два рази на тиждень масово відвідували базар. Зокрема, цей кіоск стояв у декількох місцях на вул. Жовтневій – найдовше на розі провулку до вул. Першотравневої та навпроти діючого тоді кінотеатру (згодом: прокуратури, будинку піонерів та ін). Певний час гучні заклики Ютки *«Лотереї, батареї на пай»* можна було почути на розі вулиці 1-го травня поблизу популярного серед гайсинчан і гостей міста магазину *«Ряба підлога»* (будинок споживчого товариства, згодом гастроному № 17). Стояв кіоск на площі біля міськвиконкому, на базарі (нині житловий масив по вул. І. Франка), на знаменитому «Перехресті» біля магазинів «Спутник» навпроти універмагу «Сонечко» та інших людних місцях міста.

Мої спостереження за бурхливою діяльністю завжди веселого Ютки відбувалися щодня, адже мені доводилося проходити повз його ларьок, долаючи шлях додому після школи або прямуючи за покупками в гастроном та інші торговельні заклади, а також до дитячої бібліотеки та кінотеатру.

Кожен раз, проходячи поруч із кіоском, бачив, що біля торговельної точки завжди збиралися покупці жіночої статі, які намагалися *«дістати»* гостродефіцитні на той час товари (голки, нитки для шиття, тюль тощо). На диво, Ютка якось добував у місцевому культторзі право на продаж надзвичайно популярних у населення прямокутних батарейок для ліхтариків, без яких у місті й особливо в селі жити практично було неможливо. В осінньо-зимовий період, коли день був надзвичайно короткий і за відсутності тротуарів можна було легко потрапити в глибоку калюжу. Ліхтарики були річчю вкрай необхідною для будь-кого, але користувалися особливою популярністю у парубків, що за

умов будь-якої погоди не пропускали можливості потрапити на вечерниці або зустрітися з коханою.

Мені також доводилося не раз клянчити у Ютки батарейки до ліхтарика, але без так званого навантаження – без купівлі пайової марки. Декілька разів продавець відмовляв мені в жартівливій формі, аргументуючи, що йому довели великий план накопичення внесків і треба заробляти *«гелд»* для майбутнього весілля доньки Жанни. Правда, він згодом погодився продавати мені батарейки та інші речі без марок, коли одного разу я прийшов до ларька разом з батьком, який був в офіцерській формі та жартівливо заявив, що він *«повний пайщик»*. Найшвидше, Ютку переконала не заява про повний пай, а офіцерські погони й те, що мій тато – начальник державної протипожежної інспекції – міг без проблем опломбувати його ларьок за порушення правил безпеки (користування відкритим вогнем у приміщенні, де зберігається народне добро).

Частенько біля ларька Ютки можна було помітити купку чоловіків, котрі тихенько зверталися до продавця з проханням відпустити гостродефіцитні засоби застороги. Звісно, цей товар був в аптеках, але заходити туди парубки й не зовсім дорослі хлопці соромилися. Нам невідомо, яким чином Юрію Мойсейовичу вдавалося отримати *«в роздріб»* резино-технічні медичні вироби, але у нього можна було їх набути без проблем. Єдиною умовою при здійсненні цієї операції вартістю в декілька копійок щасливий набувач мав ще придбати лотерею за ціною 30 коп. Отримавши бажане й соромлячись, начебто перебували без штанів, мужчини під гучні та відверто глузливі афоризми Ютки швидко зникали.

Він не обминав нагоди пожартувати з приводу використання куплених у нього чоловічих контрацептив. Побачивши вагітну жінку, весело кричав: *«Це моя робота»*. Зрозуміло, що цьому ніхто не вірив, а на запитання: *«Як це йому вдалося?»* – жартома відповідав, що це він проколов *«костюм»* голкою. До речі, він торгував в будь-яку пору року, завжди виконував плани товарообігу і накопичення паїв, адже не відпускав ніяких *«дефіцитів»*

доки клієнт не купував декілька білетів державної лотереї і пайових марок (20 – 50 коп.). Взяв, стоячи на дерев'яному помості, тримав поруч горщик із гарячим активованим вугіллям і періодично, вигукуючи улюблену фразу про паї, грів руки та з різного роду коментарями пропонував наявний в його «лавці» товар.

Крім зазначених вище особливостей Юрій Мойсейович полюбляв частенько «гарно» відпочити і майже щовечора відвідував місцеві «питні заклади» в компанії колег по торговельному цеху. Серед них був відомий гайсинський «крутяк» Льоня Глузман, який всупереч давнім єврейським традиціям (завжди поводитися вкрай обережно і не зловживати алкоголем) обожнював зіграти на більярді, та, перехиливши декілька ємких чарчин, полюбляв на новенькому мотоциклі промчати «з вітерцем» по центральній вулиці Першотравневій.

Працюючи в сфері комісійної торгівлі і закупок, Л. Глузман завжди був «при грошах». Однак, відступаючи від національних канонів (завжди берегти і складати «копійку до копійки»), Льоня «спускав» майже весь (зрозуміло, «лівий») «навар» на задоволення потреб широкої парубоцької натури. Частенько в розпалі щедрого застілля в кабіні чайної «Райсоюзівська» після дошкульних глузливих реплік Ютки обурений гуляка (Льоня мав зріст понад 180 см, важив понад 100 кг) легко висаджував напівп'яного «кривдника» на шафу, що стояла там для зберігання посуду. Ясна річ, що Юрій Мойсейович з ростом у 80 см звідти ні злізти, ні зістрибнути не міг, тому змушений був волати до офіціантки Галі негайно принести (звісно, за його рахунок) позачергову пляшку на стіл. Лише після цього учасники компанії знімали його із серванту й ставили на підлогу.

Іноді, повертаючись зі школи, мені було цікаво спеціально постояти біля його кіоску, щоб почути якісь неймовірні історії з його пригод минулого дня. Серед його байок надовго запам'ятався його надумана розповідь про минулий вечір в оточенні відомого в Гайсині торговельного діяча Леоніда Зябкіна. «О, о, о!!! Як ми вчора напилися із Зябкіним, – в захваті хвалився Ютка

якомусь знайомому зіваці. – *Взяли шкалік («четвертушка», 250 г), бахнули та ще й налили чарку Дохову. Потім я заніс п'яного Зябкіна додому і самотійно добрався до своєї квартири*». Звісно, необізнаний слухач міг повірити у неймовірну байку Юрія Мойсейовича. Мене, добре знаючого обох учасників дійства – Л. Зябкіна (десь під 190 см росту й вагою під 130 кг) і З. Дохова (таких самих габаритів, як і Зябкін) довго душив сміх від того, наскільки майстерно викладав такі надумані пригоди. Насправді, мені довелося спостерігати як після чергового застілля в «Райсоюзівській» той же Л. Зябкін брав під пахву *«готового»* Юрія Мойсейовича й виносив до машини знайомого таксиста, клав його на заднє сидіння. Таксисти вже знали де живе цей герой-гуляка й залюбки доставляли до його житла. Звісно, водії отримували досить солідну винагороду за надані послуги.

Юрій Мойсейович з родиною завжди сидів на перших рядах біля Мільманів, Глузманів, Вільдерманів, Вошинів, Шорів та святково одягнених представників іншої гайсинської еліти, коли в Будинку офіцерів відбувалися концерти улюбленця гайсинської публіки співака-земляка Еміля Горовця. Не раз доводилося чути, коли Юрій Мойсейович, перебуваючи у певному емоційному стані, полюбляв мугикати пісні про фаршировану рибу або про *«цимис мет фасолес»*. Іноді вже у добре підігрітому стані, Юрій Мойсейович видавав такі перлини з народного епосу, що викликали гомеричний регіт у середовищі оточення. Зокрема чого тільки варті його гучні репліки на кшталт *«Коли єврейське козацтво повстало, вей, як вони кричали: Азохен вей, бояри»*. Ясна річ, він розумів усю нісенітницю цієї фрази, але тим намагався потішити товаришів і викликав у всіх певну повагу за гумор.

Загалом, завершуючи коротенькі згадки про смішні історії з мого дитинства, потрібно визнати, що викладене вище – це тільки мізерна частка з його надзвичайно захоплюючого пригодами коротколіття. На жаль, часові рамки з роками вкрай обмежують можливості людської пам'яті й не дозволяють зберегти все те, що приносило колись радість і сміх та наповнювало дитячу душу веселощами і насолодою. Але так влаштований світ і, на

жаль, не можна повернути відлік років у протилежну сторону. А хотілося б!!!

**«ПИЙТЕ ПИВО ПІННЕ, БУДЕ МОРДА
ЗДОРОВЕННА»
(або як вдавалося заробити гроші
на кіно або цукерки)**

Дитячі роки кожного з нас органічно перепліталися з бажаннями відвідати кіно, з'їсти морозива, посмакувати мармеладом і цукерками типу *«подушечка»*, погойдатися на *«лодочках»* або в найгіршому випадку – покружляти на каруселі, сидячи на якомусь дерев'яному опудалі. Все це можна було здійснити в міському парку культури й відпочинку ім. Б. Хмельницького, який відкрився у 1954 р. на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, як тоді казали. Звісно, на все це потрібно було мати гроші. Гроші невеликі, але коли їх не було й немає звідки взяти, вони ставали реальною перешкодою для здійснення навіть частини названих вище забаганок. Гріх казати, що батьки не виділяли якійсь кошти для цих потреб, але не щодня й не в тих розмірах, які хотіли ми мати. Тому найкращим способом скоротити свій вільний час і не думати про цукерки та кіно, були футбольні баталії *«двір – на двір»* чи *«вулиця – на вулицю»* на галявинах колишнього міського парку, який після відкриття нового місця масового відпочинку ім. Б. Хмельницького, був переданий у користування піонерів і жовтенят.

Проводячи в літню пору року більшість вільного часу на галявині парку, нам іноді посміхалася доля й надавала можливість підзаробити певні гроші для здійснення наших дитячих мрій.

Але спочатку ми розглянемо дуже мало відому процедуру, яка в епоху советської торгівлі мала неабияке поширення в системі громадського харчування, зокрема в м. Гайсині. Мова йде про торгівлю пивом, яка була особливою частиною у накопиченні «лівих» доходів для престижної тоді професії буфетниці. Для будь-якого закладу громадського харчування пиво на розлив не йшло у порівняння з іншими способами заробити копійчину, тобто ефективно «обслужити» клієнтів. Зокрема підмішування хліба замість м'яса легко виявлялося в процесі вживання і викликало нарікання і навіть скандали з боку клієнтів. Підміна сортності, недовкладення інгредієнтів та заниження зазначеної ваги швидко виявлялися невгамовними народними дозорцями і прискіпливими працівниками місцевої санітарно-епідеміологічної станції й також закінчувалося великими неприємностями.

Відомо, що за шніцелем сумнівної якості не стояли довгезні черги. А от вжити «півка для ривка» й загасити спрагу або подолати надокучливий «похмільний синдром» бажаючих було вдосталь. Тому справа реалізації бочкового пива для кожної буфетниці було «святим ділом» і кожна з них мала готуватися до цієї справи згідно перевіреного ритуалу.

По-перше, процес відкриття чергової бочки мав відбуватися за 30 хвилин до перерви в роботі закладу. Саме протягом цього часу ентузіасти встигали закотити бочку (150 – 200 л), підключити насос і перші мали випити по декілька бокалів свіжого пива, а інші з черги швидко проковтнути щонайменше 20 – 25 літрів. Далі оголошувалася обідня перерва або заклад закривався за відсутності води для миття бокалів чи з іншої причини. Саме протягом цього часу в бочку вливали холодну воду, заміщаючи нею вжите пиво, і «напій» знову був готовий для гасіння «пожежі в трубах» клієнтів. Про якість цього пійла можна було почути тільки після того, коли шанувальники, пропустивши традиційних «150 і пончик» та по два бокали так званого «Брацлавського», спльовуючи його мізерні залишки, називали напій не інакше як «коня мочача», натякаючи на ідентичність вжитого з екскрементами відомої в окрузі сивої кобили. Зрозуміло, що це

не зупиняло їх наступного дня повторювати процедуру та встигнути вписатися в число перших, кому пощастить відкривати чергову бочку.

Тут варто зазначити, що совєтська дійсність в Гайсині знушчалася над гурманами цього стародавнього продукту й, як правило, пропонувала споживачам лише одну марку пива – «*Жигулівське*», вироблене в Брацлаві. Лише іноді до Гайсина потрапляло подібне пійло виробництва пивоварні у Вінниці. Про якість цього популярного продукту можна дізнатися із вищевикладеного матеріалу, й, не ображаючи сиву кобилу, стверджувати, що її продукт іноді був кращого гатунку (звісно, не за смаком, а за прозорістю і кольором).

Нам, хлопчикам, які майже щодня грали у футбол або розважалися на галявинах так званого «*піонерського парку*», іноді випадала нагода заробити певні кошти за декілька відер холодної води, які ми мали швидко принести з криниці і передати офіціантці чайної у зазначений нею час. До речі, будівля вказаного закладу громадського харчування впритул прилягала до паркової галявини, а глибока криниця з холодною водою була тут же на території парку. Тому за сигналом офіціантки Галі ми брали у неї два емальованих відра й швидко приносили бажану водичку під двері буфету. Отримавши на морозиво й цукерки, ми поверталися до своїх забав, або поспішали витратити зароблені гроші.

Звісно, буфетниця тьотя Фіра з допомогою офіціантки Галі успішно справлялася із зазначеною вище процедурою підготовки «*пійла*» і з розпростертими руками зустрічали місцевих «*синяків*», які наполегливо грюкали у двері, вимагаючи відкривати торгівлю. Відома в Гайсині буфетниця Фіра Борисівна не забувала з посмішкою на широкому обличчі запрошувати їх: «*Пийте пиво пенное, буде морда здоровенная*», чим викликала неабияке задоволення поціновувачів цього напою.

Не важко підрахувати, що з кожної бочки за рахунок так званої «пінки» (недоливу) та розчинення пива буфетниця мала близько 15 – 20 крб., що на той час складала досить пристойну суму (буханець хліба – 16 коп., пачка цигарок 10 – 20 коп.,

пляшка горілки – 2,57 крб.). Зрозуміло, що цією сумою потрібно було поділитися, але близько 5 крб. все ж таки залишалося. Враховуючи те, що заробітна плата буфетниці регламентувалася сумою 60 – 80 крб., пиво на розлив відчутно позначалося на доходах зазначеної категорії працівників громадського харчування.

На завершення зазначимо, що мені та моїм однодворцям було вигідно носити воду до чайної й отримувати певну винагороду за працю. Звісно, ні сном, ні духом ми не здогадувалися для яких потреб використовували принесену нами воду. Кожен раз буфетниця Галя бідкалася, що для мийки бокалів води не достатньо й тому прохала нас приносити водички, щоб полоскати використаний клієнтами посуд.

Разом з тим, дійсність тодішнього укладу життя пропонувала усім любителям напою лише брацлавське «*Жигулівське*», яким у часи літньої спеки та в будь-яку пору року можна було вгамувати нестерпне бажання «*попити пивка*» і заодно під традиційний вінегрет і шніцель пропустити декілька чарчин «*Московської*». У цій справі неперевершеною майстринею виступала Фіра Борисівна, яка за стійкою демонструвала найвищий клас обслуговування любителів «*гарячих напоїв*» і тим заслужила гарні згадки про себе.

На диво, за твердженням відомих ескулапів, розбавлене водою пиво не завдавало шкоди здоров'ю, а навпаки, ефективно сприяло очищенню шлунку, зменшувало ризик накопичення зайвої ваги та запобігало поступовому вимиранню клітин головного мозку. Ось так!!!

Загалом, торкаючись власної позиції щодо вживання пива, змушений визнати, що цей всенародно улюблений продукт, всупереч тверджень казкового короля Гамбрінуса, здавна не викликає у мене ніякої насолоди і радощів. Тому останній раз мені довелося вживати пиво в солідній кількості (під раки і креветки) у 1968 році в підвалі славнозвісного одеського Гамбрінуса. Але це лише мої суб'єктивні емоції й кожен має право вільно визначати власні уподобання.

*Подія сталася на моїй малій батьківщині. А герої спогадів
мого дитинства – сільчани-земляки.*

МОНЬКОВІ КАВУНИ

Мішка Монька сидів навпочіпки на великій сцені сільського клубу і щось мудрував. Уже кілька днів творчі муки не давали спокою художнику. Те, що дав написати на довжелезній полотнині парторг, має висіти, «щоб усі бачили і читали», сказав він вручаючи сувій червоного ситцю. До парторга в селі всі звертались по вуличному – Рачок, хоча офіційно інколи казали: Володимир Данилович

- Дивись, щоб гарно написав. І не тягни, як з тими плакатами на фермі. Чув? – додав Данилович.

- Чув, чув, – буркнув про себе Монька. – А що вже молока більше доїться від того? – запитав з посмішкою

- Ти мені не тогокай, то не плакати, а рішення партійного з'їзду, зрозумів, – кинув Рачок. – Що, не розумієш?

- Та я що, я нічого, я розумію, – ніби в чомусь виправдовувався Монька і чуть не додав: «Яка в нас худоба грамотна» та замовк, а то забере і цей, як не як, постійний заробіток.

Хоча Монька був єдиним художником на селі і без нього, він добре знав, ніяке рішення з'їзду не будуть висвітлені, та хто його знає. От з коровами, з фермами ясно – написав, забив коло корпусу і читайте. А тут, як розмістити на такому вузькому підрамнику і ще й в один рядок, і ще й щоб аж із задніх рядів було видно цілу верету: «Комунізм – світле майбутнє всього людства!». Монька ходив по сцені, примірявся і так, і саяк, а тут останнє слово, або не влазило, або треба писати малими літерами.

Він розмічав легенько крейдою, щоби, якщо не так, можна було витерти, то міняв шрифти, то вкорочував обов'язкове тире, котре, казав Рачок, мало бути довгим, бо то, важлива політична

пауза, що пояснює людям велике слово «Комунізм». Нарешті його осяйнула геніальна думка, а що, як спочатку написати це на підлозі?

Монька швиденько відміряв кроками потрібну довжину, потім лінійкою висоту, накидав на око по вичовганих липких від миття соляркою дошках, все речення – здається, вміщується, подумав про себе, і розбавивши виданий парторгом м'ятний, зубний порошок, почав виводити перше слово:

«Комунізм...» виходило добре. Вималював тире так само, і дивлячись, на листочок, що йому дав Рачок, почав прикидати далі увесь текст: «світле майбутнє всього людства».

Через якусь годину, а може і менше, на середині величезної зали, саме там, де був широкий прохід, красувалось і пахло м'ятою усе вималюване. Монька походжав кругом і милувався роботою. Правда, це не те, що картину написати, але теж, чом не творча робота. Тепер лишалось таке саме зробити на червоному підрамнику, почепити високо над самою сценою, точніше, якраз над ямою, де сідали сільські музики.

От чудно – музика грає, а музикантів не видно. Він ще хлопчиком весь час заглядав у ту яму і все гадав, чому вони на всі свята сидять там. Аж колись, не розтлумачили йому, що так зроблено у великих тіятрах. О, подумав тоді малий Монька, то в нас теж такий самий тіятер. То нічого, що у ній між празниками ніхто не грає і закладена вона всяким рішам, зате високо над нею буде його червоний довгий... Тут Монька задумався, а що ж це воно таке, як його правильно назвати. Плакат не плакат, бо плакат квадратний, може справді, – верета, правда, якимось не політично, а може полотно? І тут Монька аж стріпнувся – гм, полотно... Ні, не полотно, полотно мене чекає вдома.

Хутко закрив баночку із білим, як сметана порошком, помив пензля і глянув на роботу – вона висихала і ще більше біліла на чорній підлозі, а може хай так. От, будуть ходити люди по своєму світлому майбутньому і ще ближче їм стане до нього, так і скажу Даниловичу.

З цим закрив двері, і поза клуб шмигнув до... Ні, загляну спочатку в цирископ.

Цирископ щодня відкривався два рази: рано-раненько, коли усі поспішали на роботу і ввечері, коли всі уже не квапились додому. Всі, це, звичайно, лише чоловіки, бо цирископ був придуманий саме для них. Тут кожного ранку установлювався загальний настрій на весь робочий день. А з обіду, до пізньої години, уже не поспіхом, а з почуттям виконаного обов'язку, стягались до завітного прилавочка зморені дядьки – від простого конюха і до самого голови. Монька, скоріш за звичкою, а ніж за бажанням, відкрив завітні рипучі двері

- О, наш кампазітор, – привітав його постійний член цього напівзакритого чоловічого клубу Толя Попчик – відомий механізатор і, настільки ж знаний в селі любитель посидіти, – сідай, кумпанія буде.

Монькові не дуже хотілось пірнати саме тепер в цей солодкий процес життя із неодмінним вислуховуванням уже веселенького Попчика, адже там, вдома, в хаті чекає на нього тільки розпочата картина, котру так хотілось завершити до Нового року. Може на свята Ольга до нього повернеться. От би побачила – на всю затильну стіну, як ковийор... Може б, були знову разом... Та скільки вже їх намалював, тих картин, а вона не йде. Як покинула, так і сидить роками у своїх Вендичаних. Ех..., малюй не малюй. І Монька приступив до натертого ліктями прилавка.

У цирископі було лише одне меню – коротке, як подих колгоспного бика Мирона – фух на стіл стакан зеленого вина і крильце курчати – більш нічого. Але, як просто і доступно – яблуневий еліксир і курчата записувались у грубенський зошит на «хрестик» в рахунок оплати. Зранку ніхто не зловживав – гранчак, присмажене крильце, рукав на десерт і, гайда, до роботи. Ввечері йшов загальний відпар. Куди спішити. Правда, саме через це, бувало, що заклад на кілька днів прикривався через втручання другої половини громади села. Це, коли в терпеливих слідянсь-

ких жіночок, дозрівших, як молоде вино, в самотності зимових вечорів, коли нікому ні води принести, ні дров нарубати, зривало клепки і стихійна депутація брала штурмом якогось ранку кабінет голови колгоспу.

- А що ж це таке твориться, га?! Ви нащо зробили цей клятий цирископ, що вже й життя немає через нього? Або закривайте, або ми самі рознесемо ті бочки на шматки. Спасу немає!

Голова, котрий це все впровадив, так би мовити, для блага трудящих, і звичайно ж, для кращих економічних показників господарства, і котрий сам полюблив забігти погомоніти з народом в кінці робочого дня, прикривав заведеніє на якихось кілька днів, а коли буря втихала, зеленкуваті, як і вино, двері потихеньку відчинялись, пускаючи всередину стерпівшихся чоловіків. Хлопці зранку знову підморгували один до одного:

- Ну, що через кооперацію? – задавалось, як завше, риторичне запитання.

- Ага, – без найменшої долі сумніву звучала відповідь. – Через кооперацію.

Скоромовкою, аби, бува, котра не почула, вимовлялось швидко: церез-коп. Ще швидше вистрелювалось, як – цирископ.

Так народилась зашифрована назва точки «ікс», котру, хоча і метикуваті, слідянські жіночки, але довго не могли розгадати:

- Де вже знову був? – питає, бувало, Марія чи Ганна свого суженого.

- Та ніде я не був. В цирископ зайшли, ну, на нараду, – добавляє трохи невпевнено бідолаха.

- А там що? Наливають, га?!

- Та ні, це ми з наради в цирископ...

- З наради в цирископ, на нараду в цирископ! І що то воно таке, цей ваш цирископ?..

Попри все, чоловіки регулярно партизанили. Та село, як великий казан, в котрому все коло не коли звариться. І тут зварилось. Тоді сотоварищі попросили Моньку написати офіційну вивіску. Той це зробив за один присіст, як він пояснив, а-ля прим, так, мовляв, художники за один мах можуть намалювати

портрет або натюрморт. Правда, тут не обійшлося без зауважень. Ще один постійний клієнт, колишній вчитель Іван Йосипович, прийшовши ранком до закладу, став на порозі і став читати: цирископ.

- Ні, не так. Тут велика граматична помилка. Ану, давай сюди того писаку! – відчеканив він з професійним наголосом до відкритих дверей, над котрими була почеплена вивіска. Якраз нагодився і Монька, котрий із торбиною фарб ішов до Рачка за новим «заданієм».

- Михайле, - звернувся до нього вчитель, – хіба так тебе в школі вчили? Хіба ти не знаєш, що цей цирископ – це скорочене похідне слово від «через кооперацію», і тикнув йому, як школяреві, великим пальцем в лоба. – Через ко-о-пе-ра-ці-ю! А ти що нашкрывав?

- Іване Йосиповичу, Ви ж самі кажете – цирископ.

- Кажу, кажу. А писати треба правильно. Іди бери стакан, я ж маю тих ваших трудоднів.

Монька полегшено зітхнув і записав на себе два ранішніх «хрестики».

Втім, це було давно, і він з легкістю розказав Попчику як його сварив вчитель.

- Ну, не журись, – сказав Попчик, - ніяких там О-О не треба, бо так сказав народ, – і присунув до себе стакан. – А народ, – Попчик зробив паузу і підняв руку із вином, показуючи на двері. – А народ скаже, як завяже. Пойняв?

Монька і так все знав. Йому було не до того, хоча два зелені стакани і смажена курка, що вляглась між ними під назвою, вражали односельчан вже не один рік.

Збрехавши товаришу, що його чекає Данилович, поспішив додому.

- Йди, йди, малой йому свої гасла!

- Нам не треба ковбаси, нам не треба масла, – додав услід уже тихіше Попчик і оглянувся. Та крім буфетниці Нюсі в цирископі ще нікого не було, а вона вже звикла до тих вибриків і робила вигляд, що нічого не чує, протираючи спітнілу свіжу вели-

ку діжку із точеним дерев'яним крантиком, з якого весь час про-капувало в глибоченьке блюдце вино. Нюська зливала його час від часу в невеличкий, літрів зо три, бутлик. Цей бутлик, як піонер, кожного ранку смирно ставав на своє місце під краник, правда, щоразу вже порожнім. Так само за тим бутликом відлітали в темну нічку кілька синеньких колгоспних курчаток. Та то відома річ, так би мовити плата за «вредность».

У хаті було холодно. Монька пропалював лише зранку. Щоби фарби не замерзали. А коли заходив у свою велику кімнату-робітню, на нього нападав отой, лише йому рідний, дух малярства, невимовний смак олійних кольорів, що горіли на палітрі, чекаючи коли їх обережним мазком забере на себе пензель і покладе на полотно, щоби вони вже назавжди zostались там в єдиній невимовній космічній симфонії живопису. Він закривав двері і за ним зачинявся той чужий йому світ з цирископом, із Даниловичем з його лозунгами-гаслами, із фермами, надоями, з усім не його, що лише існувало десь там, паралельно. Але не з ним. Монька жив тут. У себе в хаті, один на всі два віконця, в яких, як в рамах, висів у голубому шматку неба великий сосновий ліс, що ступив своїми голими жовтуватими ногами в ставок та так і застиг. Великий саморобний мольберт стояв навпроти цих вікон-картин, а на ньому, на всю горишню стіну, аж до стелі, червоніли пузаті розрізані навпіл кавуни. Коло мольберта, трохи збоку, на припічку сидів і поглядав, то на вікна, в котрих вже у вечірній імлі пропадав ліс, то на кавуни, Василь – великий червонорижий кіт, майже такої ж масті, як і все малювання. Він був єдиний порадник і перший цінитель Монькової творчості.

- Що, прибився, приبلуда, – замуркав Василь, – ходиш там по тих фермах, по своїх забігайлівках, – кіт принципово не ви-муркував цирископ після того, як він потягнув у забазікавшогося Попчика шматочок курки, за що був викинутий грубим но-

сиком за двері і після чого, його, як відвернуло від того місця. – Хоч би приніс чого, – муркнув жалісно.

- Приніс, приніс. На ось, гризи, – Монька витяг із торбини свій реабілітаційний внесок перед Василем. – Я не закусюю, – і протягнув шматок курки.

- О, – потягнувся кіт, – а то сиджу тут на цьому огороді, як сторож. Хоч би з хати випустив.

Кіт зайнявся своєю справою, а Монька наклав в грубку соломи, запалив та взявся малювати. Він справді найбільше любив малювати кавуни. Правда, малював ще і лебедів, котрі аж до зими літали по-над ставом, малював ще такі ж великі червоні яблука і жінку, котра сидить під яблунькою та бавиться котиком. Такі картини Монька роздавав людям за шматок сала, за молоко для Василя, або ж за просто, за так. В нього завжди було в запасі кілька таких картинок, маленьких. Він їх тримав, на чорний день. Інколи, в базар, він навіть не продавав а, відпускав у люди, як казав, своїх старателів, за якісь копійки, на що Василь завжди сердився:

- А що мені з тих копійок, – нявчав незадоволено. – От на молочко би виміняли. На сальце, обом би було.

- Обом би було, тобі б лишень нажертися, а мені за що купити фарби, полотна, олії?

- За що, за що? Рак дасть.

- Угу. Дасть. Так вже всю агітацію обчирив в колгоспі, що читати не мож...

- Можжж, можжж, – замуркав кіт, – телята твої і так знають, як їх надувають.

- Диви, який поет, то ж людям треба.

- І поет, а що лише ти в нас художник. Людям твоїм не агітація потрібна, а той, той твій ци-ци-рископ, – вимуркнув, аж хвіст трубою став. – Поет. Сам поет, – дражнив Моньку і стрибав йому на коліна для примирення. – Гайда малювати, а то бігаєш за тим Рачком цілими днями, а тут он диви, робота стоїть.

Монька завжди погоджувався. Була в нього лише одна картина, котру нізащо і нікому не віддав би. Вона роками висить

між вікнами навпроти складених в стоси підрамників з кавунами, що от от разом із стіною випруть на вулицю. Це була його Оля. В білому платті з веляном на голові вона сиділа на березі ріки і протягала руку до пишного лебедя. Видно, що лебідь ледь торкається тих пальчиків і великими крильми хоче її обійняти. Монька не один день вимальовував ті руки, плечі, такий солодкий ніжний прозорий стан, травичку, прим'яту пальчиками босих ніг... Вечорами ввижалося йому – підніметься з трави Оля і протягне руку до лебедя, що аж рве від нетерпіння тонку церету, на якій він змалював чи то себе, чи якусь фантазію.

Монька і зараз глянув на лебедя, махнув рукою, підкинув соломи в грубу і продовжував малювати. Старанно прописав кожну скибку, чорні на червоному зернятка до зерняток. І так це все стелилось у нього під рукою, мовби рушник: чорне-червоне, чорне-червоне. А кругом розмашисто окреслив круг стола в зеленій скатерці. Кавуни котились у всі боки, і розсипали навкруг ті чорні зерна. На картині, як і на інших, що причаїлись по-під стіною, більше нічого не малювалось.

Інколи хтось із сільських заходив, тикав пальцем в кавуни і казав:

- Ти б ножа тут домалював, як же, кавуни розрізані, а ножа немає.

- А навіщо, – не розумів Монька, – тут же головне кавун, а не ніж. Не треба ніякого ножа.

- А цей лопший увесь, – роздивлявся хтось. – Наче його розірвало із середини, отут ножа може й не треба.

- Ага, – погоджувався Монька, – і тут не треба. – Бачиш, – показував на розірваного кавуна з ретельно виписаною поморозю. – Його мороз розірвав із середини, той холод, що в ньому сидить.

- Який холод, який мороз літом. Монько, ти що вже зовсім того? Мороз. Хі - хі, – сміявся хтось.

- А що, морозу літом не буває? Буває, ще й як буває, – сам собі відповідав. – Бач, навіть кавуна може розірвати, – про щось

інше думав Монька і повертався до гостя. - Ну, гайда, по чарці, та я буду малювати.

- То, гайда, – годився зразу гість, а Монька чекав, що може вже здихається непрошеного порадника.

Той перехилив чарку-другу, закусював чим Бог дав, що в цього кампазітора є. Хай малює на здоров'я і йшов.

Лише Василь не мішав художнику. Вечорами плекали вони свій величезний баштан. Від нього в хаті навіть в зимову пору, ставало тепло. Кавунячий жар пашів у лице. Маляр грівся від цього жару і малював, малював, бувало до самого досвіта. Аж тоді схоплювався, підкидав ще у грубку, ділився з Василем на-швидку приготовленим сніданком:

- Дивись, щоб тебе миші не з'їли, – наказував котові, і бігцем біг до колгоспу. Той лише спросоння махав йому хвостом. Гасли в світанковій тиші кавуни і мовчки дивились чорними зернятами у не заслонені вікна.

Крива Басаличиха, як завжди кожного ранку, відкрила фойє клубу і почала прибирати. Вона, відколи світ і патики, була незмінним технічним і нічним директором цього центру споткання, як казав один заїзжий поляк, показу мод, по-під клубних бійок, а ще до недавня – регулярного кіно. Тьотю Галю не те що любила, а признавала уся молодь – від хлопчиків і аж до старих безнадійних вже парубків. Жартували з нею вечорами на всі теми. Інколи, старші навіть поціпували її за виразний зад і гига-тали:

- Ну, як там, тьотю Галю, клуби в клубі?.. Ги-ги-ги...

На що та не ображалась, а навіть підігравала грубуватим жартам:

- Ти гигакай, гигакай, а попробуй в свої мамі помикай....

Кривуляла по залі і добавляла:

- Клуби в клубі, а поцілуй-но мене в задні губи.

Всі реготали, а Басаличиха брала на ізготовку швабру, щоби вперіщити якогось, через край активного штукаря, і ковилаля своїм пишним виразним, хоча трохи асиметричним задом, гордо, як на подіумі, сценою.

Цього ранку, відчинивши залу, остовпіла. Патку мій, а що ж це таке? Прямо з парадних дверей на всю ширину проходу, аж до протилежної стіни, білими літерами було виведено: «Комунізм – світле майбутнє всього людства!» Басаличиха кілька хвилин стояла і не знала, що робити. Одне розуміла добре – на «Комунізм» ступати не можна. Боком, обережно, пройшла в бік. Стала посередині. Читалось так само. Що ж це воно? Як же люди зайдуть на Новий рік? Що, будуть топтатись по комунізму? Гм... А підлогу помити, як? Щось воно не те, щось цей кампазітор придумав недобре... І жінка, швидко закривши на всі замки двері, побігла до Даниловича.

Під конторою традиційно тлумились, так звані, сторчаки – підживлені цирископом чоловічки, чекаючи якогось наряду, або ж просто так, робота ж не вовк. Басаличиха пробилаь крізь цю купу розчервонілих, переброджених яблук і увірвалась в кабінет секретаря:

- Данилович, це що таке ви з тим кампазітором наробили, га? Це як же мені чистоту наводити? Завтра Новий рік, а люди куди стануть. На комунізм, га? На світло людства, скажеш, ставати ногами?!

- Що, що таке, чого ти визвірилась з самого ранку?

- В мене ранок з п'яти годин, а не так, як он в твоїх пуцаків, до полудня тут під дверима, – розійшлась вже не жарт тьотя Галя. – Як хочеш, а підлоги мити не буду!

- Це як? Це, це, що таке?

- А таке! На полу твій комунізм! А мені що його тряпкою, шваброю накажеш! Хай так і стоїть!

- Як? Якою тряпкою? Кого? Що вчора з молодими до півночі терла свою швабру? – вже починав сердитись і Данилович.

- Це я терла? Ти йди подивись, що там натворив твій художник. Кампазітор нещасний, – добавила і, зачепивши боком другу половинку дверей, викрутилась з кабінету.

Даниловичу аж тенькнуло. Може справді щось втнув. Он минулого року, що не намалював корову із рішенням з'їзду в зубах: «Виконаємо завдання партії і уряду!» Та як худоба його має виконувати? Добре, що з району ніхто не бачив. Схопився з-за столу. – Ну, йдемо, йдемо.

Басаличиха на десяток метрів попереду вже відчиняла двері:

- На, дивись!

В Даниловича все захололо. Його робота, вся партійна діяльність лежала під ногами чорно-білою довгою, як на похоронах, стрічкою. Перше, що блиснуло в голову, – це спеціально, щоби підірвати авторитет партії. Як пустити все село на Новий рік ногами по «Комунізму»? Він з переляку оглянувся.

- Закрий двері! Бігом!

Басаличиха крутнулась до дверей і переклала їх шваброю.

- Так, – вже твердішав Рачок, – ану, витирай все це! Вимирай швидко! І щоб сліду не було! Де він? Я йому дам зараз світле майбутнє. Зараз воно в нього буде, – повернувся до Галини. – Приведи мені його сюди. Зараз же!

- То мені мити, чи бігти? – стала на порозі.

- І мий, і біжи. Бігом!

- О Господи! Та як же це, – Рачок тільки глипнув на неї.

- Вже. Вже, біжу, біжу.

Вилила відро води на підлогу. Із написаного зробилась біла каша і потекла по-під стільці до ями.

- Біжи! – гримнув на весь клуб Данилович. – Веди його до мене, сюди цього ком... кому..., кампазітора!

Монька саме збирався йти переписувати з підлоги ескіз. Якраз до вечора, думав, встигне закінчити всю роботу і повісити

на місце. Ще хотів покласти один мазок на розчервонілого кавуна, як в хату влетіла Басаличиха:

- О, – випалила запихано, – він ще щось тут малює! А там... а там... Що ти наробив, мазила нещасний?

Монька, нічого не розуміючи, відірвав погляд від свого кавуна і, глянувши на таку ж розчервонілу жінку, чомусь посміхнувся. Либонь, якась художня думка з'явилась в його голові:

- Що, кульбуд твій завалився?

Та Басаличиха не дала договорити:

- Ади, він ще сміється. Кидай своє малягання і йди за мною, буде тобі зараз кульбуд!

Кіт, почувши таке, дриманув з переляку на двір. За ним поспішив Монька.

Йшов і думав. Чого б це, що там таке сталось? Вчора все розмітив всі слова впхав і навіть великий знак оклику придумав як розмістити. Все вийшло.

Басаличиха ще сопіла позаду, коли Монька ввійшов до зали і... його ескіз, де все було виміряно до міліметра, де все вміщувалось – пропало.

- Що це ви зробили? Де мій ескіз? Я, я ж все виміряв. А тепер що мені робити?!

- А що мені робити, – закричав парторг, – що мені робити з такими... Такими, що комунізм під ноги. Як народ сюди має йти? Що, ногами по.., по... Та ти знаєш що наробив, ти кинув під ноги все, всіх, мене, партію. За таке знаєш що...?!

- Та я ж...

- Мовчи! – Данилович бігав поміж стільцями і залишав за собою білі пухнасті сліди. Знову уява Моньки зразу ж намалювала зайчика, саме такого, що чистить зуби на пузатенькій коробці від порошку.

- Хм..., зайчик, – вирвалось у нього, від чого він аж притулив собі рота з переляку.

- Що? Де зайчик, який зайчик?! Зайчики тобі вже в очах скачуть. Що нацирискотився з ранку. Будеш зайчиків мені в одилювати ловити!

- Даниловичу, я ж..., – вже не на жарт злякався Монька, – я ж не хотів нічого такого. Я лише....

- Що лише, що не хотів?! Я... Ми не позволимо таким як ти, як... як..., – тут Данилович запнувся. Він не міг висловити чогось страшнішого чим вже сказав. Разом з тим, добра душа його почала танути, відлягало від серця – що з нього візьмеш, з цього кампазітора? Слава Богу, що ніхто не бачив, не ступив...

- Галино, – ще нахмурився, але вже спокійніше, повернувся до техніки. – Вимий зараз же до блеску і нікому не ляпай. Чула?

- Ага, йду, йду вже, – підморгнула Монькові.

- А ти малюй, ввечері торжествена, щоб все висіло на місці. Прийду, провіру, – наказав притихлому чоловікові.

Той мовчки пішов на сцену і взявся до роботи. «Добре що врагом народа не назвав», – подумав. Та діватись нікуди – ввечері справді свято, то треба здати цю верету.

Басаличиха ніби чула його думки, стала посеред зали, як вартовий:

- Додав роботи, блін, – вставила модне в селі словечко. – Малюй, малюй, зайчик.

За годину-дві до початку торжественої, все вже висіло на призначеному місці. Данилович прийшов подивився, задоволено хмикнув і лише сказав:

- Трибуну поставте, доклад буду читати, а тоді вже концерт і п'єса.

Монька зійшов в залу. Причепили рівно і добре. Ще раз перечитав – і комунізм, світле майбутнє, і все людство – на місці. Не хотілось ні Нового року, ні концерту, ні щорічного «Москаля чарівника». «Піду до своїх кавунів», – подумав, і вийшов на вулицю.

Пролітав легкий сніжок. Порипували під ногами останні години ще одного року. Монькова хата, вже одягнута в біле, грілась під грубими кожухами прадідівських сніпків, самотньо ви-мальовуючись в синьому ультрамарині ночі. Село притихло, чекаючи напутнього слова старого. Мовчав за городами ліс, ніхто

не їхав і не йшов, лише десь на кутку погавкував собака, шукаючи в темному небі місяця.

Монька сперся на відчинену хвіртку. Ранішні сліди його уже примело, що й не видно було стежечки до порога. За цілий день ніхто до нього не приходив. А чого йому йти. Куди дінуться ті його кавуни, їх винести не можна, а різати на шматки жалко – ні продати, ні віддати. Монька подивився на стіни, що вже зливались з подвір'ям і подумав, от візьму і намалюю тих кавунів по стінах, великих, ще більших, щоб було видно, аж до клубу, аж на край села. Така буде моя виставка, персональна, як в київських митців. Прийдуть люди і будуть казати: «Монька справжній, наш, сільський, народний, художник». Будуть фотографуватись разом з ним біля його кавунів, а Данилович дасть заданіє намалювати такі ж на конторі, на фермі, а що і там треба.

- І намалюю, – раптом вголос сказав собі. – Намалюю, – вже тихіше, але твердо повторив, – чуєш, Василю, так і зробимо, – повернувся до кота, котрий вийшов до нього з-за рогу хати, скочив на похилені ворота і притулився до плеча.

- Пішли, походимо.

- Не піду мені треба бути тут...

- Ну і сиди, стережи!..

Монька спустився попри хату вниз до річки. Він стояв і дивився, як з того боку, за темної громади лісу, видряпувався на село місяць. Он вже скинув з себе останню гілляку і почав малювати далеку греблю, стару дорогу. Одним начерком намітив темний силует чоловіка, що стояв на березі і легко проявив хати. Піднявся вище. Трохи приглушив світло у вікнах і майже зупинився над серединою села, саме над клубом, роздумуючи де ще поставити срібно-голубий мазок та завершити потаємну картину ночі.

«Е, мені б так. Оце Куїнджі. А я...» Монькові стало холодно і сумно. Він боявся зрушити з місця, аби тому небесному художнику не зіпсувати композицію нічного полотна. Та Місяць не звертав уваги на якогось там сільського маляра. Він писав гло-

бальні вселенські сюжети, де люди були лише силуетами, тінями, як дерева, як застигла річка. Він малював далі.

Монька тихо побрів слідом. Вийшов на шлях. Тут Місяць розгорнув перед ним ще один сюжет – у безкрайнім сріблястім полі завмерло одиноке дерево. Це була велика дика груша між Слідами і Кричанівкою.

- Чого ж я цього не намалював? – подумав Монька...

- Ну, дивись, як треба, – хтось прогудів з неба. – Он, бачиш, яр, місток, а на задньому плані стирти стоять, як старі воли, дивись! – і широко прописав річку, що дзюрчала з під містка. – О, так, а ще хочеш?

- Хочу, – прошепотів Монька. – Покажи ще.

Місяць вивів його далеко за село.

- Бачиш, сторожі стоять?

- Та це каміння, стара каменоломня.

- Гг-ге, – холодом озвалось небо, – це мій улюблений пейзаж, це вічність, вічнісс-ть..., – загуділо знову з гори і невидимий пензель почав наводити фантастичні контури, від чого хиמרні тіні, що падали від каміння, рухались за Місяцем, виповзаючи із цього величезного кратера на поле.

- Ну, що, ще помалюємо? – запитав Місяць.

Монька мовчав. Йому захотілось до своєї хати. Він уже знав що невдовзі ця холодна краса пропаде і ніхто її не буде бачити. Я ж все життя малював не тіні, а зелені дерева, небо голубе, річку живу, лебедів на ній, її, свою Олю та великі-великі червоні кавуни, від яких так тепло в хаті. Хай це все лише для себе, хай того малювання мало хто бачить, але ж воно не пропадає із сходом сонця, а навпаки робиться ще гучнішим, фарби його грають, виблискують кусочками сонць, що їх хочеться порушати, доторкнутись до них...

Світало. Сходило Сонце і бліднув у ранішньому небі Місяць. Між ними, як чорний посічений роками хрест, стояв Монька. Замітала поле поземка. Через неї на краю землі вже виднілись хати. Монька згадав, що вчора звечора, не прикрив за собою хвіртку. Треба йти.

Він увійшов в село по першому снігу. А, все ж таки, як славно – Новий рік є Новий рік. Люди ще сплять, дрімають... Ген вже рідні ворота. Приступив до відчиненої хвіртки і... як по голові вдарило – хати не стало.

Набік, як ляда від скрині, схилився солом'яний дах. Кругом вивалились стіни, немов би щось із середини вирвало їх, а на приморожений сніг висипались, як із підводи, кавуни. Вони червоніли кругом по подвір'ю, по городу, покотились аж до ставу. Сніжинки танули на них, від чого ті кавуни смачно іскрились.

Монька дивився і думав не про хату, що її вже немає, а про те, що люди нарешті побачать його творіння, цей, його світ. А хата... Хату ж кожен може побудувати. Хм... хвіртку не причинив...

Стояв, і розкладав цей червоний на білому натюрморт. От тобі, Михайле, і твоя персональна виставка...

А до обійстя вже збігались люди. Він дивився як вони підходили до кавунів, обтрушували їх з під снігу і боязко, озираючись на нього, почали потроху розтягати хто куди. «Та беріть, беріть, мені не жалко, всі забирайте». Дядьки відкрили ворота і по два з боків розносили по селу Моньків баштан, а він все пригощав та пригощав.

- Беріть, беріть...

Появився сердитий Рачок. Хотів було нагримати Монькові за вчорашній вечір та заанімів перед побаченням. А люди гомоніли, видно, в клубі то неспроста таке сталось, і якраз на Новий рік – то спеціально.

- А то так-так, – підтакували бабки одна одній, – спеціально.

А як же. Лише Данилович закінчив читати доклад і тількино вручив знаній доярці Тамарі Перелетисі премію, саме коли музики вдарили туш, впав з-під самої стелі той Моньків плакат і зразу ще десь дюже гримнуло за клубом над річкою. Перелетиха з цінним подарунком дременула за куліси прямо в обійми Москаля-чарівника, котрий вже готувався вийти на сцену. А Данилович так і заляк, дивлячись, як з під того «комунізму» випутуються, слава Богу живі, музики. Лише тоді закричав перелякано:

- Товариші, нічого не бійтеся! Це... це.... А зараз розпочинаємо наш святковий концерт!

В ту ж мить відкрилась занавіса і Москаль-чарівник прорік:

- Ото, оте, як його... Така получилась okazія...

Перелетиха вирвалась з москалевих рук і з пакунком під звучний регіт злетіла в перший ряд.

- Це воно так гупнуло, – з клубу показували зголоднілі до сенсацій тітоньки на розвалену хату. – І що це таке робиться на сім світі? Господи, коби війни якої не було.

Хрестились, та з цікавістю обговорювали подію далі.

- Ну що, зайчику, доскакався? – це вже підійшла Басаличиха і торкнула легенько в бік непорушного Моньку.

Той ніби прокинувся:

- А, клуб до клубу йде, – ні з того, ні з сього повторив хлопчачу дражнилку.

- Не в клуб, а до тебе прийшла, – тихо мовила Галина. – Не сумуй. Пішли до мене, – взяла його за протертий рукав. – А який клуб, я тобі в хаті покажу, – потиснула лікоть...

Художник хотів щось ще казати та жінка не дала:

- Пішли, пішли, кампазіторе, поживеш у мене, будеш собі малювати, хата велика.

- Та я... Я зараз, – Монька ступив на подвір'я, де ще запізнiлі шукали кавунів, і витяг з-під стіни невеличку зелену картину із обірваним крилом лебедя...

- О, Господи, – зітхнула Басаличиха. – Йдемо вже, бідо моя мальована.

Ніхто й не помітив, як із-під заваленої стіни, розкиданих пензлів, різних баночок і тюбиків вийшов великий кіт – весь від хвоста до довгих задертих вусів вимашений в червоні, руді, жовті, зелені та ще, хто знає які, фарби і поважно вслід за ними поніс всю цю палітру до нової хати.

ЯК ГУСАК МЕНІ НА ДОРОЗІ СТАВ

Ми жили недалеко від школи, красивої з колонами будівлі, що вже своїм виглядом вселяла в наші душі повагу і велич. Йшов другий рік навчання, але мама не зменшила своєї уваги до моєї освіти, особливо взимку. Два яблука в сумку були для мене приємним сніданком.

Я не був відмінником, але всі предмети давалися мені легко, особливо математика. Проте математика не давала мені можливості виявити себе так, як інші шкільні предмети.

От історія, це – щось велике і красиве! Я тоді ще не знав, що історія це в перекладі з грецького означає, оповідь про минуле, хоча минуле нашого селища мене дуже цікавило. Те, що Геродот вважається «батьком історії» я теж не знав, але бюст бородатого дядька, що стояв в сусідньому класі на столі вчителя історії, мені подобався.

Наша школа була кращою в районі, тому до нас часто приходили студенти на практику, а також «перевірка» з різних інстанцій... Вивчати досвід і перевіряти, не означає працювати, а знайомитися з кращими педагогами школи, це не лише важливо, а й поважно.

- Завтра у нас важливий день, – сказав одного дня наш вчитель. – Кожен учень має бути гарно вдягнений і причесаний, ми повинні показати себе з кращої сторони!

Як це з кращої сторони, я не знав, але нові черевики, які приніс мені Святий Миколай, я взув. Костюм, правда не новий, але ще гарний на вигляд, сидів нормально, а сорочка, що вдягав на Перше вересня, була вже малувата.

- Виглядаєш, як нова копійка, – мовила мама, проводжаючи до воріт. – Будь чемним!

І для чого їй говорити оте, «будь чемним», я й без мами знаю, як себе вести в школі. Дівчат за коси не смикати, із ровесниками не битися, старшокласників обходити стороною....

Математика того дня була першою по розкладу. Заходить учитель, з класним журналом під пахвою, за ним кілька молодих хлопців, мабуть студенти. Учні другого класу підтягнуті, не жарти, до них прийшли студенти повчитися, перейняти досвід.

Ми чемно привіталися, спокійно сіли за парти, уважно слухаємо вчителя, де вагоме кожне слово, а жест – театральний. Математика для нас, це вміння рахувати, обчислювати, вимірювати, але вчитель знає, що найкраще учні зрозуміють, що таке математика лише на прикладах.

- Для чого треба вивчати математику, – запитує вчитель і гора рук піднімається вгору.

- Щоб тренувати пам'ять, – видаю я, перш ніж вчитель кивнув в мою сторону.

- Скільки Миколі років, коли татові 30, сестрі на 25 менше, а Микола на два старший? – запитує вчитель і радіє кількістю піднятих рук.

- Гусак важить сім кілограм, – знову запитує вчитель і весело посміхається. – Скільки буде важити той самий гусак, що стоїть на одній нозі?

Піднятих рук порідшало, дехто з учнів задумався, більшість мовчать, вагаються.

- Кажи, що менше, – підказує сидячий поруч студент, і то так наполегливо, що я аж розгубився.

- То хто відповість, – зорить теплим поглядом вчитель і зупиняється на мені.

Піднімаюся з неохотою, відкриваю рота і, випаляю те, що почув сказане поважним студентом...

- Менше...

В цю хвилину, здалося, кусок стелі впав на мою голову, а крива посмішка вчителя назавжди відбила охоту стати математиком...

Тиша була холодна, а її сміх чую до нині.

Ось так гусак мені на дорозі став, а я математиком не став.

ВИСОКА ЦІНА ТРІЙКИ

Далекий 1953 рік. Я учень третього класу Вінницької чоловічої середньої школи № 17. Тоді з третіх класів вивчали іноземні мови. Я – німецьку. Проте після Нового, 1954 року, вивчення відмінили. Дуже здравів, що на один предмет менше. Мої однокласники також були не засмучені цим фактом.

І тільки в п'ятому класі знову повернулись до вивчення іноземної мови. Я не пам'ятаю яка вчителька вчила нас іноземній мові у третьому класі. Але нову вчительку запам'ятав на все життя. Її звали Тамара Павлівна. Невеличка, худенька. Але коли вона вела урок, було чути проліт мухи. Ми її просто боялись.

Вона жодного разу не підвищила голос. Працюючи крейдою на дошці, вона відчувала, що робиться за її спиною. Ходили чути, що вона під час війни працювала або в гестапо, або в СМЕРШі. І там надивилась на прийоми спілкування з підозрюваними. Як би там не було, в «атестаті зрілості» за 1961 рік я з іноземної мови мав три бали.

І з цією трійкою поїхав у 1961 році вступати на історичний факультет Ужгородського державного університету. Чому вирішив їхати за Карпати? В десятому класі бачив художній кольоровий фільм з красвидами Закарпаття. І романтика взяла гору над здоровим глуздом. Адже поряд був Київ і в крайньому випадку Львів. У Вінниці в ті роки педагогічний інститут історичного факультету не мав.

Конкурс був 12 чоловік на місце. І в першу чергу приймали хлопців після армії та абітурієнтів зі стажем праці не менше двох років в народному господарстві. А в мене нуль. Зрозуміло, що екзаменатори при такому розкладі жорстко відсівали бажаючих студіювати історію. Було п'ять іспитів: історія, російський диктант, твір українською мовою, українська мова та література усно, і, нарешті, іноземна мова. Коли я здавав українську мову

та літературу, екзаменатори запропонували переходити на філологічний факультет, але я не погодився.

Наступив день іспиту з іноземної мови. Він проходив в будівлі, як потім з'ясувалось, медичного факультету. Я був у першій шістці і першим пішов відповідати. Питання мені були знайомі і тому відповідав без жодних труднощів. І я бачу, що викладачі переглядаються між собою, адже у них була моя шкільна оцінка з іноземної мови. Задали декілька додаткових питань, але з шкільної програми і поставили мені «відмінно».

Таким чином, отримавши 24 бали з 25 можливих, я став студентом історичного факультету Ужгородського державного університету. Знання, отримані з німецької мови в школі, допомогли при вивченні іноземної мови в університеті і при здачі кандидатського мінімуму.

Подібна історія мала місце з моєю однокласницею Ірою Загружною. Вона мала з німецької мови «добре». І при вступі до педінституту вразила екзаменаторів своїми знаннями. Їй було сказано, що вона вперше за 20 років продемонструвала під час вступу такі глибокі знання. З часом вона стала кандидатом філологічних наук і доцентом Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. І ми не один рік працювали в ньому разом.

Отже спасибі Тамарі Павлівні за її працю, земля їй пухом!

У ТЕНЕТАХ ДИТЯЧИХ МРІЙ

Чи не всі, кому сьогодні за сімдесят, поринаючи у роки свого дитинства, які співпали тоді із періодом активного освоєння людством космосу, згадують як їм теж дуже хотілося стати космонавтами, а також, що конкретно робили у той незабутній час, бажаючи якнайшвидше реалізувати заповітну мрію.

Зокрема, у моїй пам'яті чи не назавжди закарбувалося як я, мій двоюрідний брат Василько та друг-одноліток Миколка годинами просиджували на колоді старої сікори, сперечалися, у думках носилися по тих закутках всесвіту, які не кожному й снилися, сумували, нудьгували, прагнули знайти відповідь на питання, котре з кожним днем хвилювало все сильніше: що робити зараз, коли ти ще замалий для космічних польотів, коли вся душа клекотить енергією, бажанням діяння, романтикою незвіданого, та на тебе, як доручається якась важлива державна справа, так і не звертають уваги?..

Особливо переймалися бажанням долучитись до освоєння космосу я й Василько.

А тут ще й несподівана подія сталася, яка ще більше поглинула нас у тенета незвіданого, розпалила уяву дитячих мрій.

КАМІНЬ З НЕБА

I

Після гарячого літнього дня сонце покотилося на спочинок. М'яко опустилося на рожеву перину за горизонтом, і ще тільки там, де воно лягло спати, жеврів жар, поволі згасаючи та розчиняючись у ледь помітному кучерявому тумані. Разом із сутін-

ками, що густішали, вулицями села все помітніше стелився вечір.

Ми з Васильком сиділи біля безіменної річечки на колоді зрубаної кілька років тому старої сікори, що стала для нас своєрідним дискусійним майданчиком, і вели мову про космос, час від часу позираючи на небо, яке все більше вкривалося яскравими зорями. Саме тоді раптом стало видно, неначе хтось на секунду увімкнув ліхтаря, щось загуркотіло. Мінлива яскрава смуга на мить простягнулася з неба до землі, зникнувши неподалік у садку перед хатою діда Якіма. А потім знову стало темно, або й темніше, ніж до цього.

- Що?! – запитливо переглянулись ми. – Невже?! Невже на Землю прилетів космічний корабель з... інших світів?!

- Космічний корабель!.. Ура, космічний корабель прилетів! – загорланив Василько, і ми що духу кинулися до дідового саду.

Уява малювала найфантастичніші обриси неземних людей: з чотирма ногами, з головами, не схожими ні на людську, ні на тваринну, ні на пташинну, з багатьма руками, крилами, хвостом.

- Як ми їх зустрінемо? «Добрий вечір! Просимо!» – скажемо. Чи ж зрозуміють вони нас?.. А що, коли вони озброєні і почнуть стріляти? З лазера. Та... все одно!

Добігли до високого тину, що підперізував і дідів садок, і подвір'я, і, навіть, чималу частину городу. Припали до дірки між штахетинами – неподалік у саду, якраз навпроти, освітлена світлом, що променіло з вікна дідової оселі, чорніла невелика вирва. Сумніву не було: саме тут приземлилися пришельці з космосу. Але де вони? Що з ними? Де їхній космічний корабель?

Хотіли перелізти через штахети – гучним гавкотом нас зустрів великий дідів пес Рябко, прив'язаний до стовбура папірówki, віти якої аж вгинались од ледь біліючих у темряві плодів.

На гавкіт вискочив згорблений, лихий, з ковінкою в руках господар – дід Яким. Він пильно поглянув у садок, ще з порогу послав дошкульний проклін на адресу злодіїв.

- Діду Якіме! – обіззався Василько.

- Кого там чорти носять? Зараз як спущу собаку, так тільки шматки із штанів висітимуть.

- Діду Якиме, – знову спробував зав'язати мирну розмову Василько. – Це ми. Я і Сергійко. У ваш садок кілька хвилин тому щось із неба впало. Може то якийсь космічний корабель прилетів? Ми хочемо подивитися. Ген, воронка...

- Так це ви вчора половину яблуні обтрусили? Все гілля поламали? – не хотів слухати нас дідусь. – Рябко, гуджа, гуджа! Візьми їх!

Довелося втікати. Щоправда, відбігли недалеко. Почекали, поки гнів старенького згас і він пішов додивлятися перерваний сон, а згодом знову попрямували до саду.

...Тихо та вправно, мов дві кішки, перелазимо через тин, ще тихіше, щоб собака не почув, навшпиньках пробираємось до ледь помітної вирви.

- Де ж зореліт?

Нога необачно наступає на суху гіллячку. Вона лунко тріскає. Від несподіванки завмираю на місці, холоне у п'ятах. Увага на пса – той мовчить. Лише насторожено зводить вуха.

- А що, коли корабель вибухнув?

Робимо крок. Ще. І ось – щось схоже на вирву. Немов два хірурги, нагинаємось над нею. Василько обмацує землю пальцями.

Вирва була невеликою. Десь до пів метра завширшки і майже стільки – глибини.

- А що, коли той корабель увігнався у ґрунт значно глибше і люди, дуже маленькі, не можуть вийти з нього, задихаються від нестачі повітря? Відкопати б їх. Допомогти, – ділюся думкою з братом.

- Давай, – чую слова згоди.

Та в цей час знову лунко загавкав пес Рябко. В дідовій оселі заскрипіли двері.

Не озираючись, мчимо до тину, переводимо подих аж на вулиці...

- Хе, скажений! – кляне чотириноного сторожа Василько. – На злодіїв гавкав би. А то... Бач, який добрий! – він важко зітхає, щось думає і раптом каже. – Без хитрощів нам не обійтися. Гайда додому по хліб. Бери тільки щонайчерствіший.

Не відчуючи ніг, лечу додому. Хапаю паляницю, лопату, вибігаю на вулицю. Тут на мене уже чекає Василько. Кишені в нього аж тріщать від сухарів.

Знову перелазимо через тин. Чую, як калатає серце. Чи то від хвилювання, чи то від стрімкого бігу.

- Як почувають себе ті люди?

Взявши в мене хліб, Василько йде до собаки, а я тим часом прокрадаюся до вирви.

Пес насторожено вслухається у підозріле шарудіння, шкірить зуби. Проте, великий шматок запашного хліба несподівано падає перед його носом і робить своє. Рябко бере хліб, а Василько підходить ближче. Кидає сухаря...

Майже добігаю до вирви. З розгону заганняю у ґрунт лопату...

Вкопуюся по коліна.

- Ну, як, знайшов? – тихенько запитує хвилин через три Василько і попереджає. – Давай швидше, бо у мене тільки один кусень залишився.

Копаю ще енергійніше. Глибше. Глибше.

- Які ті люди?.. А що, коли вони вистрибнули з парашутами десь в іншому місці?..

Щось тріщить під лопатою. Від нетерпіння перехоплює подих. Кілька краплин поту спадають на дно ями.

- Що?!

Корінь...

Чую, як починає гавкати Рябко – так дякує за вечерю. Помічаю, як у дідовій хаті мелькнула якась тінь. Через мить із півми з'являється Василько і водночас у дверях виростає темна постать діда Якима.

- Кого там чорти носять? – сердито запитує він. – Холери на вас нема!

Спіймайся в цю хвилину старенькому справжній чорт – роги обламає.

- Зараз як спущу собаку, десятому наказуватимете, щоб не потикався сюди. Рябко, гуджа, гуджа!

- Є? – нетерпляче подивляючись у яму, перепитує Василько.

- Ні.

- Тікаймо! Бо дід близько!

Коли це раптом метал заскреготав, лопата вперлася у щось тверде.

- Корабель! – промайнула здогадка.

Забуваючи про небезпеку, спритно обкопую невідоме тіло, підважую його пальцями, випростуюсь. У моїх руках... камінець. Вірніше, щось схоже на малесенький камінчик...

Неначе пружина, вистрибую з ями. І в цей час зі свистом над головою пролітає дідова ковінка, гамуючи свою злість десь у кущах.

Рятуємось бігом.

Ось тин. Василько долає перешкоду першим. Я – за ним.

Відчуваю, щось хапає мене ззаду:

- Мамо!!!

Оглядаюсь. Добрий шмат моїх штанів чорніє на штахетині...

Не біда. Зате камінь з неба в наших руках!

II

- А все-таки це щось від корабля, – робить висновок Василько після того, як всі наші спроби розколоти молотком незвичайний камінець закінчуються безрезультатно. І Васильку, і мені дуже хочеться, щоб це було саме так. Але занадто не схожий небесний гість на елемент космічного апарата.

Захопившись, навіть не помічаємо, як на подвір'ї з'являється чимось збуджений сусід-школяр Павлуша, якого в школі чи не всі називають «татом», бо ж хлопцеві пора у сьомому навча-

тись, а він ще й досі у нашому шостому класі засидівся. Чомусь дуже двійки полюбляє.

- Привіт, братва! – кидає ще здалеку. – От новину чув! І не вгадаєте. Знайшов учора Коля Дідич гаманець із грішми. Ви тільки уявіть собі: сто рублів там було! Та це ж половина моторолера, братці! А він, дурень, повернув. Я б ніколи цього не зробив. Учора, братці, один із наших учителів йому подаруночок вручив. Книжечку тоненьку дав... Тю, от нерозумний, на що такі гроші проміняв!..

- І правильно зробив, що віддав, – стаємо на захист товариша.

- О!.. Ще двох таких бачу, – скептично кривить обличчя Павло. – А чи ж не мене бити зібралися, що якогось валуна наготовили?

- Ніякий це не валун, – спішить заперечити Василько. – Це камінь з неба.

- Що, що? – дивуючись, перепитує Павлуша.

- Камінь з неба. А, можливо, й деталь космічного корабля з інших світів. От!

- Хе, бач які, обдурити захотіли, – з недовірою сприймає наше запевнення однокласник.

- Чесне слово, що з неба! – присягаю я. – От дивися. Він відрізняється кольором і боки в нього наче б то поплавлені. Вчора вечором у садок діда Якіма впав. Ледве відкопали.

- Ми його космонавтам надішлемо. От тільки їхню адресу роздобудемо, – додає Василько.

Павлуша мружить очі, насуплює брови, припадає поглядом до незвичайного уламка.

- Так з неба, кажете?

- З неба.

- Тоді він особливий, – гість робить паузу, з погордою дивиться на нас. – Ви знаєте, братці, які льотки для моєї рогатки будуть, коли розбити його на дрібнесенькі кусочки?! Як вистрелиш, камінчик ніколи не впаде, а все летітиме й летітиме, як супутник.

- І це правда? – сумніваюсь й, водночас, вірю я, бо ж дуже хочеться, щоб небесний пришелець знову «розправив» свої невидимі крила.

- Він не розбивається. Цілий ранок молотком стукаємо, аж лоб мокрий, – говорить Василько. – Не інакше, як деталь неземного корабля.

- Тоді давайте її з кручі метнемо, – пропонує Павлуша і забирає камінець. – Коли уламок космічного корабля, знаєте як полетить! Якщо ж обманули – коробку найдорожчих сигарет купляєте.

Всі троє виходимо на вулицю.

На калині під відкритим вікном хати тітоньки Фросини весело цвірінькає горобець.

- Дивіться, братці, як я його зараз!

- Не смій! Школярі не кривдять птахів!

- Дурні, малих можна. Користі від них ніякої...

Обидва з Васильком намагаємось перехопити руку, що несподівано розмахнулася. Та пізно.

Однак, пернатий, вчасно зреагувавши на небезпеку, злітає з гілки, а камінь з неба, не зустрівши ніякої перешкоди, лунко вдаряється у вазу з квітами, що стоїть на підвіконні. Сиплеться кришталь і майже одночасно чуємо лайку тітоньки Фросини... Від несподіванки лише розгублено презираємось:

- Як же ми тепер з нею розрахуємось?.. Ціле літо їй корову будемо пасти. Ще й дров нарубаємо...

Але тітонька Фросина виламує дрючка, грізно замахується ним...

За нами лише курява здіймається.

III

Розмова із директором початкової школи, де ми стали першокласниками, Іваном Гавриловичем Шепелем цього разу була не з присмних. Незважаючи на канікули, він знайшов час, щоб уважно вислухати і мене, і Василька – Павлуші не було, бо

тітонька бачила лише наші спини. Густо червоніючи від сорому, довелося розказувати все до дрібниць: і як шкоду зробили, і про камінь з неба.

Виявилося, що Іван Гаврилович про «космічного пришельця» нічого не знав. А тому аж зітхнув важко, довідавшись, чим саме була розбита ваза.

Василько спробував його підбадьорити, сказавши, що то був зовсім невеличкий камінчик, тільки кіркою покритий і дуже твердий – от якби до нас дійсно прилетів космічний корабель, неодмінно зберегли б.

- І не золотий він. Чесне слово! – підтримав двоюрідного брата я. – Якогось іржавистого кольору.

- Ех, не в золоті справа, нерозумники, – невесело відповів директор. – Кожен камінь з неба цінний.

Він зробив паузу, уважно вивчаючи нас, а потім продовжував:

- Усі ми знаємо, що на небі є Сонце, Місяць, зорі. Але крім них, у нескінченному космосі існує багато інших тіл: кам'яних брил, кусків металу. Часом, трапляється, їхні шляхи пересікаються з орбітою Землі. Однак переважна більшість їх згоряє в атмосфері, так і не досягши поверхні нашої планети. Ось чому у світі цих космічних посланців нині знайдено менше чотирьох тисяч. Найменший – вагою всього два десятих грама – на території Канади. Найбільший – в Африці. Він важить шістдесят тонн і має назву «Гоба». Вчені називають їх метеоритами. Кожен з них становить велику наукову цінність.

Що ж стосується природи небесних каменів, то вона не цілком відома. Деякі вчені твердять, наприклад, що це – уламки планети, що зазнала катастрофи.

- Іване Гавриловичу, а від чого сталася катастрофа? Від атомної бомби? – спалахнув цікавістю Василько. – А вона така сама, як Земля?

- Не знаю. Про це може розповісти лише метеорит – крихтіна частка тієї планети. Взагалі, кожен камінь з неба – це своєрідний лист із далеких світів.

- А який лист, Іване Гавриловичу? – не втерпів уже я. – Про допомогу?

Тут директор школи вперше посміхнувся, що могло бути доброю ознакою, відповів недомовкою:

- Про це теж може розповісти лише метеорит. От ви зараз підете до Фросини Антипівни, попросите в неї пробачення і розшукаєте під вікном свій камінець. Упізнасте його?

- Неодмінно.

- А з Павлом у мене буде окрема розмова. Більше хуліганити він не стане, – сказав нам уже на прощання.

...І ось ми йдемо до тітоньки Фросини. Чи ж простить вона нам? Чи, бува, не викинула десь у бур'ян такий дорогий камінець? А може він дійсно списаний таємничими ієрогліфами, які лише при допомозі мікроскопа побачити можна? А якщо ми пошкодили їх молотком, як тоді вчені прочитають?.. І що саме написали нам невідомі люди?.. А якщо камінець вже Павлуша забрав і у річку Згар викинув?..

На жаль, камінця з неба ми так і не знайшли. Як з часом не змогли й ствердно відповісти: чи справді то був камінь з неба, чи якийсь заржавілий шматок металу?..

Переймався бажанням долучитись до освоєння космосу й Миколка.

ВЕРХИ НА... ЗІРЦІ

З Миколкою ми ровесники. Тому і спільного в нас чимало. Обидва п'ятий клас закінчили. Навіть однакові книжки останнім часом прочитали... А ще – дуже космонавтами хочемо стати. От, щоб якось у ракету справжню сісти, і щоб вона аж на Місяць летіла...

Розмов на цю тему було багато, проте безрезультатно. Але одного разу спалахнув промінець надії – Миколка раптом мовить:

- Сергійку, а знаєш, що мені моя бабуся розповідала? Що кожної безхмарної ночі, коли все спить, зорі на землю спускаються і до ранку в ставках купаються.

- Не може бути: у воді лише їхні відблиски видно. А самі вони – на небі.

- То неправда... Бабуся казала, що зорі аж на самісіньке дно пірнають і русалки їх у коси заплітають.

- Так русалок же нема, – заперечив товаришеві.

- Є! Бабуся на власні очі бачила... Ти що, не віриш моїй бабусі?

Ніяк не можу перебороти сумнів. Мовчу. Але потім неохоче погоджуюсь:

- Вірю... Моя бабуся і справді колись казала, що старі люди багато бачили...

Тим часом Миколка таємниче продовжував:

- Хто тільки русалкам потрапить у руки – залоскочать... Вранці вони лягають спати, а зорі назад на небо повертаються. От зловити б одну зірку і в самісінький космос на ній верхи, мов на коні, залетіти.

- Слухай... А що, як і справді так зробити?! – тепер уже рішуче підтримую товариша.

- Та як ти впильнуєш, коли саме зірка відлітає? Ти до неї, а вона – вже на небі.

- Тоді давай вночі її спіймаємо й не випускатимемо до ранку, аж поки в небо не підніме.

Миколка аж рота розкрив, настільки сподобалася йому ця пропозиція.

- Оце сила! А я стільки думав – додуматись до такого не міг, – зізнався він.

- А знаєш, чим ми спіймаємо зірку? Каструлею. Тією великою, що в ній борщ варять. Перевернемо її догори дном – накриємо зірку. Ти вчепишся за одну ручку, а я за другу. Так і полетимо...

Але ні в мене, ні в Миколики дома не має такої великої каструлі. Одні горщики. Велика каструля є у шкільній їдальні, але хто нам її дасть.

Виходу не було – потрібно було скористатися лише нею. Та ще й заволодіти без всякого дозволу. Тобто, викрасти.

Ледве дочекалися вечора.

Коли вже люди лягали спати, ми пробралися до шкільного приміщення. Довго чатували під вікном їдальні, яка, виявляється, не припиняла роботи навіть у вечірній час.

Нарешті, куховарка вийшла в сусідню кімнату, а ми мерщій на кухню. Як і домовились, розшукали найбільшу посудину. Та ба – вона виявилася з компотом.

- Давай переллємо його в іншу, – тут же знайшов вихід Миколка.

- Там, здається, каша. Будуть сваритися...

- Не будуть. Не дізнаються...

- А як дізнаються?.. Що тоді скажуть? Злодії... Хто з нами дружитиме? Давай краще попросимо у куховарки.

- Думаєш, дасть?

- Не знаю, але так не можна.

- Не дасть, ще й справі зашкодить... Ти хочеш летіти?

- Хочу...

Взявши однією рукою за вушка, а другою за днище, з труднощами спорожнили каструлю.

- Ховаймося, хтось іде, – почув я відлуння кроків.

- Бігом! – Миколка схопив каструлю і стрибнув із нею у завішене марлею вікно. По дорозі він зачепився за відро з водою, що стояло на стільці, і воно з гуркотом покотилося по підлозі, ледь не збивши мене з ніг...

Перевели подих біля Згару, від якого повіало приємною вечірньою прохолодою. Вся його поверхня була густо засіяна зорями.

- Яку будемо ловити? – запитав у товариша.

- Цю. Або ні, ген ту, найяскравішу.

Він підійшов до металевого стовпця, відчепив гак і перекинув його разом із ланцюгом у невеликий човен. Удвох перенесли туди ж каструлю. Я взяв весло, відштовхнувся від берега. Зорі, що світилися навколо, гойднулись і застрибали на хвилі.

- Сергійку, горни тихіше, щоб нас русалки не почули, – Миколка пильно поглянув довкола.

- Добре...

І тут мені теж стало страшно цих казкових істот.

- Ген бачиш біля верби постаті? – враз прикипів поглядом до берега товариш.

- Де? – здригнувся я.

- Ген, біля високого каменя.

- То тобі здається, – заспокоїв Миколку, але сам підсунувся до нього ближче.

А тим часом найяскравіша зірка відпливла до середини річки.

Напевне, її русалки в косу вплели, – висловив здогадку товариш. – Давай спіймаємо цю.

Я поклав весло, вдвох із Миколкою піднесли до борту каструлю, перекинули її майже доторкнувшись дном. У темряві вона теж здавалася страшною, особливо її обвуглене днище.

Тієї ж миті берег несподівано гойднувся і стрімко понісся кудись угору. Не встигли й отямитись, як опинились у воді.

Випірнули ми одночасно. Найперша моя думка: де каструля? Та захлинувся, лунко закашлявся, безпорадно заляскав руками по воді.

Зачувши крик, із берега зістрибнула одна постать, а за нею – друга. Швидко стали наближатися у наш бік.

- Ря-ту-уй-те-е! – несамовито закричав Миколка.

У мене з переляку аж потемніло в очах...

На щастя, це виявилися не русалки, а звичайні хлопець і дівчина. Вони й витягли нас із води.

Світало, коли ми, мокрі й розгублені, скрадливо повертали-ся з «космічної мандрівки»... Що ж тепер скажуть куховарка, товариші, яких ми залишили без компоту і каші? Як поглянути їм у вічі?..

Закарбувався у пам'яті й інший епізод дитячих літ:

ЯК МИ НА ВЕНЕРУ ЛЕТІЛИ

Бажаючи пошвидше реалізувати свою заповітну мрію – побувати в космосі, ми не день і не два розмірковували над конструкцією космічного апарата, який би без вогню, реактивних двигунів, гуркоту і свисту зміг би доставити нас у далекий космос. І знову дарма.

Але якогось разу Вася несподівано каже:

- А що, коли чудо-машиною буде... гойдалка? Ми дуже сильно розгойдаємось, відірвемось і полетимо аж на... Венеру...

Несподівана ідея відразу захопила і мене, і Василька, і Миколку, радістю заповонила наше єство та уяву.

До реалізації задуманого приступили негайно, бо ж збудувати гойдалку зовсім неважко. Навіть велику. Щоб утрюх на ній поміститися. Піти до хліва. Зняти двері. Підчепити їх на канаті до старої груші, що зеленіє на городі біля хати. Але...

Але мама зараз удома. А вона зняти двері не дозволить. І на Венеру не пустить. Ось шмигонув позавчора на вечірній кіносеанс, ще й сьогодні погрожує прив'язати до чогось в хаті, щоб не ходив без дозволу.

- Та-ак, – прикушує губи Вася. – А її в гості ніхто не запрошував?

- Не знаю. Напевне, ні.

- Скажи їй, що наша бабуся Василина прохала зайти на хвилинку.

- Не повірить.

- А ти скажи, що у неї голова дуже болить. А по дорозі нехай у медпункт зайде, ліків різних купить. Знаєш, скільки ми часу виграємо!

- Тільки швидше, бо я їй справді бачив, як баба Василина сьогодні чомусь за голову трималася, – повідомив Миколка.

Знав: за кожную брехню неминуче доводиться розплачуватися. Однак чого не зробиш заради такої справи! Як полетимо на Венеру, ще буде вмовляти, щоб ми повернулися. А я їй з орбіти ультиматум: «У щоденник мій ніколи не дивитись!.. Коли хочу в кіно, тоді і йду!.. Мотоцикла купляєте!.. Вдома не тримаєте жодного ремінця! А ні, так назад ми повернемося нешвидко!..»

- Мамо, у нашої бабусі Василина голова болить, – починаю неспішно. – Та так сильно, як у мене колись, коли велосипедом на пенёк наїхав.

- А ти що, у бабусі був?

- Еге.., – відповідаю і густо червонію.

- Чому ж мені не сказав? – не помічає мого стану ненька. – Був би електрокип'ятильник відніс.

Матуся на мить зупинилася, замислилася.

«Напевне, не піде», – промайнула тривожна думка. Тому спішу:

- У неї ще й живіт болить. І температура... У термометрі вже поділок не вистачає.

- Що ж їй таке? – нарешті занепокоїлася вона.

- Не знаю, – відповідаю журливо. – Треба, напевне, лікаря кликати.

- То я побігла в медпункт. А ти сиди вдома. Бур'яну свині нарви. Та подивляйся, щоб, часом, ворона курчат не покрала, – говорить вже у дверях.

- Добре...

Матір пішла. Однак припливу радості не відчув. Більше того, в серці закралося передчуття чогось недоброго. Воно й зрозуміло. Бо ж хіба можна надіятись на краще, коли брешеш? Та ще й мамі...

Поволі підхожу до товаришів.

- Ну, як, повірила?

- Ага... От тільки бур'яну свині треба нарвати та за курчатами наглядати.

- Не біда, – каже Вася.

Спільно нариваємо оберемок споришу.

- А що ми з квочкою зробимо?

Виручає Миколка:

- Біжи винось нитки. Всі курчата до квочки поприв'язуємо. І не втечуть, і ніяка гава не поцупить.

Після цієї операції знімаємо двері, приносимо їх до груші. Вася закріплює на одній з гілляк канат. Ура! Чудо-машина – готова!

Відтепер не така ти й далека, Венеро! Вже сьогодні весь світ довідається про нас, Гальчака Сергія Дмитровича, Нетребського Василя Іванович та Смикалюка Миколу Юхимовича, які вперше у світі, не в книжці, а насправді здійснять міжпланетну подорож за маршрутом Земля – Венера...

Уявляю картину старту: всі троє сідаємо, розгойдуємось і... Але як же ми відірвемось від гойдалки? Як зробити, щоб канат у потрібну мить обірвався?

Найкмітливішим і на цей раз виявляється Василько.

- Ти сядеш спереду, – говорить мені, – і коли ми сильно розгойдаємось, переріжеш мотузку ножем.

- А хто нас розгойдає? – запитує Миколка.

Вирішуємо, що однокласники, голоси яких доносяться зі шкільного спортивного майданчика. Не гаючи часу, Вася мчить туди.

Залишаємось з Миколкою.

- А де ми скафандри візьмемо? – раптом запитує він.

Тут треба діяти швидко. Бо з хвилини на хвилину може надійти мама. Шити їх, звісно, ніколи. Тому вирішуємо одягнутися в зимові пальто і шапки.

Невдовзі всі троє у «космічному» спорядженні вмощуємось на дверях. Попереду з ножем я. За спиною – Вася і Миколка. Батькова вушанка весь час спадає на очі. Зате у ній, безумовно, солідніше.

- Приготуватись! – наказую товаришам.

- Візьміть і мене в космос, – чую голос якогось хлопчика. – Візьміть, – шморгає він носом.

- Увага! – знову подаю команду.

Ми востаннє прощально махаємо руками. Приймай нас, Венеро!

- Старт!

У цей час з десяток рук штовхає гойдалку – наша «чудо-машина» вирушає в дорогу!

Проходить п'ять секунд, десять... Рухаємось уперед... Перерізаю канат...

Шапка знову наповзає на очі. Підняти її не встигаю, бо уже відриваємось!.. Ще трішки – і ми...

Та раптом я вдаряюсь об щось тверде. Нестерпний біль обпалює руку. Відчуваю, на плечі навалюється щось важке, потім – ще... Чую стогін, потім ніби сміх і стривожені голоси «неземних» істот.

- Живі?

- Ворухаються!..

- Так і вбитись можна...

Пробую піднятися – мерехтить в очах, важко відкрити повіки. Потім ніби кудись провалююся...

Коли, нарешті, приходжу до пам'яті, бачу: наді мною стоять заклопотані однокласники. Вася тримає в руках відро і ллє прямо на мене воду. Обличчя в нього пошкрябане, над бровою видніється багрянний синець.

У цей час прибігає звідкілясь захеканий однокласник Толя, наш товариш. Сповідь, що у медпункті лікаря нема, пішов на виклик до баби Василюни...

- Де ми? – на диво ослабим голосом запитую я.

- На землі, – відповідає хтось. – Тобі уже легше?

- Не знаю. Дуже рука болить.

І саме в цей час Вася шепоче:

- Мама!..

- А це що таке? – чую її сердитий голос.

- Це... Це... Це ми на Венеру летіли...

- Куди, куди?

- На Венеру, – ніяковіє Миколка, який, призігнувшись, чомусь тримається рукою за живіт. – От тільки вдарилися трішечки.

- А ти чого, обманщику, у пальто серед літа лежиш? Чого заплющився? Соромно матері у вічі глянути?

Пробую піднятися, але знову від різкого болю темніє в очах.

- Тьотю Ганю, не кричіть на Сергійка, – заступається Миколка. – Ми бур'яну свині навали. І курчата всі біля квочки.

І як на те, чую десь поблизу квокання Червонястої.

- А чому це четверо курчат, мов неживі, за квочкою волочаться? – спохватилася мама.

- Мабуть, ходити розучилися, – пояснює Вася...

Потім були мамині сльози, гіпсова пов'язка, заклопотані і усміхнені обличчя медпрацівників.

У лікарні я лежав декілька днів. Мав час осмислити свій вчинок.

Не обманював би матусю – не було б каліцтва руки. Не було б того сорому, що пережив, і який забудеться нешвидко. Обманювати – це дуже погано. Твердо вирішив тоді, що і Васильку, і Миколці обов'язково про це скажу. Як і про те, що треба поважати дорослих, слухатися батьків.

А ще зрозумів, що для здійснення заповітних мрій у нас дуже мало знань. Бо ж хоч як сильно не розгойдуйся, а на Венеру таким чином не потрапити...

Це підтвердив і лікар Літинської райлікарні. Коли я одужав, він подарував книжку першого космонавта планети «Дорога в космос», зробив закладку на тій сторінці, де згадуються слова Миколи Жуковського: «Людина... полетить, опираючись не на силу своїх м'язів, а на силу свого розуму».

До чого ж вірними виявилися ці слова!

ПРО АВТОРІВ

Балюк Ігор Борисович народився у 1961 році в м. Жмеринка. Закінчив Вінницький політехнічний інститут. Нині – приватний підприємець, книговидавець. Член Національної спілки краєзнавців України, автор низки дослідницьких праць про державні відзнаки країн світу.

Веремій Анжела Анатоліївна народилася у 1963 році в м. Хмільник. Закінчила Вінницький державний педагогічний інститут. Нині вчителька Хмільницького ліцею № 2. Членкиня Національної спілки журналістів України, Національної спілки краєзнавців України, Національної спілки письменників України, членкиня Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Авторка численних художніх та науково-краєзнавчих книг.

Волошенюк Іван Степанович народився у 1938 році в с. Ометинці Немирівського району. Закінчив Іллінецький сільськогосподарський технікум та факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України. Заслужений журналіст України. Автор численних художніх та публіцистичних книг.

Гальчак Сергій Дмитрович народився у 1949 році в с. Сосни Літинського району. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Академік Української академії історичних наук (2024 р.). Член Президії НСКУ, голова Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Член Національної спілки журналістів України. Заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України. Автор численних наукових і краєзнавчих публікацій.

Дорош Микола Никифорович народився у 1951 році в с. Воронівці Хмельницького району. Закінчив Вінницький державний педагогічний інститут. Заслужений вчитель України, Почесний краєзнавець України. Автор десятків краєзнавчих книг.

Крижанівський Микола Миколайович народився у 1952 році в с. Сліди Могилів-Подільського району. Закінчив Вінницький державний педагогічний інститут. Заслужений вчитель України. Скульптор, письменник, публіцист, громадський діяч. Автор численних наукових та публіцистичних публікацій.

Лисий Анатолій Кононович народився в 1944 році в Вінниці. Закінчив Ужгородський державний університет. Кандидат історичних наук, доцент. Нині завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу. Член Національної спілки краєзнавців України. Автор більше трьохсот наукових праць з історії Поділля.

Паламарчук Василь Миколайович народився у 1944 році на хуторі Гончариха Старо-синявського району Хмельницької області. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Нині – голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України. Заслужений журналіст України, Автор численних художніх та краєзнавчих книг.

Рекрут Валерій Пилипович народився у 1948 році в м. Баку. Закінчив Одеський технологічний інститут холодительної промисловості. Кандидат історичних наук, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України. Автор близько 200 науково-краєзнавчих книг та статей.

Степанчук Юрій Степанович народився у 1970 році в селі Кононівка Драбівського району Черкаської області. Закінчив Вінницький державний педагогічний інститут. Доктор історичних наук, Почесний краєзнавець України. Автор більше 300 наукових публікацій та книг.

Цимбал Віктор Олексійович народився у 1951 році в с. Джулинка нині Гайсинського району. Навчався на факультеті журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України. Автор багатьох поетичних збірок та публікацій.

Яблонський Василь Леонідович народився у 1946 році в с. Соколівка нині Тульчинського району. Закінчив Вінницький політехнічний інститут. Член Національної спілки краєзнавців України. Почесний краєзнавець України. Автор багатьох краєзнавчих публікацій.

ЗМІСТ

До читачів	3
Віктор Цимбал	
Ріка дитинства	5
Іван Волошенюк	
Дванадцятий лисий	6
Котилося літо	11
Василь Паламарчук	
Бунда	12
Йшла колона городом	18
Солодкий смак чужих садів	20
Молоде вино купальської ночі	25
Микола Дорош	
Снивода – річка наснаги, любові і краси	31
Хрестини	32
Черепахи	34
Рибалка	36
Полотно	38
Дві протилежності	41
Сорочка	43
Кладка	44
Найперша пасіка	49
Василь Яблонський	
Линка	55
Бабусині пиріжки	57
Поїзд на Гадес.....	58
Людмила Степанишена	
Бабусин хліб.....	60
Ігор Балюк	
Як я не став моряком	61
Велика школа	65

Анжела Веремій	
Пригоди непосидючих подружок	68
Віктор Цимбал	
Дорога додому	73
Поклик	74
Спалахи пам'яті	75
По дріжджі	76
Жучка	77
Ясла	78
Піщина	80
Валерій Рекрут	
Ефект «тотусу» й крижана купіль	
членів дворової команди будинку № 17	81
«Батарей, лотерей на пай»	
(Про веселих людей Гайсина)	85
«Пийте пиво пінне,	
буде морда здоровенна» (або як вдавалося	
заробити гроші на кіно або цукерки)	90
Микола Крижанівський	
Монькові кавуни	94
Юрій Степанчук	
Як гусак мені на дорозі став	111
Анатолій Лисий	
Висока ціна трійки	113
Сергій Гальчак	
У тенетах дитячих мрій	115
Камінь з неба	115
Верхи на зірці	125
Як ми на Венеру летіли	129
Про авторів	135

Літературно-епістолярне видання

Дитинства чарівна мить...

Авторський колектив: С. Д. Гальчак (редактор),
І. Б. Балюк, А. А. Веремій, І. С. Волошенюк, М. Н. Дорош,
М. М. Крижанівський, А. К. Лисий, В. М. Паламарчук,
В. П. Рекрут, Ю. С. Степанчук, В. О. Цимбал,
В. Л. Яблонський (ініціатор творчого проєкту).

Технічний редактор

І. Схабовська

Видавець: ТОВ «Меркьюрі-Поділля»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4136 від 11.08.2011

Здано у виробництво 04.02.2025 р.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,75.
Друк офсетний. Наклад 500 прим. Зам. 23.
Друк ПП Балюк І. Б.
м. Вінниця, вул. Р. Скалецького, 15
Тел. / факс: (0432) 52-08-02
E-mail: balyk@ukr.net

